

JAN BRUNIUS & BJÖRN ASKER

Änkedrottning
HEDVIG ELEONORAS
livgeding 1660–1719

KUNGL. VITTERHETS HISTORIE
OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN

HANDLINGAR
HISTORISKA SERIEN 26

Änkedrottning Hedvig Eleonora (1636–1715). Porträttet, som tillskrivs David von Krafft, har utförts 1704–1705. (© Foto Nationalmuseum, Stockholm. NM Grh 435.)

Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660–1719

Jan Brunius & Björn Asker

KUNGL. VITTERHETS
HISTORIE OCH ANTIKVITETS AKADEMIEN
HANDLINGAR

Historiska serien 26

Brunius, Jan & Asker, Björn. 2011. *Änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding 1660–1719*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA), *Handlingar, Historiska serien 26*. Stockholm 2011. 97 sidor.

Abstract

(The principality of Hedvig Eleonora, dowager queen of Sweden 1660–1719.)

Hedvig Eleonora, princess of Holstein-Gottorp, born in 1636, married the Swedish king Charles X Gustav in 1654 and became a widow already in 1660. As a dowager queen she was allotted parts of the Swedish provinces Uppland, Västmanland, Södermanland and Östergötland for her maintenance (Swed. “livgeding”, Germ. “Leibgedinge”). She governed her lands as an independent principality with the help of a governor and several bailiffs until her death in 1715.

This paper gives for the first time a description of the administration and the economy of her lands. The incomes were mainly based on grain rents which were sold to merchants, brewers and foundry proprietors in central Sweden. The expenses were often caused by building costs for the many palaces in the area. The paper ends with a survey of the remaining archives of the “livgeding”.

Key words

Hedvig Eleonora, Charles X Gustav, livgeding, governor, 17th century, dowager queen.

© 2011 Författarna och KVHAA, Stockholm

ISBN 978-91-7402-399-2/pdf

ISSN 0083-6788

Utgivare: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (KVHAA,

The Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities),

Box 5622, SE-114 86 Stockholm, www.vitterhetsakad.se

Distributör: eddy.se ab, Box 1310, SE-621 24 Visby, <http://vitterhetsakad.bokorder.se>

Omslag: Lars Paulsruud

Grafisk form: Bitte Granlund, Happy Book

Tryck: Motala Grafiska AB, Motala, Sweden 2011

Innehåll

Förord	7
KAPITEL I. Inledning	9
Heiratskontraktet och heiratsnotulen	10
Livgedingets omfattning	10
Organisationen	15
Avvecklingen	15
KAPITEL II. Finanserna	17
Räntor och avgifter	18
Uppbörd och räkenskaper	20
Inkomster och utgifter	21
Inkomsterna	24
Spannmålsräntan och spannmålshandeln	24
Kopparräntan och silvertillmyntningen	28
Stora sjötullen och småtullarna	29
Tobakskompaniet	30
Livländska arrendet	30
Utgifterna	31
Hovet, hovstallet och hovförtäringen	31
Slotten och bygghusen	31
Finansieringen i praktiken	32
KAPITEL III. Förvaltningen	36
Förvaltningsenheterna	37
Tjänstemännen	38
Lokaliseringen	45
Språket	47
Det inre arbetet	48
Brevväxlingen	49
KAPITEL IV. Änkedrottningen som förvaltningschef	53
Formell roll	53
Reell roll	55

KAPITEL V. Arkiven	64
Änkedrottningen	65
Livgedinget	66
Guvernören	67
Hovkontoret	67
Hovet	68
Guvernementskontoret och guvernementskansliet	69
Hauptmansdömen, slott och städer	70
 KAPITEL VI. Resultat	 73
 Bilaga	 75
Förvaltningens enheter och ämbetsmän	75
 Källor och litteratur	 89
Otryckta källor	89
Tryckta källor	89
Litteratur	90
 Om författarna	 93
 Personregister	 94

Förord

Syftet med föreliggande undersökning av änkedrottning Hedvig Eleonoras livgeding är att klarlägga huvuddragen i livgedingets finanser och förvaltning. Därigenom vill vi underlätta forskning inte bara om änkedrottningen och hennes verksamhet på skilda områden, utan mera allmänt om det stormaktstida Sveriges administration och förhållandet mellan överhet och undersåtar.

Författarna svarar gemensamt för texten. Kapitlen Finanserna och Arkiven har dock huvudsakligen utarbetats av Brunius och kapitlen Förvaltningen och Änkedrottningen som förvaltningschef av Asker.

Vår forskning, som slutfördes hösten 2009, har liksom arbetets tryckning möjliggjorts genom generöst ekonomiskt stöd av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, till vilken vi framför vårt varma tack.

Stockholm i januari 2011

Jan Brunius Björn Asker

KAPITEL I

Inledning

Änkedrottning Hedvig Eleonora (1636–1715) har på senare år tilldragit sig ökat intresse bland forskarna, kanske framförallt för sin bygghet och kulturella verksamhet.¹ Den ekonomiska grundvalen för drottningens gärning var dels det änkeunderhåll eller "livgeding" hon i samband med giftermålet 1654 tillerkändes av sin make, Karl X Gustav, dels de ekonomiska förmåner hon tilldelades genom senare kungliga beslut. Ordet "livgeding" var mångtydigt. Det kunde avse en högboren änkas ekonomiska underhåll överhuvudtaget, men det kunde också åsyfta ett landområde varifrån hon hade rätt att uppbära vissa inkomster.²

För Hedvig Eleonoras ekonomi var hennes vidsträckta underhållsländer i Uppland, Södermanland, Västmanland och Östergötland av största betydelse. Detta guvernement är också av intresse för vår kunskap om hur Sverige styrdes under perioden. Med sin säregna position i förvaltningen och sina rikhaltiga arkiv vore Hedvig Eleonoras hov- och livgedingsorganisation överhuvudtaget en lovande utgångspunkt för forskning om förhållandet mellan de styrande och befolkningen i stormaktstidens Sverige. Denna skrift kan ses som ett försök att klarlägga organisationens finansiering och uppbyggnad för att på så sätt stimulera ny forskning i livgedingsarkiven.

Något samlande namn på den organisation som under åren 1660–1715 leddes av änkedrottningen fanns inte i samtiden. I sentida litteratur och arkivförteckningar har emellertid begreppet "livgeding" använts med sådan innebörd. Termen har alltså brukats med hänsyftning inte bara på underhålls territoriet och dess administration, eller en del av detta komplex, utan på hela den hov- och territorieförvaltning som var underställd Hedvig Eleonora som änkedrottning. Vanligast är dock kanske att man, som Johan Axel Almquist, med termen livgeding betecknat underhållsländerna som en helhet, men inte inbegripit änkedrottningens hov.

Även i föreliggande studie används ordet livgeding som samlande benämning för Hedvig Eleonoras underhållsländer. Emellertid bör det påpekas att termen

-
- 1 Se forskningsöversikten hos Karlsson 2007. Den enda större biografen är Lundh Eriksson 1947. För en levnadsteckning över hennes make Karl X Gustav, se Asker 2009.
 - 2 Jämför Svenska akademins ordbok, sp. L923: "Livgeding [...] underhållslän som tillerkändes drottning l. furstinna för hennes livstid (ss. änka); äv. om underhåll som tillerkändes änka efter greve l. friherre o. som bestod av viss egendom o.d.; äv. om själva det område l. den egendom varöver (änke)drottning, änkegrevinna osv. enl. äktenskapskontrakt förfogade."

”livgedinget” i samtida källor avser en mindre och klart avgränsad territoriell enhet, nämligen Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län. Det var detta område som Karl X Gustav ursprungligen, vid sin förmälning 1654, avsatte för Hedvig Eleonoras underhåll. Så småningom uppträder i dokumenten ordet ”livgedingsguvernementet” som benämning för änkedrottningens samtliga underhållsländer, inbegripet de förlänningar som hon tillträdde på 1660- och 1670-talen och de gods som hon förvärvade genom köp. Något klart belägg för att man i samtiden använt ordet ”livgedinget” som benämning för underhållsländerna som helhet har vi däremot inte påträffat. Denna begränsade användning av termen är naturligtvis viktig att hålla i minnet för den som ger sig i kast med källmaterialet.³

Heiratskontraktet och heiratsnotulen

Inför sitt bröllop med Hedvig Eleonora utfärdade Karl X Gustav den 29 september 1654 ett äktenskapskontrakt, ett ”heiratskontrakt”, som innehåller föreskrifter om ett särskilt livgeding för drottningen, det vill säga ett landområde, vars förvaltning och intäkter anvisades till hennes underhåll i händelse av makens död. Grunden för livgedingets ekonomiska förvaltning blev det kompletterande kontrakt, den s.k. heiratsnotulen, som Karl X Gustav utfärdade på bröllopsdagen den 24 oktober 1654. Där fastslogs att det ekonomiska underlaget skulle bestå dels av de årliga räntorna av livgedingets tre län, nämligen Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län, dels av en del av kronans kopparränta, det vill säga beskattningen av kopparproduktionen. Senare utvidgades livgedingets territorium. År 1658 lade Karl Gustav till livgedinget också delar av inkomsterna av stora sjötullen, lilla tullen och den silvermyntning som skedde i Stockholm.⁴

Livgedingets omfattning

I heiratskontraktet anges livgedingets omfattning kortfattat till Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län. I det senare kontraktet, heiratsnotulen, specificerades livgedingets geografiska omfattning närmare till Gripsholms slott och län med Strängnäs och Mariefreds städer samt Åkers, Öknebo, Daga och Selebo hä-

3 Den breda användningen av begreppet livgeding kan illustreras med att beteckningen Livgedingsacta i Riksarkivet sedan gammalt använts om ett omfattande bestånd av handlingar från organisationen som helhet, såväl hovstaten som länsförvaltningen m.m. Vadstena län, som inte tillerkändes Hedvig Eleonora 1654 utan först senare, räknas till livgedinget i såväl J.A. Almquist 1931–1976, 3:1, s. 57 ff., som Pursche 2000a. Danielson 1993, s. 159 f.

4 Heiratskontraktet i Konungahusens urkunder nr 39 b, RA. Heiratsnotulen återfinns i riksregistraturet (RR) samt i K 100, RA. Kungens brev 1658 nämns i hovkassaräkenskaperna men har inte kunnat återfinnas i arkiven.

rader; Eskilstuna hus och by, Torshälla stad samt Österrekarne och Västerrekarne härader; Strömsholms län (senare även Strömsholms slott) i Västmanland. Lägga märke till att ordet län här betyder ”slottslän” och inte ”landshövdingedöme”.

Skälet till att just dessa områden valdes till drottningens livgeding var troligen att de redan tidigare varit underhållsområden för furstliga personer. I änkedrottning Maria Eleonoras livgeding ingick från 1628 Gripsholms slott, Tynnelsö och Rävsnäs gårdar, Selebo, Daga och Åkers härader samt Eskilstuna gård, Torshälla stad samt Österrekarne och Västerrekarne härader. Sedan änkedrottningen 1640 lämnat landet beslöt förmyndarregeringen att hennes livgeding skulle dras in, men den särskilda förvaltningen fortsatte ännu under 1640-talet. Karl Gustav erhöll 1647 som arvfurste Rävsnäs län, delar av Selebo och Öknebo härader, Eskilstuna gård och by, Torshälla stad samt Österrekarne och Västerrekarne härader som sitt underhållsområde. Han fick 1648 övriga delar av Selebo härad, och 1649 Gripsholms län samt Åkers och Daga härader. Det var dessa områden som Karl Gustav vid sitt giftermål överlät till Hedvig Eleonora genom heiratskontraktet 1654.

Livgedinget utvidgades 1656 genom att Hedvig Eleonora som livstidsdonation erhöll Vadstena slotts län, som utgjordes av ett antal gårdar lydande under Vadstena slott och belägna i Göstrings, Lysings, Aska och Dals härader i närheten av Vadstena. Länet hade sedan 1637 varit underhållsländer för kungens bror hertig Adolf Johan, som senare fick andra förläningar. År 1677 tillfogade kammarkollegium på Karl XI:s befallning resterande gårdar i de fyra häraderna, så att samtliga gårdar i dessa låg under livgedingets förvaltning. År 1665 överfördes Svartsjö län, det vill säga Färentuna härad på Mälarearna, till livgedinget. Änkedrottningen köpte själv Drottningholms slott 1661 och fick därigenom också Lovö socken som en del av livgedinget. Livgedinget omfattade samtliga dessa områden inte bara fram till drottningens död 1715, utan sårforvaltningen upphörde först fyra år senare, år 1719.⁵

Hedvig Eleonora kom också att disponera en rad olika slott. Svartsjö, Gripsholms och Vadstena slott låg inom livgedinget. Drottningen köpte av Magnus Gabriel De la Gardie Drottningholms slott 1661 och Jakobsdal 1669, som under hennes tid bytte namn till Ulriksdal. Från 1685 innehade hon också Tynnelsö slott i Södermanland.

Livgedingets område omfattade ca 3 500 mantal, fördelade på 653 i Eskilstuna län, 875 i Gripsholms län, 350 i Strömsholms län, 272 i Svartsjö län samt 1322 i Vadstena län.⁶ Råntorna från dessa gårdar var en av huvudfaktorerna i livgedingets ekonomi.

5 J.A. Almquist 1931–1976, 1:1, s. 5, 2:1, s. 37, 3:1, s. 57. Konungahusens urkunder nr 28, 26 juni 1655, RA. Ang. Rävsnäs, se Råfsnäs 2006.

6 J.A. Almquist 1931–1976, 1:1, s. 6, 2:1, s. 42, 51, 58, 3:1, s. 61, 63, 65, 67. Beträffande Strömsholms län, se jordebok för livgedinget 1661, RA.

[illegible]

Organisationen

Den förvaltningsapparat som var underställd Hedvig Eleonora blir föremål för diskussion i det följande, men vissa omständigheter bör redan inledningsvis klargöras. Centralt i förvaltningen fanns, direkt under änkedrottningen, en *guvernör*. Den centrala ledningsfunktionen bestod vidare av en ekonomienhet, kallad *hovkontoret*, och en enhet för administrationen i övrigt, kallad *hovkansliet*. Dessa enheters högsta tjänstemän var hovkamreraren respektive hovrådet.

Änkedrottningen hade ett eget *hov* och ett eget *hovstall*, vilka närmast förestods av hovmarskalken respektive stallmästaren (överhov- eller understallmästaren).

Till guvernörens förfogande inom livgedingsguvernementet fanns ett *guvernementsskontor* och ett *guvernementsskansli*. Guvernementet var indelat i *hauptmansdömen*, så småningom tre till antalet. Direkt under hauptmännen löd de *fögderier* och *städer* som låg i respektive hauptmansdöme.

Avvecklingen

Som omtalats fanns Hedvig Eleonoras hov- och livgedingsförvaltning kvar i flera år efter änkedrottningens död. Kanske fördröjdes avvecklingen av hänsyn till ekonomiska intressen hos inflytelserika personer på organisationens avlöningsstater. I varje fall drogs organisationen in först sedan Karl XII avlidit. I det utkast till regeringsform som diskuterades på riddarhuset den 19 februari 1719 angavs att livgedinget skulle införlivas med landshövdingedömena. Under debattens gång föreslog landshövdingen Konrad Ribbing dessutom att ”hädanefter aldrig någon drottning må njuta sin revenue i godsräntor, utan i penningar”. Förslaget vann, att döma av protokollet, allmänt bifall och utmynnade alltså i ett förbud mot inrättande av furstliga underhållsländer. Som argument framfördes i diskussionen att befolkningen i livgedinget varit mindre tyngd av krigets bördor än vad man varit i de intilliggande landshövdingedömena. Sedan regeringsformen antagits den 21 februari var saken avgjord. Den nya författningen fastslog att ”[l]antregeringen består av visse hövdingedömen, emedan inge guvernementer hädanefter inrikes vara skola, ej heller något livgeding i land och län förgivas”. Föreskriften återkom i den reviderade regeringsformen av 1720, och Hedvig Eleonoras livgeding blev det sista i sitt slag.⁷

Johan Axel Almquist har uppgett att livgedinget återföll till kronan ”först genom k. brevet den 14 april 1719”. Detta brev har inte återfunnits, men bland kungl. brev inkomna till kammarkollegiet finns ett brev daterat 27 april 1719

7 Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll fr.o.m. år 1719, 1:1, s. 39 f. Sveriges regeringsformer 1634–1809, s. 79, 109. Asker 2007, s. 27 f.

med meddelande om att ”efter regeringsformens innehåll” livgedinget skulle dras in och att kollegiet skulle underrätta berörda landshövdingar om detta. De sista utbetalningarna för att täcka kostnaderna för förtäringen vid Hedvig Eleonoras hov gjordes i maj 1719.⁸

8 J.A. Almquist 1931–1976, 1:1, s. 9. Kammarkollegiet, vol. E I a 1): 102, RA. Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 119, SlA, Hovkassaräkning 1719, p. 2.

KAPITEL II

Finanserna

När Karl X Gustav fastställde de ekonomiska ramarna för sin gemåls livgeding anknöt han till bägge de två huvuduppfattningar om statens inkomster som stod mot varandra under hela 1600-talet, naturaräntorna kontra tullarna och kopparräntan. När Gustav II Adolf tillträdde, var den svenska statsmakten fortfarande helt beroende av naturaskatter och räntor med endast få inslag av andra intäkter. Under krigen vid 1630-talets början, särskilt när man börjat använda sig av värvade trupper, fick dock kronan ett ökande behov av kontanta medel, som inte kunde tillgodoses med de gamla naturaskatterna. En väg att snabbt få fram likvida medel var att utnyttja de inkomster som kom av tullarna, dels inrikestullen eller ”lilla tullen” för städerna, införd 1622, dels stora sjötullen som åvilade exporten sedan 1620-talet. En annan metod var att på kopparrproduktionen lägga en särskild skatt, kopparräntan. Eftersom både tullinkomsterna och kopparexporten gav stora vinster under 1600-talets första hälft, satsade kronan alltmer på dessa rörliga intäkter, samtidigt som inkomsterna av skatte- och kronojord minskade genom donationer och förläningar till adeln. År 1655 dominerades inkomsterna helt av kopparräntan, stora sjötullen och lilla tullen, medan de gamla naturaskatterna utgjorde bara en mindre del.⁹

Karl Gustav själv använde sig mycket medvetet av de nya inkomstkällorna. I samband med sina rustningar för kriget mot Polen 1655 gav han sig in i den första av en serie stora lånetransaktioner med olika köpmän som åtog sig att svara för leveranser till armén mot att de fick disponera sjötullen och kopparräntan. Flera nya lånetransaktioner följde senare under kriget. I samband med värvningarna i Tyskland 1654–1655 fick den svenska residenten i Hamburg, Vincent Möller, kungens uppdrag att i Gottorp hos kungens svärfar hertig Fredrik hämta 20 000 riksdaler, som utgjorde Hedvig Eleonoras hemgift. Pengarna, som insattes i en bank i Hamburg, kom av allt att döma direkt att användas till finansieringen av värvningarna. Också kungens hovstat finansierades till stor del av kopparräntan, stora sjötullen och småtullarna. Det var därför inte anmärkningsvärt att kungen följde samma linje när det gällde Hedvig Eleonoras underhåll.¹⁰

I förmyndarregeringens finanspolitik 1660–1672 möter man motsättningen mellan en traditionell linje som hävdade att kronans behov bäst tillgodosågs genom de gamla skatterna och räntorna, och ett annat parti som ansåg att kronan

9 För räntor kontra tullar, se Torstendahl 1979, s. 253 ff.

10 Lånen under kriget samt hemgiften, se Landberg m.fl. 1971, s. 34, 42. Kungens hovstat, se Hovstatsräkenskaper, Kungl. Maj:t, 1658, vol. I:64, SLA.

borde satsa på kontanta medel genom tullar och kopparräntor. Gustaf Bonde företrädde som riksskattmästare den förra uppfattningen, medan Per Brahe och Magnus Gabriel De la Gardie drev den andra linjen. Det civila och militära indelningsverket som sedan Karl XI genomförde innebar en återgång till de gamla räntorna som huvudbasen för ekonomin. Varje utgiftspost fick en fast anvisning till en bestämd inkomstkälla. Vid kungens död 1697 stod landet inför nya krigshot, och rustningarna krävde nya åtgärder utöver indelningsverkets ramar i form av lån och skatter. Under Görtz återgick man på 1710-talet till penningpolitik och penninghushållning.

Georg Wittrock, som grundligt utrett finanspolitiken under Karl XI:s förmyndartid, har påpekat att Hedvig Eleonora och hennes livgeding inte närmare berördes av förmyndarnas besparingskrav. Redan 1661 fastställdes drottningens hovstat till 100 000 daler silvermynt, ett belopp som 1663 höjdes till 115 000 daler och förblev oförändrat till 1672.¹¹ När Karl XI tillträdde som kung, tillät han inga minskningar av änkedrottningens hovstat. Snarare underströk han i en rad brev till bland annat kammarkollegiet, att kronans andel av hennes inkomster inte fick minskas utan måste bibehållas på samma nivå. När en deputation från kammarkollegiet besökte Karl XI i högkvarteret i januari 1677 godkände kungen alla kammarens förslag till indragningar med två strikta undantag, den kungliga hovstaten och änkedrottningens hovstat. Här tilläts inga inskränkningar och eftersom de till stor del vilade på tullinkomsterna och kopparräntan, innebar det att en tredjedel av kronans inkomster undandrogs från kammarens kontroll.¹²

Räntor och avgifter

Räntorna var i hela landet uppdelade på årliga räntan och mantalsräntan, och den senare bestod i sin tur av ovisa och extraordinarie räntor. *Årliga räntan*, ibland kallad jordeboksräntan, var den ursprungliga, fasta och individuella skatten för varje hemman. I jordeböckerna var den exakt lika år efter år och den var uppdelad i pengar, dagsverken och en rad olika skattepersedlar. Skattepersedlarnas sammansättning och storlek varierade både lokalt och regionalt. De kunde bestå av pengar, spannmål, smör, järn, fläsk, fisk, höns, ägg, hö, ved och stockar. Den *ovissa räntan* bestod av en rad fasta och årligen återkommande avgifter, som från början varit endast tillfälliga skatter, vilka senare hade förklarats för fasta. Dessa var landtågsgården, salpeterhjälpn, byggningshjälpn samt hjälpedagsverken. Till de *extraordinarie* skatterna, som beviljades av riksdagen för en viss tid, hörde exempelvis bröllops-, krönings- och begravningsgårdar samt olika slag av bevillingar i krig, men också boskaphjälpn och skjutsfärdspenningarna som i mitten av 1600-talet förvandlades till stående skatter. Dessa mantalsräntor beräknades på

11 Wittrock 1914, s. 168, 454.

12 Rystad 2001, s. 141.

hemmanens jordetal eller mantal. Utöver dessa avgifter betalade bönderna också (kvarntulls)mantalspenningar och kronotionde, det senare en skatt baserad på skörden. De extraordinarie räntorna skulle betalas vid vissa fasta tidpunkter: mantalspenningar vid pingst, boskapspenningar i augusti och skjutsfärdspenningar vid mikaelitiden, alltså vid månadsskiftet september–oktober.¹³

Andra extraordinarie skatter var de kontributioner som från 1680-talet fram till 1710-talet togs ut vid olika tidpunkter med olika penningbelopp av de olika stånden. Flera brev utfärdade av Karl XII visar att livgedingets bönder var helt eller delvis befriade från dessa skatter.¹⁴

Frälsehemmanen var befriade från de flesta avgifterna och behövde endast betala mantalspenningar, tionde och hälften av de extraordinarie räntorna. Det innebar inte att frälsebönderna var mer förskonade från utgifter, eftersom frälsemännen hade rätt att uppbära den del av de extraordinarie räntorna som inte tillföll kronan eller, i livgedinget, änkedrottningen. De drabbades också mer av dagsverken, körslor och skjutsfärder.¹⁵

Trots att heiratsnotulen föreskrev att kronan skulle erhålla de extraordinarie räntorna, är det helt påtagligt av räkenskaper och korrespondens att bönderna betalade också dessa till änkedrottningen. Ett särskilt kungligt beslut bör alltså ha utfärdats om att Hedvig Eleonora skulle få uppbära även de extraordinarie skatterna, men brevet har hittills inte påträffats. Däremot svarade kronan för knektutskrivningar och övriga militära angelägenheter samt tillgodogjorde sig rusttjänst och andra avgifter av adeln inom livgedinget. Också reduktionen av adelns gods inom livgedinget var en angelägenhet för kronan och behandlas därför inte närmare i det följande.

Viktig för administrationen var jordeboken, en förteckning som upprättades varje år över samtliga gårdar inom livgedingsförvaltningens område. I jordeboken antecknades i form av marginalanteckningar för varje gård olika förändringar, i form av till exempel förmedlingar, det vill säga bestående nedsättningar eller höjningar av skatten, eller uppgifter om köp, byten, donationer, militära indelningar m.m. För varje nytt räkenskapsår upprättades en ny jordebok baserad på de gamla uppgifterna.

Det källmaterial som omtalar hur mycket bönderna verkligen betalade i skatt är uppbördsböckerna som redovisar vad varje bonde betalade och i vilken form detta skedde. Även utebliven skatt antecknades i uppbördsboken och sammanställdes för varje län inom livgedinget i form av restlängder, som uppgjordes vid särskilda restting.¹⁶ Uppbördsböckerna visar att skatten nästan uteslutande upp-

13 Hegardt 1975, s. 32. Ågren 1964, s. 11 ff., 68 ff. Tidpunkterna, se Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 187.

14 För kontributionerna, se Karlsson 1994, s. 88. Brev av Karl XII 22 nov. 1707, 28 april 1711 och 4 nov. 1713.

15 Ågren 1964, s. 12 f.

16 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 37. Ang. bevarade uppbördsböcker, se s. 70–71 (Historiska serien 26).

bars i form av spannmål och pengar, endast i undantagsfall i andra persedlar. Några av de gamla persedlarna i årliga räntan, som ved och virke, levererades till slotten inom livgedinget. Samma sammansättning av uppbörden i form av spannmål eller pengar kan man finna hos samtida större jordägare som till exempel riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock och Uppsala universitet.¹⁷

Vid sidan av de ordinarie räntorna utgjordes länens intäkter också av arrenden som betalades av olika jordägare som arrenderade bruk och ladugårdar. Som exempel kan nämnas hovkassaräkenskapen 1670: i betalningen från Gripsholms län ingick arrende för Skeppsta bruk i Gåsinge socken, och i Strömsholms län för Ramnäs bruk. Arrendena och de extraordinarie räntorna utgick alltid i pengar, medan andelen pengar i de ordinarie räntorna var mer begränsad. Huvuddelen av räntorna betalades nämligen i spannmål.

Uppbörd och räkenskaper

Varje län inom livgedingsguvernementet förestods av en fogde, oftast kallad befallningsman, som hade till uppgift att svara för skatteuppbörden och föra en uppbördsbok över den löpande förvaltningen. Varje månad skulle han till guvernementskontoret skicka in ett *månadsförslag*, ett utdrag ur uppbördsböckerna, över influtna inkomster samt deras användning för olika syften inom förvaltningen. Han skulle också uppgöra restlängderna och skicka in dessa till den centrala ekonomienheten, hovkontoret.

Varje år sammanställde befallningsmannen en sammanfattande räkenskap, en *specialräkenskap* över sitt fögderi. Specialräkenskapen fördes med i stort sett samma bokföringsteknik som funnits sedan 1500-talets fogdeförvaltning, en redovisning som utgick från bruttobelopp:

- en längd över fögderiets gårdar och den årliga skatt som betalades av varje gård, årliga räntan, med en summering av bruttoskatten som skulle utgå enligt jordeboken
- ovissa räntan, intäkter i form av ovissa skatter, som häradshövdingenänta och lagmansränta, men också andra inkomster som tionde, arrenden, tegelbruk, sågkvarnar, fisken
- avkortning, avdrag för de gårdar som av olika skäl var befriade från skatt. Hit hörde de gårdar som brukades av den lokala förvaltningen: befallningsmän, länsmän, fjärdingsmän, gästgivare, postbönder, de gårdar som donerats, köpts eller bytts till en frälseman, samt sådana gårdar som tillfälligt låg öde eller hade drabbats av eldsvåda

17 Kullberg 1973, s. 100 ff. Hegardt 1975, s. 32.

- förvandling, det bruttobelopp som återstod efter avkortningen, fortfarande i de gamla naturaskatterna, omräknades till pengar eller spannmål, vilket ledde fram till den faktiska skatteuppbörden för året
- anordning och leverering, det vill säga leveransen av skatten till olika syften: lönebetalningar för länets tjänstemän, kostnader för länsförvaltningen och leveranser till andra län, betalningar till hovkassan, hovlöner, hovföretäring och andra ändamål
- extraordinarie räntan, det vill säga uppbörden av mantalspenningar, bostadspenningar och skjutsfärdspenningar, med följande anordning och leverering.

I guvernementsskontoret sammanställdes specialräkenskaperna till en landsbok, ofta kallad *livgedingsbok*, som försågs med en sammanfattning, *överdrag*. I landsboken ingick även särskilda räkenskaper för slott, gårdar och ladugårdar samt restantieräkenskaper för tidigare år. Alla verifikationer till landsboken sammanfördes till en avkortningsbok. Räkenskaperna insändes till hovkontoret och låg där till grund för en huvudbok, oftast kallad *hovbok*, över samtliga organisationens inkomster och utgifter under året. Hovkassören förde också kontinuerligt en kassaräkenskap över inbetalningar och utbetalningar från hovkassan, en *hovkassaräkenskap*. Här gjordes också sammanställningar i form av stater för de olika administrativa områdena.

Inkomster och utgifter

En fråga blir hur livgedingets ekonomi fungerade under dess långa tid från 1660 till 1719. Någon möjlighet finns inte att här klarlägga de faktiska inkomsterna och utgifterna, eftersom de årliga räkenskaperna ofta innefattade restantiebelopp från flera tidigare år utan att detta klart framgår. Snarare blir syftet här endast att ge en översikt över den ekonomiska uppbyggnaden sådan den framgår av räkenskaper och korrespondens.

En lämplig utgångspunkt för en beskrivning av livgedingets ekonomiska förhållanden är ett statförslag, det vill säga en översikt över beräknade inkomster och utgifter, uppgjort 1683 i hovkontoret. Siffrorna i tabell 1 har avrundats här för att ge en översikt över de centrala inkomsterna och utgifterna.

Tabell 1. Statförslag 1683. Belopp i daler silvermynt.

<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
Livgedingets räntor	28 000	Handpenningar	12 000
Kopparräntan	32 000	Hovstaten	42 000
Livgedingets extraordinarie räntor	13 000	Hovstallet	8 000
Svartsjö läns räntor	5 000	Hovförtäringen	38 000
Vadstena läns räntor	11 000	Livgedingets stat	13 000
Stora sjötullen	20 000	Svartsjö stat	2 000
Lilla tullen	2 000	Drottningholms stat	6 000
Tobaksarrendet	14 000	Jakobsdals stat	4 000
Silvertillmyntningen	6 000	Vadstena läns stat	2 000
Livländska arrendet	10 000	Drottningholms byggning	19 000
Drottningholms räntor	1 000	Svartsjö byggning	1 000
Jakobsdals räntor	1 000	Jakobsdals byggning	3 000
Restantier och behållna medel från föregående år	30 000	Strömsholms byggning	2 000
Spannmålförsäljning	2 000	Husgeråd och möbler	13 000
		Expenser, gåvor m.m.	10 000
Summa	175 000	Summa	175 000

Källa: Hedvig Eleonoras livgeding, Hovkontoret, F 3:1, RA.

Tabellen visar att man noga skilde mellan det ursprungliga livgedinget och de områden som senare tillkommit, det vill säga Svartsjö och Vadstena län samt Drottningholm och Jakobsdal med underliggande gårdar. Samtidigt särskilde man också de utgifter som inte sammanhängde med den vanliga länsförvaltningen utan berodde på den byggnadsverksamhet som bedrevs på slotten.

De olika inkomsterna och utgifterna diskuteras var för sig, innan en samlad bedömning av ekonomiområdet görs på grundval av korrespondensen.

Inkomsterna

Spannmålsräntan och spannmålshandeln

Större delen av den spannmål som uppbars som ränta, ofta kallad avradsspannmål, eller i form av kyrkotionde, var föremål för en omfattande handel med många olika aktörer inblandade över ett stort område och till aktuella marknadspriser. Spannmålshandeln upptar stort utrymme i korrespondensen i livgedinget, både i guvernörens och i hovkamrerarnas korrespondens. I räkenskaperna nämns den särskilt redan 1661 och sedan varje år fram till livgedingets upphörande 1719, ofta under en egen rubrik. Denna handel spelade uppenbarligen en mycket viktig roll för livgedingets ekonomi, även om den formellt var bara en mindre del av förvaltningens inkomster. Det finns uppgifter från 1673 att intäkterna från spannmålen detta år svarade för mer än hälften av de beräknade inkomsterna.¹⁸

Bakgrunden till detta kommersiella inslag i en annars ränte- och skattebaserad ekonomi är behovet att omvandla naturainkomsterna till pengar, som lättare kunde användas för att bestrida änkedrottningens omkostnader. Flera furstliga personer hade tidigare bedrivit handel med spannmålsräntor. Ett exempel från 1500-talet är Karl IX under sin hertigtid, senare exempel är hertig Johan av Östergötland och änkedrottningen Kristina den äldre, som samtliga satsade medvetet på en kommersiell ekonomi. En sammanbindande länk mellan Karl X Gustavs egen hertigtid och Hedvig Eleonoras livgeding är ståthållaren Daniel Bengtsson Uttermarck som var verksam som kamrerare och hauptman i Karl Gustavs underhållsländer. Redan på 1650-talet bedrev han spannmålshandel i hertigens tjänst och han fortsatte med samma verksamhet från 1661 hos riksänkedrottningen. Flera köpmän som var hans kunder på 1650-talet fortsatte också att vara verksamma i livgedinget.¹⁹ Också adeln bedrev en sådan handel med spannmål i vissa

18 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 478. Enligt ett överslag beräknades man få in 25 000 daler silvermynt på spannmål, men endast 5 043 dsm av kopparräntan, 5 742 dsm av silvertillmyntningen och 7 036 dsm av tobaksarrendet.

19 Karl IX:s handel, se Brunius 2003. Hertig Johans av Östergötland och Kristina den äldres handel, se senast Hallenberg 2008, s. 120. Uttermarcks handel, se Karl Gustavs förläning, vol. 9, RA.

delar av Sverige. Johan Gabriel Stenbocks gods i Uppland gav vid 1600-talets slut sin ränta främst i spannmål. Från godsens transporterade bönderna spannmål till Bergslagen, där de såldes till olika bruk.²⁰

Själva handelsverksamheten i livgedinget försiggick på följande sätt. Befallningsmännen ingav vid årets slut till hovkontoret förslag över de räntor de uppburit, däribland också spannmålsräntan. I regel rörde det sig om råg och korn, mer sällan vete eller havre. Ofta krävde hovkamreraren att de också skulle skicka in prover på årets skörd, för att man skulle kunna anpassa priset efter sädens kvalitet. Priset baserades främst på det marknadspris som ansågs gälla i Stockholm eller på andra orter. Hovkamreraren eller guvernören kontaktade sedan lämpliga köpare och meddelade dem vilket pris som borde gälla för ett köp. Om en köpare gick med på att köpa ett parti spannmål, upprättade man ett kontrakt mellan guvernören och köparen, där köparen lovade att svara för betalningen till hovkassan, ofta hälften av summan vid leveransen och resten några månader senare. Livgedingets befallningsmän fick i uppdrag att låta bönderna frakta spannmålen dit köparen önskade.²¹

Leveransorten anges sällan i räkenskaperna men nämns ibland i kontrakten och korrespondensen. En vanlig avsättningsort var självfallet Stockholm. Kunderna där var till övervägande del från en speciell yrkesgrupp, nämligen bryggare. De förekommer redan på 1660-talet och blir alltmer dominerande fram till 1710-talets slut. Ibland finns även rubriken Bryggarämbetet införd direkt i hovkassaräkenskaperna. Många av köparna tillhörde välkända bryggarsläkter i huvudstaden, bland annat finner man medlemmar av släkten Lampa åren 1690–1699. Daniel Lampa var ålderman i bryggarämbetet men också änkedrottningens hovleverantör av öl; han fick spannmålen som en del av betalningen för sina leveranser. Skälet till bryggarnas spannmålsköp var behovet av korn vid ölframställningen, och korn dominerade också framför råg i leveranserna. Ett annat skäl var den brännvinsbränning som på 1680-talet ökade i Stockholm och bedrevs av bryggare; ibland används beteckningen ”brännvinsbrännare” omväxlande med bryggare i handlingarna.²²

En andra grupp av köpare var bruksägare som köpte spannmål till sina bruk i Bergslagen. Ett stort antal bruk anlades under 1600-talets förra hälft i bergslagsbygderna i Närke, Västmanland och Dalarna, och många bruk som varit i kronans ägo övergick på 1640-talet till enskilda borgare och adelsmän. Bruken var i regel helt beroende av import utifrån av spannmål och livsmedel, eftersom man

20 Kullberg 1973, s. 104.

21 Exempel kan tas från Canterstiernas brevbok. I november 1673 beordrades befallningsmännen att inge spannmålsförslag, i januari 1674 diskuterades lämpliga köpare i brev mellan Canterstierna och guvernören, i februari 1674 var kontrakten klara och befallningsmännen fick i uppdrag att leverera spannmålen enligt kontrakten (Hovkontoret, B 1: 1, s. 137–147).

22 För bryggarna som kunder, se Hegardt 1975, s. 62.

inte hade några egna odlingsmöjligheter. Spannmålen från de tre länen, Strömsholms, Gripsholms och Eskilstuna län, såldes ofta till bruksägare i Bergslagen. En grupp av köpare var de köpmän, Isak och Abraham Cronström samt Johan och Simon Funck, som ingick i en släktkrets med centrum i Avesta kopparbruk. Andra bruksägare som köpte spannmål var ägarna till Garpenberg, Norrbärke och Söderbärke samt andra bruk i södra Dalarna. Spannmålen från Vadstena län köptes nästan uteslutande av bruksägare i Östergötland, främst släkten De Geer för bruken Godegård och Finspång.

Ett sådant bruk som köpte spannmål av livgedinget var Grängshammars bruk i Västmanland. Brukets räkenskaper, som är bevarade från 1690-talet, har undersökts av Rita Bredefeldt i hennes avhandling om järnbrukens finansieringsförhållanden under 1600-talet. Undersökningen visar att bruksägaren Ingrid Boij köpte spannmål dels av livgedinget, dels av en adelskvinna, Maria Gyllenstierna, medan endast omkring 2–10 procent av spannmålen vid bruket kom från de kringboende bönderna. Ett enstaka år, missväxtåret 1697, köpte man också spannmål som importerats från Danzig.²³

En tredje grupp köpare var borgare och köpmän i Falun, Västerås, Köping, Nora och andra städer som köpte spannmål för vidareförsäljning till andra avnåm-are. En köpare som återkom under ett antal år var kungens silvermästare Jöns Eriksson som avtalade att spannmålen skulle levereras ända till Falun för Kopparbergets försörjning med livsmedel. Enligt korrespondensen var bönderna i livgedinget ofta ovilliga att transportera säden så lång väg som till Falun.²⁴ En mindre del av spannmålen gick självfallet också till de egna behoven, till hovbagaren, hovförtäringen och hovstallet. Ett år, 1676–1677, överläts ett stort parti till kronan; säden transporterades då till kronans magasin i Norrköping för flottans behov. I missväxttider fick bönderna hjälp med sitt utsäde ur avradsspannmålen, och det förekom också att bönderna fick återlösa spannmål.²⁵

En viktig aktör på spannmålsmarknaden samtidigt med livgedinget var Uppsala universitet, som bedrev en omfattande partihandel med böndernas avrad och tionde under 1600-talets senare del. En detaljerad undersökning av denna spannmålshandel har gjorts av Astrid Hegardt. Eftersom livgedingets räkenskaper och korrespondens är välbevarade är det säkert möjligt att göra en motsvarande intensivstudie av spannmålshandeln där. I detta sammanhang ska jag emellertid inskränka mig till att peka på några huvudlinjer och jämföra dem med Hegardts resultat.

Samma kundgrupper som i livgedinget dominerade Uppsala universitets spannmålshandel: bryggare i Stockholm, brukspatroner vid de mellansvenska bruken och

23 Bredefeldt 1994, s. 82.

24 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 211, 638.

25 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 22, 34, 38, 41 (hovförtäring), 34, 38, 41 193, 195, 206 (hovbageri), 533, 557, 558 (hovstallet), 214, 258, 265, 269, 276, 280, 282, 287, 291, 295, 296, 315 (kronan), 29, 274, 238 (bönders köp).

borgare i städer som Falun och Västerås. Enstaka uppgifter finns i Hegardts arbete att det förekommit konkurrens med änkedrottningen om spannmålsförsäljning år 1670 i Stockholm, men om man konkurrerat i större skala är okänt. Med tiden ökade också importen av spannmål från utlandet, särskilt från Balticum, vilket bör ha skapat ökade svårigheter för både livgedinget och universitetet.²⁶

Man kan se att livgedingets handel genomgående hade större volym än universitetets. Medan de överslag som nämnts ovan visar på en handel med cirka 10 000–11 000 tunnor i livgedinget, uppgick universitetets handel årligen till 5 000–6 000 tunnor tillsammans från alla fögderierna. De prisserier som Hegardt räknat fram kan jämföras med prisuppgifter för livgedingets spannmålsförsäljning, en jämförelse som visar att priserna inte skilde sig nämnvärt mellan livgedinget och universitetet. Hegardt har pekat på de höga priserna under 1690-talets sista år, som medförde missväxt och skördekatastrofer, och samma mönster skymtar också i livgedingets prisserie, även om priserna kunde variera en del inom samma år.²⁷

Kopparräntan och silvertillmyntningen

Kopparn var sedan 1600-talets början i praktiken ett statligt monopol, och kopparhandeln bedrevs genom särskilda kopparkompanier. Kopparproduktionen var koncentrerad till Kopparberget vid Falun. I kopparproduktionen skedde flera viktiga förändringar under 1600-talet. Från att exporten enbart bestått av råkoppar, raffinerades den under ledning av utländska experter till smidbar gårkoppar. Produktionen av gårkoppar skedde vid Avesta bruk. En särskild skatt på tillverkningen, kopparräntan, ledde till stora inkomster för kronan. En del av produktionen användes också till myntning av kopparmynt.²⁸

I heiratsnotulen 1654 fastslogs att Hedvig Eleonora vid sidan av landräntorna av livgedinget också varje år skulle erhålla en del av kronans kopparränta, 636 skeppund gårkoppar från Avesta bruk, värderat till 24 174 riksdaler vid denna tid. Med kopparn inräknad skulle den sammanlagda inkomsten för änkedrottningen uppgå till 40 000 riksdaler. Om de årliga räntorna gav mer inkomster skulle kopparräntan på motsvarande sätt reduceras så att totalsumman 40 000 riksdaler bibehölls. Kopparräntan skulle betalas kvartalsvis.

Kopparräntan var under hela livgedingstiden en av de viktigaste inkomsterna. Gårkopparen som producerades vid Avesta bruk transporterades till Västerås och sedan med båt eller landvägen med förbönder till Stockholm. Vissa år, till exempel 1666 och 1677, fick änkedrottningen kungligt tillstånd att låta förmynta kopparen i plåtmynt. Kopparen såldes till olika intressenter som uppgjorde särskilda

26 Hegardt 1975, s. 63 not 5 om konkurrensen med änkedrottningen, s. 144 om importen.

Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 55, 56, om råg från Riga.

27 Hegardt 1975, s. 265 (tabell 2).

28 Norberg 1956, s. 95 ff.

kopparkontrakt med guvernören eller änkedrottningen. De skulle svara för transportkostnaderna från Avesta till Stockholm, men kunde sedan tullfritt exportera kopparen. Betalningen enligt kontrakten skedde kvartalsvis till hovkassan. Under 1660- och 1670-talen var kopparköparna ofta knutna till Avesta bruk, främst bröderna Joel Ekman (adlad Gripenstierna) och Nils Ekman (adlad Gripenmarck), som båda var inspektorer i Avesta och direktörer över kronans kopparväsen, men också Johan Funck, Börje Cronberg och Abraham Cronström som var intressenter i Avesta bruk.²⁹ Joel Ekman svarade ensam för kopparräntan till livgedinget åren 1668–1673, Nils Ekman åren 1675–1678. Från 1680-talet och in på 1700-talet var kopparräntan delad mellan tre eller fyra olika köpmän som ingav sina betalningar för kopparen till hovkassan. Ett överslag över änkedrottningens inkomster från 1670 till 1704 visar att inkomsterna av koppar årligen uppgick till ca 35 000–40 000 daler silvermynt åren 1670–1690 och ca 25 000–28 000 daler åren 1691–1704.³⁰ De var därmed i ungefär samma nivå som de årliga räntorna som uppgick till ca 20 000–30 000 daler 1670–1690 och ca 35 000–40 000 daler 1691–1704.

Myntningen av silvermynt, som ägde rum vid myntverket i Stockholm, gav kronan en viss vinst som också användes till kronans betalningar till Hedvig Eleonora. Livgedingets räkenskaper visar att dessa medel huvudsakligen användes till änkedrottningens handpenningar.³¹

Stora sjötullen och småtullarna

Kronans tullinkomster togs ut både av inrikeshandeln och exporthandeln. Lilla tullen var en avgift som infördes 1622 och som togs ut av alla varor som från landsbygden fördes till städerna för försäljning, medan stora sjötullen från 1620-talet låg på exporterade varor. Tullinkomsterna ökade starkt under 1600-talets förra hälft och kom att utnyttjas för en rad olika ändamål. Tullväsendet organiserades 1636 genom att en särskild generaltullförvaltare tillsattes, som avlönades delvis med en viss procent ur tulluppbörden. Vilhelm Drakenhielm, som var generaltullförvaltare åren 1650–1670, fick betydande privata inkomster, som han använde för en omfattande privat låneverksamhet. Kritiken mot honom växte och ledde till att han avsattes. En av hans efterträdare var den ovan nämnde Joel Ekman (Gripenstierna) 1674–1676.³²

Livgedingets inkomster på tullområdet bestod inte endast av sjötullen utan också av lilla tullen från flertalet städer inom området, närmare bestämt Sträng-

29 Om bröderna Ekman, se Munthe 1941.

30 Överslaget i K 624, RA.

31 Åmark 1961, s. 462.

32 Smith 1950–1955.

näs, Eskilstuna, Torshälla och Skänninge. Tullinkomsterna från Mariefred och Vadstena gick däremot inte till livgedinget.

Tobakskompaniet

Importen av tobak från Amerika var från 1662 ett monopol för ett särskilt bolag, Tobakskompaniet, som drevs av husgerädsmästaren Anders Andersson (adlad Drakensköld) och en handelsman i Stockholm, Petter Bohm. I bolaget ingick även Vilhelm Drakenhielm, räntmästaren Börje Cronberg, Daniel Bengtsson Uttermarck och den kunglige hovkamreraren Jonas Österling. Bakom dem stod troligen också Magnus Gabriel De la Gardie, som var identisk med "en viss person", som årligen fick en utbetalning av 1 000 riksdaler enligt kompaniets huvudböcker.

Kompaniet erhöll monopol för tio år på tobaksimporten och befriades från importtullar. I gengäld skulle det betala ett årligt arrende som bestämdes för de fem första åren till 120 000 daler kopparmynt och för de fem senare till 170 000 daler kopparmynt. År 1673 förlängdes kompaniets kontrakt med kronan ytterligare tio år. Monopolet avskaffades slutligen 1685.³³ Anslagen ur tobaksarrendet till änkedrottningen utgick årligen från 1671 enligt ett kungligt brev och beräknades ge ca 15 000 daler per år.³⁴

Livländska arrendet

Då Hedvig Eleonoras fordringar hos kronan inte alltid betalades, beslöt förmyndarregeringen 1671 att överlämna till henne godsens Pebalg, Schuin, Nyhof och Ramko i östra Livland (nuv. Lettland) som tidigare varit förlänta till riksamiralen Carl Carlsson Gyllenhielm och som nu indragits till kronan.³⁵ Godsens beräknades ge ett årligt arrende om ca 5 500 riksdaler eller 11 000 daler silvermynt, och man förväntade sig att få billig spannmål därifrån. Till arrendatorer utsåg änkedrottningen några lokala svenska ämbetsmän i Riga och Dorpat. Arrendena betalades i regel genom att arrendatorerna förmedlade växlar av köpmän och andra leverantörer till änkedrottningens hov. Växlarna var ställda på olika köpmän i Hamburg och Amsterdam. De livländska godsens blev aldrig de inkomstkällor man trott, och arrendatorerna blev ofta kritiserade för skötseln av godsens. Redovisningarna över godsens produktion uteblev flera år, och dessutom härjades godsens två gånger efter 1700 av ryska trupper.³⁶

33 Munthe 1940.

34 Kungl. brev 1 mars 1671, RR. Även i Register över kungl. brev och resolutioner i Hovkontoret F 5:1, RA.

35 Kungl. brev 1 mars 1671 (se ovan not 32).

36 De pebalgska godsens redovisas i regel under en särskild rubrik i kassaräkenskaperna i Hedvig Eleonoras hovstatsräkenskaper, SLA.

Utgifterna

Hovet, hovstallet och hovförtäringen

Som drottning tillhörde Hedvig Eleonora den kungliga hovstaten, även om hon hade en egen personal, bland annat hovjungfrur, kammarpigor, lakejer och betjänter. Som änkedrottning uppfördes hon 1661 med sitt hov på en särskild hovstat som skildes från den kungliga hovstaten. Hennes hovstat 1661 omfattade 93 personer, vilket kan jämföras med den avlidne kungens hovstat om 162 personer. Förutom hovstaten fick Hedvig Eleonora också ett eget hovstall med 19 anställda som avskildes från det kungliga hovstallet med 100 anställda. Samtliga hovets anställda fick sin kost genom änkedrottningens kök, som framgår av köksräkenskaperna över den s.k. hovförtäringen. Kostnaderna för hovets löner och förtäring var de största enskilda kostnadsposterna och svarade genomgående för ca 45–50 procent av de samlade utgifterna. För änkedrottningens personliga utgifter användes handpenningarna.

Hovstaten, som uppgjordes varje år, genomgick inga större förändringar. Hovet hade 1690 och 1710 i stort samma antal anställda som 1660. Av korrespondensen framgår att änkedrottningen alltid granskade hovstaten för varje år och också kom med smärre ändringsförslag, oftast en minskning eller höjning av lönerna för enstaka hovanställda.

Slotten och bygghuset

Medan utgifterna till livgedingets förvaltning och dess olika stater var relativt konstanta, varierade däremot utgifterna för underhållet och byggnadsarbetena på de olika slotten inom livgedingsområdet. När Hedvig Eleonora tillträdde livgedinget 1660 disponerade hon Gripsholms och Strömsholms slott, men bedrev till en början inga större byggnadsarbeten på dessa slott. Strömsholm började byggas om från 1669 och Gripsholm först på 1690-talet. Svartsjö slott, som tillfördes livgedinget 1665, brann ned 1687 och därför gjordes inga stora byggnadsarbeten där. Däremot satsades avsevärda resurser på det nya slottet på Drottningholm 1662 som ersatte det äldre slottet som härjats av elden, samt i mindre skala på Ulriksdal (då Jakobsdal) som hon förvärvade 1669. Arbeten skedde också på Vadstena slott, som hon disponerade från 1661, samt Tynnelsö gård från 1685.

En fråga blir då hur dessa omfattande byggnadsarbeten finansierades, eftersom de oftast gick utanför den sedvanliga finansiella ramen. Tidigare forskning har skildrat slottens byggnadshistoria i en rad olika monografier, senast i samlingsverket *De Kungliga Slotten*. Emellertid har man inte närmare undersökt hur finansieringen möjliggjordes och hur kostnaderna för de stora företagen täcktes.

Arbetena på Drottningholm, det största byggnadsföretaget av alla, startade 1662 och fortsatte med större eller mindre intensitet fram till 1688, som Fredric

Bedoire senast skildrat. Ansvarig för slottet var hauptmannen Balthasar Thile (adlad Gyldenhoff) åren 1662–1668, och hans räkenskaper för ”stora stenhusbyggningen” har endast delvis bevarats. De visar att bygget finansierades genom stora betalningar ur stora sjötullen de första åren: år 1662, 1663 och 1664 på mellan 45 000 och 83 000 daler kopparmynt. Från 1665 kom medlen från hovkassan. De stora extraordinära utgifterna föll uppenbarligen utanför ramen för de tillgängliga medlen för livgedinget, men understöddes tydligen helt av Karl XI. Liksom förmyndarregeringen 1663 utfärdade han en rad brev åren 1673 och 1674 just om slottsbyggena, där han krävde att kammarkollegium skulle tillskjuta erforderliga resurser. Änkedrottningen hade ”ansenliga poster till att fordra, villkas uteblivande härtill mycket hava Hennes Kongl. Maj:t inkommoderat och dess desseiner med byggningar och annat till Vårt och Riksens bästa mycket eftersatt.”³⁷

Nästa större slottsbygge var Strömsholm, där arbetena påbörjades 1669. Här finansierades byggnadsverksamheten ur hovkassan, vilket också gällde de övriga slotten.

Finansieringen i praktiken

Sammanvägningen av inkomsterna och utgifterna åvilade vanligen hovkontoret och hovkamreraren. En unik källa som ger inblick i finansieringsprocessen är den brevbok som hovkamreraren Anders Gudmundsson (adlad Canterstierna) förde under hela sin verksamma tid åren 1670 till 1683. Han skrev ständigt brev till hauptmännen, befallningsmännen, guvernören och sporadiskt även till änkedrottningen, och fick också svarsbrev från de olika korrespondenterna. Hans brev innehåller flitiga kommentarer till det ekonomiska läget: de stora utgifterna för hovet och slotten ställs mot de ofta sporadiskt inflytande inkomsterna.

I ett brev till guvernören Gustaf Soop 30 maj 1673 beskriver Canterstierna ”närvarande tids knappa tillstånd, där av förorsakandes, att inge penningar fås av Kronan, av livgedinget och Vadstena län kommer icke den ringaste penning i kassan, och icke desto mindre fordras dageligen medel till de många nödige utgifterne”. I ett annat brev till Soop 11 juni 1674 skriver han om ”Hennes K. M:ts nu för tiden varande stat och olägenhet, där av förorsakandes, att hovförtäringen, byggningerna och många andre otalige utgifter den underskrivne originalstaten vida övergå, som så myckit mera hinder och kreditens försvagande causerar, i det att högbemälde Hennes M:ts traktemente icke allenast återstår för framledne, utan jämväl för innevarande år, dessförutan kan man oppå den medgivne assignationen av stora sjötullsmedlen på 17 500 d. silv. mt icke den ringeste penning commendera. Ifrån livgedinget och Vadstena län äro inga medel väntandes för

37 Karl XI:s brev 26 nov. 1663, 20 dec. 1673, 25 febr. 1674, 8 maj 1674 m.fl., återgivna i arvdelningskommissionens handlingar, K 685.

den stora fattigdom dem överganger, utan idel lamentationer och klagemål över landsens stora oförmögenhet, så att här oppå icke snart bättre skaffas, lærer verket oförtövad falla överända". Så gott som varje år återkommer han till samma problem, att hovkassan är "totalt utblottad".³⁸

Ett skäl till den återkommande bristen på likvida medel i hovkassan låg sannolikt i tidens vanliga system med assignationer. Istället för kontant lön fick en hovanställd ofta en assignation eller ett invisningsbrev till exempelvis en köpman som köpt spannmål av livgedinget. Köpmannen skulle då lämna sin betalning för spannmålen inte i hovkassan utan direkt betala hovmannens lön. På samma sätt kunde en hantverkare eller byggnadsarbetare vid ett slottsbygge eller en köpman som levererade livsmedel till hovförtäringen få en assignation till kopparräntan eller stora sjötullen. Kammarkollegiet utfärdade också assignationer till änkedrottningen av kronans inkomster, som stora sjötullen och tobaksarrendet. Med tanke på att inkomsterna från kronan ofta inflöt sporadiskt och ibland helt uteblev, kan man förstå Canterstiernas problem som ansvarig för finansieringen. Även kammarkollegiet hade ofta egna stora ekonomiska problem på grund av uteblivna betalningar från sjötullen eller kopparräntan. Man hänvisade därför till dessa svårigheter vid de uppvaktningar som Canterstierna ständigt gjorde i kammarkollegiet för att få medel till livgedingsförvaltningen.³⁹

Även änkedrottningen själv reagerade mot de nyckfulla rutinerna och de klagomål som hon fick. Hon utfärdade den 3 augusti 1678 en förordning hur utgifterna skulle betalas: hovstaten och stallstaten skulle betalas av kopparräntan samt vid behov av spannmålsmedlen, byggnadskostnaderna skulle täckas genom kopparräntan, de extraordinarie expenserna genom sjötullen, livgedingsräntan och tobaksarrendet. Fordringsägarna skulle betalas av livgedingets och Vadstena läns räntor men också av det Pebalgska arrendet.⁴⁰

Spannmålsräntan framstår mot denna bakgrund som den säkraste inkomstkällan, även om många av köparna hade svårighet att inkomma med betalningarna i rätt tid. Kopparräntan, den näst största inkomstkällan, var däremot mer osäker. I början av 1673 erbjöds köpmannen Jean de Flon (adlad Adlercrona) att få disponera hela kopparräntan detta år mot att han inbetalade ett förskott om 20 000 daler silvermynt. De Flon gick med på kontraktet och inbetalade ett förskott men var tveksam eftersom kopparn skulle levereras först i september detta år. Ännu i januari 1674 hade bara en del av kopparn levererats och i oktober samma år återstod fortfarande delar av den avtalade kopparn. Tobakskompaniet betalade endast 20 000 daler 1679 mot utlovade 30 636 daler och 1680 endast 11 558 daler mot utlovade 19 083 daler. Av stora sjötullen erhöll man 1678 inte

38 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 115, 151.

39 Lagerroth 1928, s. 49. Edén 1941, s. 110 ff. Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 417, om kammarkollegiets brist på kassamedel.

40 K 958.

en enda penning.⁴¹

Den akuta penningbristen ledde vid flera tillfällen till att Hedvig Eleonora vände sig till sonen Karl XI med begäran om hjälp. Denne utfärdade flera brev till kammarkollegiet med krav på att änkedrottningen skulle få sina utlovade medel från kronan. Det förekom också att hovkamreraren själv lånade ut ur sina egna tillgångar för att kunna betala hovets löner och andra utgifter. Canterstiernas pengar användes oftast till änkedrottningens byggnadsverksamhet på slotten, som till reparationer och möbler till Ulriksdal och till byggnadsarbeten på Strömsholms och Drottningholms slott.⁴²

Efter Canterstiernas död 1683 finns inte något så utförligt brevmaterial bevarat från hovkontoret vilket gör det svårt att bedöma den ekonomiska utvecklingen under livgedingets senare tid. Hovkassaräkenskaperna visar dock att systemet med osäkra assignationer upphörde och ersattes av en mer modern kassabokföring. Karl XI:s reformer av förvaltningen genom indelningsverket ledde säkert till en mer balanserad ekonomi för livgedinget på samma sätt som man ser för kammarkollegiets verksamhet vid samma tid. Lån togs upp i riksbanken 1699 och 1703, och dessa var vid änkedrottningens död till större delen ännu obetalda. Från statskontorets sida, som från 1680 ersatte kammarkollegiet som central finansinstans, fortsatte man tydligen länge att ifrågasätta utbetalningen av kronans medel till änkedrottningen. Karl XII skrev flera brev i frågan, bland annat 1704 och 1711. Han nämner i ett brev till Hedvig Eleonora från Bender i januari 1711 att han

med bestörtning förnummit utav Eders Maj:ts nådiga brev, att statskontoret understår sig att förhålla och göra intrång på Eders Maj:ts inkomster som ingen bör understå sig göra. Jag har på det kraftigaste skrivit dem därom till och vill förmoda de lära rätta sig där efter och visa sin underdånigste skyldighet emot Eders Maj:t som sig bör, eljest lär det bliva dem stort ansvar.⁴³

Som nämnt är det närmast omöjligt att bedöma om livgedingsförvaltningen gått med vinst eller förlust under olika perioder utan att gå mycket djupare in i räkenskaperna än som varit möjligt här. Den bild man får ända tillbaka till förmyndartiden och fram till 1700-talet är att kungamakten ständigt understött livgedingets finanser, bland annat genom befrielse från kontributioner och andra extraskatter.

41 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 108 f., 144, 163 (kopparräntan), 531, 637 (tobakskompaniet).

42 Sådana brev av Karl XI nämns i Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s.457 (brev 19 juli 1678) och s. 678 (brev 1 juli 1680); de återfinns samtliga i hovkontorets register över kungl. brev, Hovkontoret, F 5:1, RA. Lån av Canterstierna själv nämns bl.a. 1671 (s. 57), 1673 (s. 123), 1677 (s. 449), 1679 (s. 599) och 1680 (s. 645).

43 Lånen i Riksbanken återkommer i hovkassaräkenskaperna under 1710-talet. Kungl. brev 6 dec. 1704 i Hovkontoret F 2 A:1 och K 727, 17 jan. 1711 i Kungl. och furstliga brev, vol. 71, allt i RA.

KAPITEL III

Förvaltningen

Hedvig Eleonoras förvaltning var inte någon statisk organisation. Redan under Karl X Gustavs livstid hade hon egen hovpersonal. En mycket omfattande förvaltningsutbyggnad följde när hon tillträdde livgedinget 1660 och därefter förvärvade ytterligare gods och andra inkomstkällor under 1660-talet.⁴⁴ Detta årtionde kan betraktas som en försöks- och uppbyggnadsperiod för organisationen. De former den antagit omkring 1668–1669 blev i stort sett bestående, och det är dessa som beskrivs i det följande.

I 1635 års instruktion för rikets landshövdingar fördelades dessas åligganden på sex sakområden:

- Religionen (även skolor och hospital)
- Rättsväsendet ("justitien")
- Krigsmakten till lands ("krigsväsendet"; även faktorier, salpetersjuderier)
- Krigsmakten till sjöss ("sjöstaten", "sjösakerna")
- Landsregeringen (eller "politiväsendet"; allmän ordning, näringar, kommunikationer med mera)
- Finansförvaltningen ("räntorne").⁴⁵

Denna indelning skulle också kunna användas för att systematisera åtminstone en del av livgedingsförvaltningens göromål, ty inom Hedvig Eleonoras underhållsländer trädde denna i stor utsträckning i länsstyrelsernas ställe. Frågor rörande krigsmakten hanterades dock i princip av landshövdingarna. Fördelningen av åliggandena mellan änkedrottningens och kronans tjänstemän var delvis oklar, vilket Werner Pursche har visat i en undersökning av kompetensvisterna mellan landshövdingen i Linköping och Hedvig Eleonoras ämbetsmän rörande förvaltningen av Vadstena län på 1670-talet. Vissa ärenden inom änkedrottningens underhållsländer var undantagna från livgedingsförvaltningens egen handläggning och skulle hanteras av landshövdingen och dennes underlydande.⁴⁶

En brevväxling 1701 mellan guvernören Carl Gyllenstierna och landshövdingen i Uppland, Johan Hoghusen, tyder på att livgedingsförvaltningens uppgifter och befogenheter inte alltid stod helt klara ens för de centrala ämbetsverken.

44 I Riksarkivets beståndsoversikt, 4, s. 234, uppges felaktigt att änkedrottningen tillträdde Strömsholms län redan 1659.

45 Asker 2004, s. 43 ff.

46 Pursche 2000a, s. 379 ff.

Nya militära förband, de så kallade ståndsdragonerna, skulle sättas upp, och statskontoret hade därför begärt upplysningar av Gyllenstierna om frälshemmanens marktal ”av livgedings, Vadstena och Svartsjö godsén”. Denna information fanns dock, enligt vad Gyllenstierna uppgav, inte hos livgedingsförvaltningen utan måste hämtas ur rusttjänstlängder som förvarades hos landshövdingarna. Att rusttjänstlängder idag ingår i guvernementskontorets arkiv kan möjligen förklaras med att de kommit dit senare.⁴⁷

Förvaltningsenheterna

Som redan framgått administrerades Hedvig Eleonoras inkomster och utgifter samt organisationens verksamhet överhuvudtaget av en central ledningsfunktion under änkedrottningens *guvernör*. Det kan inskjutas att denne såväl i litteraturen som i arkivförteckningarna ofta benämns generalguvernör, en titel som dock inte tycks förekomma i samtida handlingar. Däremot användes ibland benämningen överguvernör. Ledningsfunktionen bestod i övrigt dels av en ekonomienhet, kallad *hovkontoret*, dels av en enhet för administrationen i övrigt, kallad *hovkansliet*. Hovkansliets huvudsakliga uppgift var sannolikt att handha änkedrottningens brevväxling. Mot periodens slut omnämns ett revisionskontor för granskning av organisationens räkenskaper. Tidigare lade man ut revisionen på tjänstemän vid kammarkollegiet. Möjligen kan revisionskontoret ses som en del av hovkontoret.

En stor del av organisationens utgifter utgjordes av kostnaderna för änkedrottningens *hov* och *hovstall*. I guvernörens och hans tjänstemäns bevarade brevväxling upptar emellertid hovets och hovstallets angelägenheter en rätt liten del. Slutsatsen blir därför att guvernören visserligen hade hand om förvaltningen av hovets och hovstallets ekonomi i stort, men sannolikt inte ingrep så mycket i verksamheten. Användningen av de medel som anvisades till hovet och hovstallet omhändertrades, som det förefaller, av hovmarskalken som chef för hovet och av stallmästaren (överhov- eller understallmästaren) som chef för hovstallet. Det är för övrigt tänkbart att den högt avlönade hovmarskalken betraktades som överordnad stallchefen. De arkivalier som hovet och hovstallet avkastade består i stort sett enbart av räkenskaper, medan korrespondens och arbetspapper saknas. Deras verksamhet blir alltså i bevarade källor belyst framförallt från ekonomisk synpunkt.

47 Asker 2007, s. 35. Carl Gyllenstierna till landshövdingen i Uppland 14 sept. 1701. Länsstyrelsen i Uppsala län. Landskansliet, D III ac:1, ULA. Ang. rusttjänsten och begreppet marktal, se Asker 1983, s. 15 ff. Heiratsnotulen 24 okt. 1654, K 100, RA, p. 5, fastslår att den adel, ”som under livgedinget boendes äre”, liksom dess rusttjänst förbehölls konungens ”värv och tjänst”. Därigenom borde administrationen av adelns rusttjänst inte ha blivit någon angelägenhet för livgedingsförvaltningen. Se dock s. 69–70 (Historiska serien 26) ang. bevarade rusttjänstlängder.

Guvernementet löd under guvernören. Som framgått biträdde denne som chef för hela Hedvig Eleonoras organisation av hovkontorets tjänstemän. En särskild ledningsfunktion för guvernementet skapades emellertid också. I guvernementet fick guvernören under sig ett *guvernementskontor* och ett *guvernementskansli*. Man kan om man så vill likna dessa båda enheter vid en länsstyrelses landskontor och landskansli.

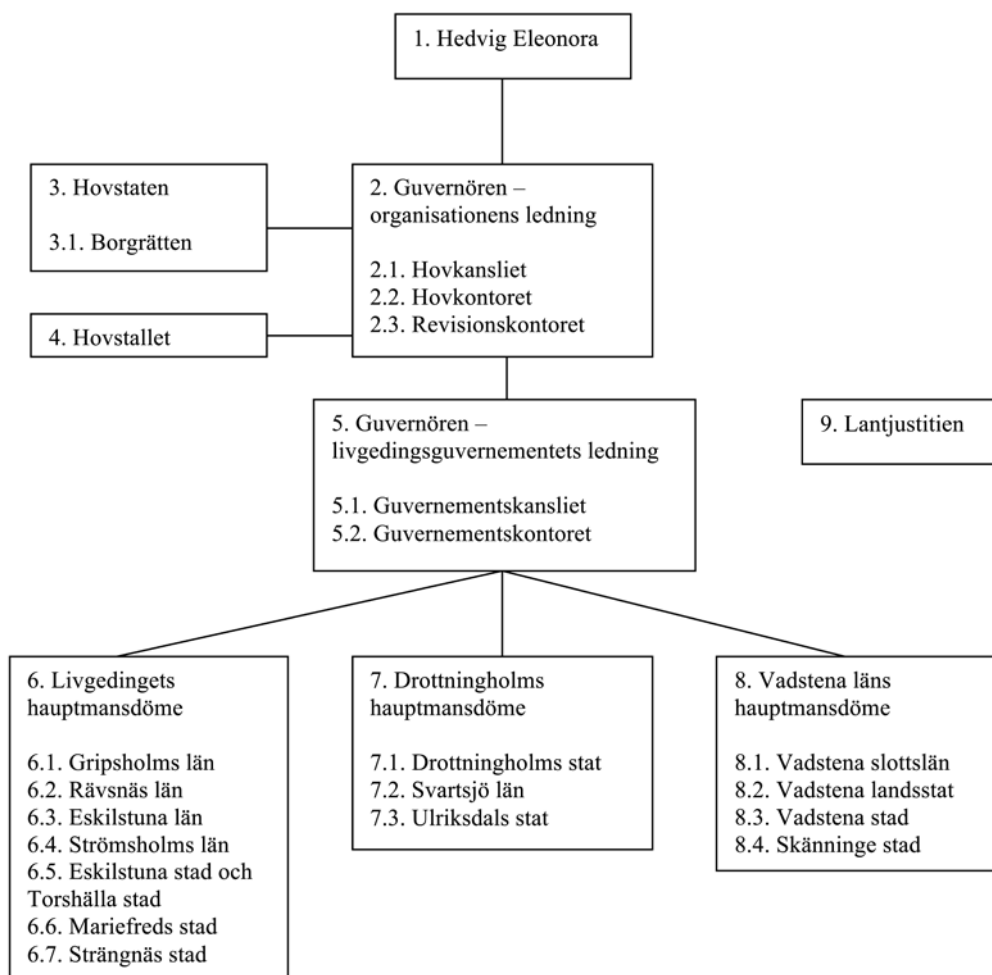
Under guvernören var guvernementet indelat i *hauptmansdömen*. Ett av dem omfattade livgedinget, alltså Gripsholms, Eskilstuna och Strömsholms län. Den förste hauptmannen över dessa län, Daniel Bengtsson Uttermarck, bar den förnämsta titeln ståthållare. År 1662 inrättades ett hauptmansdöme över Drottningholm, Vadstena län ”och några andra gods”, vilket 1668 delades i två. Det ena av dessa hauptmansdömen inbegrep Drottningholm, Svartsjö län och sedermera Ulriksdal, medan det andra omfattade Vadstena län. Direkt under hauptmännen löd de *fögderier* och *städer* som låg i respektive hauptmansdöme.

Rättskipningen inom guvernementet omhänderhades på samma sätt som i rikets övriga delar, nämligen av *lagmans-* och *häradsrätter* på landsbygden och av *rådhusrätter* i städerna. Änkedrottningen tillsatte dessa domstolars ordförande, det vill säga lagmän, häradshövdingar och borgmästare, och några av dem avlönades av henne. Guvernören och hans underlydande samarbetade med domstolarna, bland annat genom att vissa av guvernementstjänstemännen fungerade som åklagare och genom att se till att domarna verkställdes. Borgmästarna hade för övrigt dubbla roller, eftersom de inte bara förde ordet i rådhusrätterna utan också ledde städernas administration. För att döma i mål som gällde änkedrottningens hov inrättades 1690 en särskild *borg rätt*, vari hovmarskalken var ordförande och en auditör fungerade som åklagare. Allt sammantaget hade domstolsväsendet inom guvernementet, liksom i hela riket, starka band till civilförvaltningen.

Den organisation som löd under Hedvig Eleonora åskådliggörs i sitt fullt utbildade skick av figur 1. I *bilagan* ges kompletterande uppgifter till figuren, med uppgifter om viktigare befattningar och deras avlöning. Namn och tjänstgöringsår för vissa nyckelpersoner anges också, eftersom kännedom om befattningshavarnas namn är viktig för de forskare som använder arkivmaterialet.

Tjänstemännen

Hedvig Eleonoras hov- och livgedingsorganisation omfattade hundratals anställda, men antalet befattningshavare är svårt att ange exakt. På organisationens stater upptogs nämligen inte hela personalen. Exempelvis förutsattes det att en del ämbetsmän på sin lön avlönade även de skrivare eller drängar som var underställda dem. Detta framgår ibland men inte alltid av staterna. Av justitiestatens befattningshavare upptogs till en början bara enstaka personer på Hedvig Eleonoras stat, nämligen de som avlönades direkt av änkedrottningen, medan städernas äm-

Figur 1. Hedvig Eleonoras hov- och livgedingsorganisation. Se vidare Bilaga, s. 75 ff.

betsmän överhuvudtaget aldrig blev upptagna. Tjänstemän som avlönades genom provision på uppburna medel, exempelvis mantalskommissarier, uppfördes först 1708. Tendensen är alltså att staternas personalredovisning blir utförligare, men det bör påpekas att denna ändrade redovisningsprincip inte i sig medförde något större tillskott av omnämnda tjänstemän. Antalet redovisade tjänstemän ökade, men detta beror på en inte obetydlig tillväxt av den sorts tjänster som hela tiden upptagits på staterna.⁴⁸

En jämförelse av 1670 års stater med 1709 års visar att personalen på stat

48 Staterna förekommer på flera ställen i arkiven. För en sammanhängande serie, se Hovstatsräkenskaper, Änkedrottning Hedvig Eleonora, SLA.

växte med ungefär 30 procent under denna period. Justitiestaten, som för övrigt var liten och relativt konstant, har då inte beaktats. Se tabell 2.

Tabell 2. Antal befattningshavare på Hedvig Eleonoras organisationsstater 1670 och 1709.

<i>Organisationsdellår</i>	<i>1670</i>	<i>1709</i>
Centrala ledningsfunktioner	9	20
Hovstaten och hovstallstaten	123	136
Livgedingets hauptmansdöme	82	94
Vadstena läns hauptmansdöme	15	31
Drottningholms hauptmansdöme	87	126
Summa	316	407

Källor: Slottsarkivet, Hovstatsräkenskaper, Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 20, 102.

Anm.: Med Centrala ledningsfunktioner avses guvernören, hovkansliet, hovkontoret, guvernementskansliet och guvernementskontoret.

Största antalet befattningshavare löd bägge åren under hovmarskalken, som förestod hovstaten, och under hauptmannen på Drottningholm. Den procentuellt största ökningen under perioden skedde emellertid inom de centrala ledningsfunktionerna och de stater som löd under hauptmannen i Vadstena. Den senare ökningen förklaras främst av att änkedrottningens underhållsländer i Östergötland ökade i omfattning 1677. Däremot var personalen på Vadstena slott fåtalig jämfört med den som bestods framförallt på Drottningholm.

Klyftorna mellan högre och lägre tjänstemän var stora, vilket återspeglades inte minst i deras årslöner. Förhållandena kan illustreras med några av de nominella lönebeloppen enligt 1690 års stat. Guvernörens årslön var den i särklass högsta och uppgick till 6 200 daler silvermynt. Hovmarskalken skulle uppbära 3 717 daler och de fyra kammarherrarna 1 090 daler vardera. Änkedrottningens livmedikus Urban Hiärne bestods 1 000 daler jämnt. Målaren Johan Sylvius, som var uppförd på Drottningholms byggningsstat, åtnjöt inte mindre än 1 400 daler. Lönerna för hovrådet, hovkamreraren och de tre hauptmännen låg alla i intervallet från 1 000 till 1 200 daler. Befallningsmännens löner varierade mellan 198 och 270 daler. De flesta av änkedrottningens tjänstemän tjänade dock betydligt mindre än så. Befallningsmännens medhjälpare, fogdekarlarna, hade till exempel en lön på stat som uppgick till endast 15 daler. I jämförelse med dem var kittelskurerskan Karin i hovköket välbetald med sina 87 daler, för att inte tala om ”hovfruntimrets” tvätterska Margareta Matsdotter som hade 224 daler i årslön.⁴⁹

49 Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, SlA, vol. 63, huvudbok 1690. Tjänstemännens eventuella resepenningar har inräknats.

Hennes Høi. Mæ. Høi. Ductie			
Debet.			
Hoff-Markskulden			
Lammerherren	257	3117	
Hans Adamb	258	1020	16
Carl Boor	259	1020	16
Erich Gyalre	260	1020	16
Niodemus Thorsen	261	1020	16
Verføjbarens Afregning	262	830	
Hoff-Summar			
Nielsen Wollenstedt	263	136	
Carl Silkestrøm	264	136	
Carl Pærgmarret	265	136	
Nielsen Cammelm	266	1000	
Hoff-Medicus Doctor Thorne	267	400	
Medicus Doctor Thorne	268	100	
Hoff-predikanten Magister Malmberg	269	544	
Hoff-Cammartienaren Hans Gottberg	270	600	
Handveraren Balthazar Salinus	271	600	
Cammartienaren Carl Pærgmar	272	600	
Hausgerådsmestaren Jonas Møller	273	500	
Cammartienaren Pæter Gørdtberg	274	600	
Handveraren Anders Pæen	275	600	
Hoffskribaren Pierre Royer	276	300	
Pagierne			
Wilhelm Kroger for 2 cgr. ad Successoren Ragnholt for 2 cgr.	277	423	16
Pæter Lejonstied for 2 cgr. ad Successoren Plettbot for 2 cgr.	278	423	16
Gnen Pærgmar	279	423	16
Frindrich Dauckwart	280	423	16
Pæter Pærgmar	281	423	16
Johan Aderskielm	282	423	16
Pagiernes Præceptor Schleun	283	250	
Generalen Niels Stragge for 2 cgr. ad Successoren Pæter Pærgmar for 2 cgr.	284	311	
Tæst Drabant	285	313	
Laguerne			
Anders Nielsen	286	535	8
Gas Pærgmar	287	535	8
Samtalt			
	288	21815	16

Hovstaten 1690. Hedvig Eleonoras hovstatsrænskaper, vol. 63, Slottsarkivet.

En mängd omständigheter gör det svårt att bedöma i vilken utsträckning lönen på stat återspeglar det verkliga ekonomiska utbytet av respektive befattning. En viktig fråga är naturligtvis hur stor del av lönen som verkligen utbetalades. En komplicerande faktor är att avlöningen ibland angavs i spannmål, och att dennas marknadsvärde kunde vara ett annat än det nominella värdet. Något som minskade det privatekonomiska utbytet av många tjänster var att deras utövande medförde kostnader som måste täckas av innehavaren, exempelvis utgifter för resor eller avlöningen av skrivare och andra biträden. Intrycket är att de som upprättat 1690 års stat som regel har specificerat huruvida resepenningar eller ersättning för tjänstemännens skrivbiträden ingår i årslönen och hur stora dessa belopp är, men hur systematiskt detta skett kan inte bedömas. För lägre befattningshavare kunde särskilda livré- eller kostpenningar specificeras jämte den egentliga lönen. Exempelvis åtnjöt kammartjänare och köksbetjante kostpenningar utöver den lön som de åtnjöt för sin tjänst, medan pager och lakejer däremot åtnjöt livrépenningar. Kuskarna uppbar såväl kostpenningar som livrépenningar. Slutligen bör sägas att tjänstemännen kunde ha lagliga biinkomster och förmåner, exempelvis fri kost. När befattningshavare är uppförda på staten till en mycket låg årslön kan detta antas bero på att beloppet inte avsågs stå för hela deras försörjning.⁵⁰

Både höga ämbetsmän och en del lägre befattningshavare tillsattes med fullmakt av änkedrottningen. Ibland föreskrev Hedvig Eleonora i detalj hur tjänsterna skulle utövas, exempelvis i instruktionen för den nytillträdde hovmarskalcken Johan Rosenhane 1672. När Karl XI i slutet av 1680-talet utfärdade allmänna instruktioner för rikets kronofogdar och häradsskrivare anbefalldes instruktionerna till efterlevnad även för motsvarande tjänstemän inom Hedvig Eleonoras underhållsländer.⁵¹

Inom Hedvig Eleonoras organisation fanns ett antal tjänster som var förbehållna åt kvinnor. Till änkedrottningens hov hörde det förnäma "hovfruntimret" med en hovmästarinna i spetsen och under henne kammar- och hovjungfrur, så småningom benämnda kammar- och hovfröknar. Posten som hovmästarinna, med en årslön på 900–1 000 daler silvermynt, innehades av en rad högadliga damer. Änkedrottningen hade också kvinnligt tjänstefolk, vilket ovan framgått. En förtroendepost i sitt slag hade pigan Anna Katarina Berg, "som städar uti Hennes Kongl. Maj:ts kammar" och 1709 hade en årslön om 136 daler. På slot-

50 Liknande resonemang kan föras om tjänstemännen vid kronans länsförvaltningar, se Asker 2004, s. 341 f.

51 Fullmakter föreligger i fulltext bland Hedvig Eleonoras koncept och registratur i Kungl. arkiv och har också noterats i hennes diarium. Instruktion för hovmarskalcken Johan Rosenhane 17 juni 1672 i detta års registratur, K 132, RA. Av guvernörens utgående diarium 1690 framgår att varje befallningsman och häradsskrivare i mars detta år tillställdes order att "stricte efterleva den honom meddelte" instruktionen (Hedvig Eleonoras livgeding, Generalguvernörernas arkiv, C 2:1, RA). Detta måste syfta på de instruktioner som utfärdades av Karl XI 1688 respektive 1689, se vidare Asker 2004, s. 363 f., 366.

ten fanns åldfruar som föreståndare för hushållet och därutöver andra kvinnliga underlydande, särskilt i kök och ladugårdar.⁵²

Det var inte alldeles ovanligt att en person samtidigt innehade två ämbeten inom organisationen, någon gång till och med tre. Carl Gyllenstierna var när han utnämndes till guvernör såväl överkammarherre som överhovstallmästare hos änkedrottningen, och han behöll efter guvernörsutnämningen båda dessa tjänster. Även på lägre nivåer kunde tjänster förenas, ibland regelmässigt. De bägge ämbetena som borgmästare i Strängnäs och häradshövding i Gripsholms läns domsaga hade oftast samma innehavare. En del tjänstekombinationer torde dock ha varit uteslutna. Till ny lagman i Södermanlands lagsaga befordrade änkedrottningen år 1692 Johan Berelius (adlad Stierneroos), som var borgmästare i Strängnäs och häradshövding i Gripsholms län. Häradshövdingeämbetet lämnade Berelius genast han blev lagman, utan tvivel därför att han annars skulle ha suttit domare såväl i första instans (häradsrätten) som andra instans (lagmansrätten). Eftersom städerna inte löd under lagmansrätten kunde han däremot sitta kvar som borgmästare, vilket han gjorde ytterligare några år.

En närmare undersökning av tjänstemännens karriärvägar inom organisationen skulle utan tvivel åskådliggöra vissa mönster. Exempelvis är det troligt att befallningsmännen som regel befordrats från häradsskrivartjänster. Det förekom att de avancerade vidare till ett borgmästarämbete. Ett exempel på det sistnämnda är Jonas Wahlberg, som var befallningsman i Vadstena län och därefter borgmästare i Skänninge. En karriär som belyser den nära kopplingen mellan rättsväsende och civilförvaltning gjorde Nils Gavelius, som efter att ha förenat de båda tjänsterna som borgmästare (i Torshälla, inbegripet Eskilstuna) respektive häradshövding (över Strömsholms län och Svartsjö län) avancerade till guvernementssekreterare, det vill säga guvernörens sekreterare vid guvernementskansliet. Kort därpå utsågs han 1707 till posten som hauptman i livgedinget, vars siste innehavare han blev. Året därpå adlades han tillsammans med sin bror Elias, som var änkedrottningens hovkamrerare, under namnet Adelstierna.

Det förekom alltså att personer samtidigt innehade två eller flera ämbeten i Hedvig Eleonoras tjänst. Något som också inträffade var att en person samtidigt innehade tjänst såväl inom som utanför hennes organisation. Antagligen var detta vanligast bland ämbetsmän på organisationens högsta nivåer. Åtminstone är det dessa fall som är lättast att belägga. Carl Gyllenstierna (se porträttet s. 44) lämnade sina befattningar som Hedvig Eleonoras överkammarherre och överhovstallmästare sedan han 1687 av Karl XI utnämnts till kungl. råd och kammarråd, men kvarstod som hennes guvernör. År 1695 blev Gyllenstierna president i kammarrevisionen och vid stora nordiska krigets utbrott också ledamot av defensionskommissionen, alltmedan han behöll guvernörsämbetet. Thomas Polus och Samuel Barck var i många år änkedrottningens sekreterare, med titeln hovråd, sam-

52 För citatet, se Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 102, RA, hovstat 1709.

Livgedingets guvernör Carl Gyllenstierna (1649–1723) nådde den karolinska ämbetsmannabananans högsta värdighet när han 1687 utnämndes till kungligt råd. David Klöcker Ehrenstrahls porträtt, utfört 1690, visar Gyllenstierna i den hermelinsbrämde rådsmanteln. (© Foto Rikard Karlsson/Nationalmuseum, Stockholm. NM Grh 678.)

tidigt som de gjorde karriär inom kanslikollegiet. Ett särfall bland hovråden är Anders Leijonstedt, som under större delen av sin tid i ämbetet var svenskt sändebud i Berlin och som under dessa år inte kunde utöva sin tjänst hos änkedrottningen. I hans ställe verkade Samuel Barck som tillförordnad sekreterare innan han blev ämbetets ordinarie innehavare.⁵³

Fallet Leijonstedt väcker frågan om vilka av organisationens ämbeten som varit sinekurer, något som det kan vara svårt att få klarhet i. Från hans företrädare respektive efterträdare som hovråd, Thomas Polus och Samuel Barck, föreligger en mängd skriftliga kvarlevor i form av bland annat kontrasignaturer på änkedrottningens brev. Det står alltså klart att Polus och Barck inte bara till namnet utan också till gagnet upprätthöll sitt sekreterarämbete, åtminstone under långa perioder.⁵⁴

Lokaliseringen

En viktig aspekt av organisationens struktur är den geografiska. Var tjänstemännen befann sig under sin tjänsteutövning är av självklart intresse för den som vill klarlägga förvaltningens arbetsprocesser eller sätta sig in i någon del av dess verksamhet. Kännedom inte bara om ämbetsmännens vistelseorter utan också om deras resor kan enklast inhämtas ur korrespondensen. Dels kan in- och utgående brev användas som berättande källor, dels upplyser de utgående skrivelsernas datering om var de har utfärdats.⁵⁵

Eftersom långa serier av utgående brev har bevarats kan det enkelt beläggas att organisationens högsta ledning oftast vistades i Stockholm. Detta gäller änkedrottning Hedvig Eleonora, hennes guvernörer samt tjänstemännen vid hovkontoret och hovkansliet. När Hedvig Eleonora vistades i huvudstaden bodde hon på kungliga slottet. Hovets och hovstallets personal torde som regel ha funnits i änkedrottningens närhet. På Stockholms slott hade även hennes centralförvaltning sina lokaler, åtminstone hovkontoret. Av en samtida förteckning framgår att en del av kontorets böcker och räkenskaper gick förlorade då ”den store olyckelige vådelden det Kongl. Slottet övergick” i maj 1697.⁵⁶

Det finns åtminstone ett exempel på att en tjänsteman förvarade ämbetshand-

53 Se exempelvis Naumann 1920 om Barck, Grauers 1967–1969 om Gyllenstierna, Olsson 1977–1979 om Leijonstedt och Jonasson 1995–1997 om Polus.

54 Utöver kontrasignaturerna kan noteras att hovråden egenhändigt, åtminstone tidvis, tycks ha nedtecknat Hedvig Eleonoras resolutioner på inkomna suppliker. Rimligen betyder detta att det var hovråden som föredrog böneskrifterna för änkedrottningen. För exempel från åren 1712–1713, då Barck var hovråd, se Hedvig Eleonoras livgeding, Generalguvernörernas arkiv, E 4 A:2, RA.

55 Se undersökningen av några landshövdingars residens och resor i Asker 2004, s. 164 ff.

56 Den nämnda förteckningen finns i K 686, RA.

lingar i sin egen bostad, vilket rimligen betyder att han också utförde en del av sitt arbete i hemmet. Sedan sekreteraren och ombudsmannen vid hovkansliet Johan Nordsköld avlidit 1713 hämtades nämligen, på guvernören Gyllenstiernas befallning, ur änkans hus såväl "guvernementskanslihandlingar" som "hov- och revisionskontorshandlingar". Dessa återställdes till sina "behörige rum".⁵⁷

Hedvig Eleonora reste inte sällan ut på landet till sina egna slott. Ibland, kanske ofta, följde guvernörerna med henne. Exempelvis framgår av Gustaf Soops diarium för år 1670 att Deras Majestäter, det vill säga Karl XI och Hedvig Eleonora, lämnade Stockholm den 4 augusti för att i sällskap med guvernören resa till Vadstena. Färden gick över Kungsör, Strömsholm och Örebro. Till Vadstena kom man den 25 augusti och stannade där till den 13 september. Vägen tillbaka tog "hovet" över Linköping, Norrköping, Nyköping och Södertälje, med ungefär veckolånga uppehåll i de tre förstnämnda städerna. Den 10 oktober återkom guvernören, och sannolikt även änkedrottningen och de andra resenärerna, till Stockholm.⁵⁸

I vilken utsträckning änkedrottningens och guvernörernas resor generellt samordnades har inte undersökts. Klart står i vilket fall att även de senare ofta var på resande fot. Av guvernören Carl Gyllenstiernas registratur för tiden april 1687–augusti 1688 framgår till exempel att han oftast befann sig i Stockholm, men också att han under perioden företog fyra längre eller kortare resor till änkedrottningens underhållsländer i Södermanland och Östergötland.⁵⁹

När pesten härjade åren 1710–1711 evakuerades änkedrottningen och sannolikt hela hennes centrala förvaltning till Sala. Av hovkontorets registratur framgår att kontoret var på plats i Sala i början av oktober 1710 och stannade där till slutet av maj eller början av juni 1711. Under större delen av sommaren utfärdades hovkontorets brev från Strömsholm men under andra hälften av augusti från Gripsholm. Först i början av september var kontoret tillbaka i Stockholm, efter nära ett års frånvaro.⁶⁰

Guvernörens närmaste medarbetare i administrationen av guvernementet, det vill säga tjänstemännen vid guvernementskontoret och guvernementskansliet, torde mestadels också ha vistats i Stockholm. Så var det i varje fall vid periodens slut. Jakob Giötherberg, som var guvernementssekreterare från och med 1706,

57 Specifikation 16 maj 1713 i K 989, RA. Om förvaring av handlingar tillhörande Upplands landskansli i privatbostäder omkring 1680 i Asker 2004, s. 407.

58 K 691B, RA. Andra exempel på änkedrottningens resor i Brunius 2007, s. 41.

59 K 689, RA. Volymen innehåller en ospecificerad "kopiebok", av vars innehåll det framgår att den utgörs av guvernören Gyllenstiernas registratur 12 april 1687–4 augusti 1688. Övriga bevarade delar av Gyllenstiernas registratur finns i Hedvig Eleonoras livgeding, Generalguvernörernas arkiv, B 1:1–17, RA. Serien omfattar åren 1682–1719, med vissa luckor. Flertalet band är svårt brandskadade, sannolikt som en följd av slottsbranden 1697, och kan inte användas.

60 Hedvig Eleonoras livgeding, Hovkontorets arkiv, B 2:2, RA, Registratur 1709–1712.

daterade så gott som alla sina skrivelser i Stockholm. Ett undantag är pestperioden 1710–1711, då hans brev är dagtecknade på bostället Histad i Toresunds socken nära Gripsholm.⁶¹

Någon systematisk studie av var livgedingets ståthållare och hauptmän vistades har inte företagits, men Daniel Bengtsson Uttermarck tycks som regel ha daterat sina brev på Gripsholm. Det förekom emellertid också att han skrev från sin gård Vilsta i Klosters socken, nära Eskilstuna, eller någon annan plats inom livgedinget. Även Stockholm är en återkommande dateringsort för Uttermarcks skrivelser. De brev som år 1709 skrevs av den siste hauptmannen över livgedinget, Nils Adelstierna, är oftast dagtecknade på Gripsholm eller i Stockholm. Han vistades också på Strömsholm och andra orter i livgedinget.⁶²

Vad beträffar tjänstemännen i fögderier och städer, bland dem befallningsmän och borgmästare, så måste de i princip ha vistats inom sina distrikt under tjänstutövningen. Det var rimligen en förutsättning för att de skulle kunna utföra sina åligganden. Detsamma gäller rättsväsendets lagmän och häradshövdingar. Vad gäller domarämbetena på landet bör dock påpekas att de egentliga innehavarna länge hade för vana att överlåta ämbetsutövningen till vikarier. Efter 1680 var detta i princip inte tillåtet, men den äldre sedvänjan levde kvar i Hedvig Eleonoras underhållsländer några år längre än i resten av riket. Ända till slutet av 1680-talet förekom det att häradshövdingarna inte själva höll ting, utan att dessa förrätades av lagläsare som arvoderades av häradshövdingeämbetets innehavare.⁶³

Språket

Språket i de skrivelser som utväxlades inom Hedvig Eleonoras förvaltning är oftast svenska, men särskilt under 1660-talet förekommer på de högre nivåerna också tyska. En näraliggande förklaring är att detta språk var änkedrottningens modersmål, men viktigt är säkert också att vissa nyckelpersoner i förvaltningen var tyskar. Bland dem var Hedvig Eleonoras sekreterare, hovrådet Stefan Gambrotius Hirschenstierna. Från ståthållaren Daniel Bengtsson Uttermarck, som var svensk, föreligger ett par egenhändiga skrivelser på tyska till Hirschenstierna från år 1670.⁶⁴ Uttermarck hade i ungdomen tjänstgjort som fältkamrerare vid svenska armén i Tyskland och måste därför ha varit väl bekant med tyska som förvaltningsspråk.

61 Giötherbergs koncept i K 965, RA. Betr. Histad, se Almquist 1931–1976, 1:2, s. 509.

62 Uttermarcks koncept m.m. i K 857, RA, samt i Hedvig Eleonoras livgeding. Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar, B 1:1, RA. Adelstiernas ”kopiebok” i K 916, RA. Uttermarck hade fått Vilsta som livstidsförläning av pfalzgreve Karl Gustav 1648 (J.A. Almquist 1931–1976, 2:2, s. 699).

63 Asker 1987, särskilt s. 246 ff.

64 Uttermarck till Hirschenstierna 1 maj och 10 dec. 1670, K 857, RA.

I änkedrottningens diarier och registratur registreras respektive återges skrivelserna på det språk på vilket de var skrivna, det vill säga som regel svenska eller tyska. Till utländska monarker och andra potentater skrev änkedrottningen dock på franska eller latin. Den i början mycket vanliga tyskan blev snart mera sällsynt. Varför det blev så har inte undersökts, men sannolikt berodde detta dels på att inslaget av tyskar inom organisationen tunnades ut och dels på att änkedrottningens brevväxling med hemlandet minskade i omfattning. Anmärkningsvärt är att de stående kolumnrubrikerna i diarier och registratur ändå fortsatte att skrivas på tyska, långt efter det att svenska blivit det helt övervägande språket i de dokumenterade skrivelserna.⁶⁵

Även bland organisationens inkomna skrivelser är tyska vanligt, inte minst beroende på det stora antal brev som tillställts Hedvig Eleonora från medlemmar av tyska furstehus. Dessutom kände sig tyskar som var verksamma i Sverige sannolikt oförhindrade att skriva på sitt modersmål till änkedrottningen och hennes förvaltning, liksom kanske till högre svenska myndigheter överhuvudtaget. I varje fall är brev och andra inkomna handlingar på detta språk vanliga i änkedrottningens förvaltningsarkiv. Diplomatiska skrivelser är ofta på tidens sätt skrivna på latin. Handlingar på nederländska och franska förekommer också, bland annat räkningar och kvittenser från de köpmän och hantverkare som änkedrottningen anlidade. Av ovanligt innehåll bland de franskspråkiga handlingarna är en supplik till Hedvig Eleonora från något av åren 1669 eller 1670, vari den adlade hovskräddaren Claude Hägerstierna försöker utverka att hans svärson Johan Ekeblad utnämns till det ledigblivna landshövdingeämbetet i Kalmar.⁶⁶

Det inre arbetet

I organisationens arkiv har interna arbetspapper bevarats i en utsträckning som förefaller ovanligt stor. De ger en värdefull inblick i tjänstemännens arbete. Nyckelpersoner som hovkamreraren Anders Canterstierna och ståthållaren Daniel Bengtsson Uttermarck har efterlämnat promemorior och andra handlingar som tydligtvis upprättats mer eller mindre för eget bruk. Canterstiernas ”kopiebok” som hovkamrerare, vilken kombinerar tjänstedagboken med registraturet, kompletteras av hans ”memorialbok”, vari han fört bok över sina privata affärer. Som framgått ovan är kopieboken en viktig källa för studiet av livgedingets finanser.⁶⁷

65 Hedvig Eleonoras diarier och registratur i K 133–134, RA. En kolumnrubrik kunde exempelvis lyda ”Registratur der aus Ihro Königl. May:tt Cantzeley ausgefertigten Brieffe, Missiven und Zedells von Anno 1672”.

66 K 181, Hägerstierna, RA. Suppliken är odaterad men kan tidfästas med hjälp av sitt innehåll.

67 Hedvig Eleonoras livgeding, Hovkontoret, B 1:1 (kopieboken), D 1:1 (memorialboken), RA.

Uttermarcks skriftliga kvarlåtenskap är överhuvudtaget omfattande. Opraktiskt nog för forskaren har beståndet splittrats. Hans papper finns inte bara bland organisationens handlingar i Riksarkivet och Slottsarkivet, utan också i en särskild brevsamling med proveniens från Kammararkivet samt bland de enskilda samlingar som förvaras i Riksarkivet. Till saken hör att Uttermarck var en av Hedvig Eleonora högt betrodd person, vars roll inte inskränkte sig till att vara ståthållare över livgedinget. När Johan Gabriel Stenbock 1664 utnämndes till guvernör, föreskrevs det i fullmakten att han skulle skaffa sig underrättelser om godsens administration hos Uttermarck. Dennes förträfflighet framhölls. Guvernören skulle ”med honom alltid om ett och annat vänligen och flitigt kommunicera” men också stödja honom med sin auktoritet. I april 1677 skrev Hedvig Eleonora till Uttermarck med anledning av att Kungl. Maj:t hade gett henne administrationen över Vadstena stad och län. Änkedrottningen meddelade att man i Vadstena hade att rätta sig efter Uttermarcks sätt att sköta livgedinget. Hauptmannen där, Törnhielm, skulle därför informera sig hos Uttermarck. Det var för övrigt Uttermarck som närmast ansvarade för prinsessan Juliana av Hessen-Eschwege under hennes vistelse på Rävsnäs på 1670-talet, dit hon skickats efter sin kärleksaffär med den gifte översten greve Gustaf Helmer Lillie. Juliana var Karl X Gustavs systerdotter och detta var ett ömtåligt uppdrag, som Uttermarck tycks ha skött till belåtenhet. Flera brev från Juliana till honom har bevarats.⁶⁸

Brevväxlingen

Som framgår av kapitlet Arkiven nedan har organisationens *utgående* brev dokumenterats i registratur, koncept och diarier, fast i mycket växlande utsträckning för olika enheter och tjänstemän. *Inkomna* brev har ibland sammanförts i brevböcker eller på annat vis. Men i stort sett återfinns de överallt i arkivbestånden, vilket gör det mycket svårt för forskaren att skaffa sig systematisk kunskap om vilka brev som finns bevarade från en viss period, från en viss avsändare eller till en viss mottagare inom förvaltningen.

Förhållandevis väldokumenterad är guvernörernas in- och utgående brevväxling, som också är intressant på grund av den nyckelposition som dessa höga ämbetsmän hade inom änkedrottningens förvaltning. Till guvernörens förfogande vid korrespondensen stod av allt att döma främst guvernementskansliet, medan hovkansliet sannolikt hade som sin främsta uppgift att bistå änkedrottningen

68 Koncept till J.G. Stenbocks guvernörsfullmakt 17 nov. 1664, K 105, RA. Hedvig Eleonora till Uttermarck 7 april 1677, 2 maj 1677. Hedvig Eleonoras livgeding, Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar, E 1 A:1, RA. Brev från Juliana till Uttermarck, bland annat kondoleanser med anledning av en dotters död, i Hedvig Eleonoras livgeding, Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar, E 1 A:4, RA. Handlingar om prinsessan i samma bestånd, F 2:1.

i hennes brevväxling. Ingen praktisk åtskillnad tycks ha gjorts mellan guvernörens brev som högste tjänsteman inom organisationen som helhet och hans brev som högste tjänsteman inom livgedingsguvernementet. Skrivelser av båda slagen återfinns i samma registratur, konceptsamlingar och diarium, vilka alltså torde ha upprättats inom guvernementskansliet.

För ett stickprov på guvernörens utgående korrespondens har valts 1690 års diarium över Carl Gyllenstiernas skrivelser. Eftersom diariet ger intryck av att vara ordentligt och systematiskt fört kan man förmoda att åtminstone de viktigaste av Gyllenstiernas brev till andra myndighetspersoner har förts in. Brev till privatpersoner har däremot inte registrerats i detta diarium. Se tabell 3, s. 52.

Som framgår av tabellen gäller det stora flertalet notiser i diariet, närmare bestämt 84 procent, skrivelser till adressater inom Hedvig Eleonoras organisation. Inte sällan avser diarienotiserna likalydande skrivelser till flera mottagare. Detta gäller särskilt de skrivelser som gick till adressater inom den egna förvaltningen. Förvaltningens andel av de faktiskt avsända breven var därför ännu högre än vad tabellen ger vid handen. Av de diarieförda skrivelser som riktades till adressater utanför Hedvig Eleonoras organisation gick de flesta till kungen eller centrala ämbetsverk. En handfull gick till regionala och lokala befattningshavare utanför organisationen, främst militärer.

Någon systematisk genomgång av skrivelsernas innehåll har inte gjorts, men intrycket är att de flesta på ett eller annat sätt gäller organisationens finanser. Påfallande är att ingen av hovets och hovstallets befattningshavare finns bland adressaterna och att hovets verksamhet knappast tycks beröras. Hedvig Eleonoras bygghus återspeglas framförallt i praktiska frågor rörande byggnadsmaterial och arbetskraft.

Tabell 3. Guvernörens utgående skrivelser enligt 1690 års diarium. Fördelade på adressater.

<i>Adressat</i>	<i>Antal skrivelser</i>
Hans Kungl. Maj:t	14
Hovrätterna	7
Ständernas bank	4
Krigskollegiet	–
Kammarkollegiet	4
Likvidationskommissionen	10
Reduktionskommissionen	19
Statskontoret	8
Slottskansliet	5
<i>Summa skrivelser till centrala statsorgan</i>	<i>71</i>
Hennes Maj:t Riksänkedrottningen	7
Hennes Maj:ts hovkontor	23
Livgedinget	262
Drottningholms hauptmansdöme	68
Vadstena läns hauptmansdöme	145
Städerna	14
Lagmän och häradshövdingar	50
<i>Summa skrivelser inom organisationen</i>	<i>569</i>
Landshövdingar	9
Biskopar och konsistorier	9
Överstar och andra militärer	19
<i>Summa skrivelser till regionala statsorgan</i>	<i>37</i>
<i>Summa summarum</i>	<i>677</i>

Källa: Hedvig Eleonoras livgeding, Generalguvernörernas arkiv, C 2:1, RA, Diarium 1690–1691.
Anm.: 1. Notiserna i diariet avser inte sällan likalydande skrivelser till flera mottagare. Detta gäller särskilt cirkulärskrivelser inom organisationen. Något försök att beräkna hur många verkligen av-sända brev som varje notis motsvarar har dock inte gjorts. Jämför Asker 2004, s. 268 ff. 2. Krigskollegiet finns som rubrik i diariet, men inga brev noterades 1690.

KAPITEL IV

Änkedrottningen som förvaltningschef

Hedvig Eleonoras och livgedingsorganisationens särställning inom svensk statsförvaltning skulle kunna beskrivas som en fragmentarisering av centralmakten. Att detta statsrättsliga undantag berodde på en kvinna är naturligtvis intressant, eftersom kvinnors rättsliga ställning annars var svag. 1719 års förbud mot framtida livgeding bör för övrigt problematiseras. Furstliga underhållsländer hade nästan utan avbrott funnits i Sverige sedan Gustav Vasas tid. Varför de förbjöds, och varför detta skedde just 1719, förtjänar att undersökas.

Änkedrottning Hedvig Eleonora intog obestridligen den högsta maktpositionen inom sin förvaltning. Vilken betydelse hon i praktiken hade för beslutsprocessen är dock inte självklart. Det finns anledning att påminna om diskussionen rörande den enväldige Karl XI:s personliga roll inom riksstyrelsen. Medan en del historiker har ansett att kungen var lättpåverkad och kanslitjänstemännens inflytande stort, har andra intagit rakt motsatt ståndpunkt.⁶⁹ Vad beträffar Hedvig Eleonoras roll i organisationens ledning har frågan knappast ställts. Ingen forskare tycks ha berört frågan huruvida änkedrottningen hade några administrativa intressen eller åligganden. Stellan Dahlgren har dock betonat att hon var mycket mån om sin ekonomiska position.⁷⁰

Frågan om änkedrottningens roll i beslutsfattandet har en formell sida – när krävdes hennes godkännande, muntligt eller skriftligt? Den har också en reell sida – i vilken grad handlade hon självständigt och i vilken grad gjorde hon som ämbetsmännen föreslog? Tog hon egna initiativ?

Formell roll

Frågan om Hedvig Eleonoras formella roll kan lätt avgöras med hjälp av det rikhaltiga arkivmaterialet. Det framgår av detta att änkedrottningen som regel undertecknade de dokument som hade betydelse för organisationens inkomster och utgifter, såvida det inte handlade om mycket små belopp. Dessutom underskrev Hedvig Eleonora inte så sällan även handlingar av sistnämnda slag, till exempel utbetalningsorder eller attester som gällde tämligen obetydliga utgifter.

De för finansförvaltningen viktiga dokument som änkedrottningen regelmässigt undertecknade var följande:

69 Se diskussionen av tidigare forskning i Asker 2004, s. 301 f.

70 Dahlgren 1969–1971, s. 514.

- Staterna, som år för år fastställde organisationens utgifter för personalen
- Order och attester avseende utbetalningar åt bland annat organisationens personal, hjälpsökande personer samt anlitade hantverkare och konstnärer
- Fullmakter för organisationens personal, varigenom tjänster tillsattes
- Brev med beslut av finansiell betydelse, exempelvis frihet från utlagor.

Stickprov i räkenskapsmaterialet ger vid handen att Hedvig Eleonora från och med organisationens tillkomst skrev under dokument av de ovan uppräknade typerna, dock vad gäller attesterna framförallt från 1680-talets början. Först i samband med änkedrottningens sista sjukdom upphörde dessa rutiner. De sista utbetalningsorderna undertecknade hon i november 1715, en kort tid före sin död den 24 i samma månad. Organisationens stater fastställde hon sista gången i mars 1715. Staterna för åren 1716, 1717 och 1718 underskrevs av Karl XII, som däremot inte skrev under organisationens övriga dokument rörande ekonomiska frågor. Sådana handlingar undertecknades efter Hedvig Eleonoras frånfälle av organisationens tjänstemän, med guvernören som högsta beslutsinstans.⁷¹

Ett slags ekonomiskt betydelsefulla dokument som änkedrottningen som regel inte tycks ha undertecknat är de kontrakt som slöts om koppar- och spannmålshandeln. Dessa avtal undertecknades i stället av guvernören eller hovkamreren. Det förekom också att ett av drottningen ensidigt undertecknat kontrakt kombinerades med en ”revers” av den andra parten.⁷²

Utöver handlingar av omedelbar ekonomisk betydelse underskrev änkedrottningen också:

- Andra beslut i form av öppna brev, resolutioner eller instruktioner, exempelvis beslut om att inleda rättsligt förfarande i civilmål.

Både i staterna och i andra räkenskapshandlingar återopas ibland att Hedvig Eleonora fattat beslut i en viss fråga, exempelvis en tjänstemans löneförmåner. Detta sker oftast med hänvisning till en skrivelse (”efter Hennes Kongl. Maj:ts brev av den 13 maj 1693”, ”enligt Hennes Kongl. Maj:ts resolution den 4 juni 1708”), men ibland återopas en muntlig order (”Hennes Kongl. Maj:ts för detta därom gjorde muntliga befallning”).⁷³

71 Allmänt hänvisas till hovstatsräkenskaperna i Slottsarkivet. Utbetalningsorder undertecknade av Hedvig Eleonora den 4 resp. 9 november 1715 finns i Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 115, s. 976, 980.

72 För ett exempel på sistnämnda variant, se kontraktet med hästhandlaren Meno Hoddersen samt den senares revers, båda dat. 27 okt. 1665 (K 106, RA).

73 Exempelen har alla hämtats ur 1709 års livgedingsstat (Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 102, SlA, hovstat 1709). De gäller i tur och ordning livgedingets kronotondeinspektör Petter Spetz, befallningsmannen i Rävsnäs län Abraham Persson och guvernören Carl Gyllenstierna.

Åtminstone från och med 1666 och till Hedvig Eleonoras sista levnadsår, 1715, innehåller de inbundna staterna änkedrottningens försäkringar att hon själv granskat dem. Årligen utställdes en sådan försäkran för hov- och stallstaterna sammantagna och en annan för extraordinarie staten, livgedinget och övriga lantstater. Försäkringarna understryker änkedrottningens personliga ansvar:

Föreskrevne Vår hov- och stallstat, med hovförtäringsförslaget för innevarande år 1709 have Vi själva, så väl nu i år som de förra åren, tillika med kongl. rådet, presidenten och Vår guvernör välborne herr greve Carl Gyllenstierna (närvarande också Vår hovkamererare Elias Adelstierna) noga och väl examinerat, och alle omständigheter till personer och betjänte, samt vars och ens löning, liverie och kostpenningessummor considererat och överlagt, samt efter Vårt nådige gottfinnande och Vår tjänsts nödtorft själva i nåder antagit högre och nedrigare betjänte såsom och alltsammans, som föreskrivit står, disponerat och förordnat [...].⁷⁴

Dessa försäkringar, som undertecknades av Hedvig Eleonora och kontrasignerades av hovkamreraren, måste ha haft till syfte att skydda tjänstemännen från eventuella räfster efter änkedrottningens död.

Sammanfattningsvis kan man dra slutsatsen att ekonomiskt betydelsefulla beslut rörande organisationen och dess verksamhet ansågs kräva änkedrottning Hedvig Eleonoras formella godkännande. Detta angavs som regel med hennes egenhändiga namnteckning, ibland också med hennes sigill, men understundom endast genom att hennes muntliga resolution återopades.

Något som bör framhållas är att så gott som alla beslut, staterna undantagna, antingen gällde enskilda ärenden eller hade kort räckvidd i tiden. Långsiktiga planer eller ”policydokument”, exempelvis rörande den omfattande byggeskapen eller finansernas utveckling på längre sikt, tycks endast undantagsvis ha framställts, även om det föreligger överslagsberäkningar rörande förväntade framtida inkomster. Änkedrottningens organisation var härvidlag helt i linje med den dåtida förvaltningen i övrigt, vilken sällan fäste sina mera långsiktiga planer på papperet.⁷⁵

Reell roll

Formellt beslutsfattande behöver inte återspegla verklig makt. Exempelvis underskrevs lagar och förordningar i Sverige av regenten till och med år 1774, trots att

74 Exemplet har hämtats ur 1709 års hov- och stallstat (Hovstatsräkenskaper. Änkedrottning Hedvig Eleonora, vol. 102, SLA, hovstat 1709).

75 Slutsatser om beslutsfattarnas grundläggande föreställningar och långsiktiga mål måste därför dras ur material som egentligen gäller planering eller åtgärder på förhållandevis kort sikt. Se Torstendahl 1979 om 1600-talets centrala statliga finansplanering och Åberg 1952 om Karl XI:s militära arbetspapper.

dennes makt över lagstiftningen upphört långt dessförinnan. En undersökning av Hedvig Eleonoras reella roll i beslutsfattandet måste utgå från andra belägg eller indicier än hennes namnteckning. Emellertid framstår det a priori som ett rimligt antagande att änkedrottningens önskemål avgjorde organisationens prioriteringar i stort, däribland de mycket kostnadskrävande satsningarna på Drottningholms och Strömsholms slott. Organisationens starka inriktning mot bygghus, oberoende av personombyten på de ledande befattningarna, återspeglar rimligen änkedrottningens vilja.

Dock skulle det ju kunna tänkas att den kungliga viljan verkställdes av guvernörerna utan att Hedvig Eleonora själv tog ställning till löpande ärenden. Så var emellertid inte fallet. Korrespondensen mellan änkedrottningen och organisationens högre tjänstemän hade en omfattning och en karaktär, som utesluter att änkedrottningens beslut bara skulle ha varit en formsak. Från guvernörerna till änkedrottningen sändes brev och underdåniga memorial med frågor särskilt i utnämningsärenden och ekonomiska angelägenheter. I andra riktningen gick skrivelserna med Hedvig Eleonoras svar. Ansökningar av skilda slag kunde av änkedrottningen remitteras till guvernören för "betänkande" men i andra fall av guvernören hänvisas till änkedrottningen.⁷⁶

Änkedrottningen befattade sig med såväl små som stora frågor. När hon i januari 1699 befallde att hennes hovmästarinna Märta Berndes skulle få två hjortar från Gripsholms djurgård är det naturligtvis bara ett exempel på en furstlig persons dagliga ordergivning, inte på någon administrativ verksamhet i egentlig mening. Från månaden därpå har emellertid bevarats utkastet till en promemoria angående revisionen av livgedingets räkenskaper. Syftet med promemorian var "att visa Hennes Kongl. Majestät av vad beskaffenhet de uppsatte observationerne äro", det vill säga vilket slags anmärkningar som gjorts mot räkenskapsföringen. 27 exempel hade valts ut. Detta är ett av många belägg för att Hedvig Eleonora visade ett aktivt intresse för underhållsländernas finansförvaltning. Om ett ärende noterades 1698 att "Hennes Majestät ville i nåder vara underrättat vad det lede med denne sak."⁷⁷

Den åtminstone tidvis livliga brevväxlingen mellan Hedvig Eleonora och guvernören framträder bland annat genom de bevarade diarierna över änkedrottningens utgående skrivelser. Korrespondensen förefaller att ha ökat i omfattning sedan Carl Gyllenstierna 1680 efterträtt Gustaf Soop, vilken avlidit föregående år. Det kan inskjutas att alla av oss påträffade eller omnämnda skrivelser rör tjänsteä-

76 Till exempel finns i Hedvig Eleonoras livgeding, Generalguvernörernas arkiv, E 4 A:2, RA, en mängd ansökningar som åren 1712–1713 remitterades av änkedrottningen till Gyllenstierna för "betänkande". I K 990, RA, finns å andra sidan en förteckning över suppliker som av Gyllenstierna 1698 hänvisades vidare till Hennes Kungl. Maj:t.

77 Koncept till brev från guvernören Carl Gyllenstierna till hauptmannen Johan von Westphal 17 jan. 1699. Odaterad promemoria feb. 1699. Koncept 12 jan. 1698. K 686, RA.

renden. Inga spår finns av privata och allra minst av romantiska brev.⁷⁸

För några stickprov av antalet diarieförda brev, se tabell 4. Observera att de många suppliker som remitterades av änkedrottningen till guvernören eller av guvernören till änkedrottningen inte diariefördes och därför inte ingår i tabellens siffror.

Tabell 4. Antal brev årligen från Hedvig Eleonora till guvernören.

År	1670	1678	1681	1687	1690	1698	1709
Brev	14	9	38	66	79	53	21

Källa: K 133–134, RA.

Att änkedrottningen gav order om eller tillfrågades i många slags löpande ärenden kan åskådliggöras med hennes åtta brev till guvernören en slumpvis utvald dag, den 8 februari 1698. De har i diariet klassificerats som ”ordre” eller ”svar”. Se tabell 5.

Tabell 5. Ärenden i Hedvig Eleonoras brev till guvernören den 8 februari 1698.

<i>Diariernr</i>	<i>Order/svar</i>	<i>Ärende</i>
11	Order	Tillgift för fru Elisabeth Gripenstierna
12	Svar	Några bräder som skulle föras från Strömsholm till Kungsör
13	Svar	Svartsjö läns allmoges inköpspris för en tunna säd för år 1697
14	Order	200 daler silvermynts bröllophjälp för kanslisten Olof Lundgren
15	Svar	Motala fiskarrende
16	Svar/order	Remiss till rätten av häradsfogden Norbergs sak ang. eldsvådan på Strömsholm
17	Order	Uppförande av lilla fröken Ulrika E. Oxenstierna på staten för halv hovjungfrulön
18	Order	Årligt underhåll till fältskären Johan Kraner

Källa: K 134, RA.

Änkedrottningen skrev brev inte bara till guvernören, utan rätt ofta direkt till dennes underordnade tjänstemän. Ibland har detta antagligen skett på guvernö-

78 Jämför Grauers 1967–1969, s. 627.

rens egen anhållan, med avsikten att ge större eftertryck åt budskapet än om denne själv hade skrivit. Den 6 juli 1698 skrev exempelvis Hedvig Eleonora till hauptmännen Westphal, Törnhielm och Du Rées att de skulle ”redressera och rätta sine felaktigheter uti deras ombetrodde tjänster”, ett brev som sannolikt har avfattats efter samråd med guvernör Gyllenstierna. Detsamma gäller ett brev den 15 december samma år, vari änkedrottningen förordnar ett antal ämbetsmän att sitta i en av henne förordnad revision, ”och avdöma de saker som där kunde förekomma”.⁷⁹

Det står dock klart att Hedvig Eleonora även utan guvernörens inblandning har gett direkta order till dennes underlydande ämbetsmän. Detta tycks särskilt ha skett på Gustaf Soops tid. Det förefaller som om Soops ledning av organisationen varit mindre aktiv än Gyllenstiernas, kanske för att han tidvis var sjuk. Av ett brev från änkedrottningen till hovkamreraren Anders Canterstierna den 23 september 1676 framgår att hon tillåtit denne att ”tillgripa Våre egne handpenningar” eftersom inga pengar funnits i hovkontorets kassa, men att hon nu ville att dessa medel skulle specificeras och prompt återbetalas. Hon skulle själv påminna sin guvernör då han kommit hem ”ifrån varma badet”.⁸⁰

I ståthållaren över livgedinget Daniel Bengtsson Uttermarcks bevarade handlingar finns rätt många brev från änkedrottningen, särskilt åren 1660–1670 och 1677–1680. Den sista av dessa skrivelser är daterad den 31 mars 1680, några månader efter Soops död och strax innan Gyllenstierna blev guvernör.⁸¹

Att änkedrottningen hade en direkt relation till ämbetsmännen framgår också av hovkamreraren Canterstiernas brevbok. Den 28 mars 1677 nämner Canterstierna i ett brev till befallningsmannen Jöran Claesson i Vadstena att Hedvig Eleonora var helt otålig över att spannmålsleveranser försenats. Den 27 juni samma år skriver hovkamreraren till hauptmannen Törnskär i Vadstena, som var orolig för att ha hamnat i onåd hos änkedrottningen. Canterstierna lugnar honom med att hon enbart givit honom en korrektion, men inte var onådig. I ett brev till guvernören Soop den 4 juni 1679 meddelar Canterstierna att Hedvig Eleonora velat underskriva staterna men att de då inte var färdiga. Hovkamreraren hade därför fått en hård korrektion av änkedrottningen, vilket hovmarskalken hörde. Canterstierna säger sig vilja begära avsked från tjänsten.⁸²

Bland Uttermarcks arbetspapper finns ett odaterat memorial för eget bruk, som med hjälp av sitt innehåll kan tidfästas till år 1676. Det har överskriften ”Pro memoria den 19 juli att ute vid Drottningholm tala med Hennes Kongl. Maj:t”

79 K 134, RA. Ett diarieutdrag från januari 1676 (K 133, RA) som också innehåller utlandsbrev återges i Brunius 2007, s. 39.

80 K 958, RA. Änkedrottningens befallning ska ses mot bakgrund av att hovkassan fylldes på under den tidiga hösten, när uppbörden skett.

81 Hedvig Eleonoras livgeding. Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar, E 1 A:1, RA.

82 Canterstiernas brevbok, Hovkontoret B 1:1, RA, s. 296, 323, 506.

och upptar tio frågepunkter om vilka ståthållaren önskade få besked av änkedrottningen. Där finns bland annat frågor om förlängning av ett par arrenden, om några bönder som ville ha besittningsrätt på sina hemman, om tillgift för en tidigare befallningsman, om tillsättningen av ett par kyrkliga tjänster och om Uttermarcks egen värvning av ryttare till kronans tjänst. Det var alltså ekonomiska frågor och vad man skulle kunna kalla ”personalärenden” som vid detta tillfälle underställdes Hedvig Eleonora. Punkterna återges nedan i fulltext för att belysa dokumentets karaktär och tydliggöra vilken typ av frågor som änkedrottningen hade att ta ställning till:

1. Om stallmäster Reuterkrantz prolongation på Strömsholms lagårdsarrende.
2. Dito om Gripsholms och Rävsnäs ladugårdsarrendes prolongation.
3. Om borgmästaren i Torshälla Tillman Wassman.
4. Huru det bliver med körkoherden uti Svedvi, såsom ock vilken Hennes K. M:t nådigst vill efterlåta Munketorps s[ocken] att få till kapellan av de tvenne som nu predikat hava.
5. Om någre av allmogen både uti Gripsholms, Eskelstuna och Strömsholms län som begära brev på deras hemman om besittningsrätt.
6. Om nådig tillgift för fordom befallningsmannen Frans Bengtsson.
7. Om kapellanen uti Torshälla herr Nils att kunna bliva befördrat att få bliva körkoherde till första vacant lägenhet uti Strängnäs stift.
8. Brev på Ede [?] att få under skatterättighet med Lövdalen som där under lagt är.
9. Om Eskelstunas utverkade privilegier som synas prejudicera Hennes K. M:t.
10. Om jag nu fullkommeligen skall tala [?] och värva ryttare och skaffa och uppköpa hästar i livgedinget.⁸³

En nyckelperson i organisationen var hovkamreraren, vilken förestod den centrala kamerala enheten, hovkontoret. Ämbetet innehades åren 1669–1683 av den nyssnämnde Anders Canterstierna, vars ovan flera gånger omnämnda kopie- eller konceptbok under de första åren har karaktären av ett slags tjänstedagbok med registratur över utgående skrivelser. Från början av 1673 får den karaktären av vanligt registratur. Av kopieboken framgår klart att Canterstierna fått muntliga befallningar av änkedrottningen. Den 15 januari 1673 ”befallte Hennes Majestät Rikens änkedrottning [...] vid sin lyckelige avresa åt Kopparberget följande ärender, som i dess bortvarande beställas skall”, vilket mest handlade om inköp av föremål. Den 16 december 1676 skrev Canterstierna till ståthållaren Uttermarck och åberopade att Hennes Maj:t ”nu på stunden” befallt honom att skriva till denne. Intressant är en passus i Canterstiernas brev till befallningsmannen Anders

83 Hedvig Eleonoras livgeding, Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar, B 1:1, RA. Promemorian kan dateras med hjälp bl.a. av frågorna under punkt 4. Se uppgifterna om kyrkoherdar i Svedvi och kaplaner (komministrar) i Munktorp hos Ekström 1971, s. 175, 710, 848, och Muncktell 1843, s. 237.

Eriksson i Gripsholms län den 12 oktober 1678, eftersom den tycks ge en glimt av övergripande diskussioner i organisationens ledning:

Såsom Hennes Kongl. Maj:t vår allernådigste drottning är nu sinnad att till den mest bjudande försälja all dess spannmål så i livgedinget som annorstädes, i vilken mening hans excellens guvernören ock är [...].⁸⁴

För övrigt hade änkedrottningen i ett brev direkt till Canterstierna den 22 november 1676 gett denne generell order att varje år sälja spannmålen till högsta markegången och emot kontanta medel.⁸⁵

En person som Hedvig Eleonora ofta måste ha haft hos sig när hon korresponderade var sekreteraren, vilken som regel bar titeln hovråd. Två långvariga innehavare av ämbetet var Stefan Gambrotius Hirschenstierna (1662–1671) och Thomas Polus (1671–1697). Änkedrottningens skrivelser kontrasignerades av sekreteraren. Det förekom också att denne egenhändigt skrev ned brevet, även om detta göromål vanligen anförtroddes åt en skrivare. När det gällde en inkommen supplik skrevs Hedvig Eleonoras resolution ofta direkt på denna av sekreteraren, varpå änkedrottningen undertecknade.

På samma sätt som hovkamreraren kontrasignerade stater och assignationer var det alltså hovrådet som kontrasignerade breven. Huruvida detta också betyder att ämbetsmännen ifråga hade inflytande över änkedrottningens beslut kan man spekulera om, men det bör betonas att rollen endast kan ha uppfattats som den verkställande tjänstemannens. Hovrådet Polus var för övrigt anställd på allt högre befattningar i kungl. kansliet både före, under och efter sin tid som Hedvig Eleonoras sekreterare, vilket gör det sannolikt att den sistnämnda uppgiften mest var en lönsam sidosyssla.⁸⁶

Som ovan påtalats framgår det av dateringsorterna i utgående brev att guvernören i likhet med Hedvig Eleonora oftast befann sig i Stockholm, särskilt under vinterhalvåret. Det framgår också av källmaterialet att såväl Soop som Gyllenstierna ibland, kanske ganska ofta, följde med änkedrottningen på hennes resor ut på landet. En närmare undersökning av änkedrottningens och guvernörernas vistelseorter skulle sannolikt visa att brevväxlingen var mindre omfattande när de befann sig på samma plats och kunde överlägga muntligen. Detta betyder inte att

84 Hedvig Eleonoras livgeding, Hovkontoret, B 1:1, RA.

85 K 958, RA.

86 För en diskussion av kontrasignaturens innebörd, se Lövgren 1980, s. 176 f., Asker 2004, s. 133, och Lövgren 2003, s. 130 ff. Den 4 nov. 1664 donerade Hedvig Eleonora hemmanet Lunda i Lovö socken till hovrådet Hirschenstierna. Både gåvobrevet och änkedrottningens meddelande om donationen till hauptman Gyldenhoff kontrasignerades av ståthållaren Uttermarck i stället för av hovrådet, säkert för att inte denne skulle kontrasignera skrivelser till sin egen förmån (K 105, RA). Beträffande Polus, se vidare Jonasson 1995–1997.

korrespondensen helt och hållet skulle ha upphört under dessa perioder. Det bör nämligen ha setts som lika angeläget som annars att änkedrottningens viktigare order till guvernören fästes på papper.

Guvernörernas hållning var givetvis att hela beslutsmakten låg hos änkedrottningen, vilket kan exemplifieras med brevväxlingen rörande grevinnan Sigrid Banérs önskan att byta till sig några av Hedvig Eleonoras hemman under Ulriksdal. Carl Gyllenstierna uppger i en skrivelse den 2 mars 1701 till landshövdingen i Uppland, Johan Hoghusen, att saken underställts änkedrottningen och var avhängig hennes beslut. Samtidigt tycks Gyllenstierna så gott som föregripa ett avslag, eftersom han uppger att de av grevinnan önskade hemmanen var omistliga. Ulriksdal skulle utan dem varken ha skog eller allmänning.⁸⁷

En intressant sida av Hedvig Eleonoras reella maktutövning är hennes utnämningssmakt. Heiratsnotulen fastslog änkedrottningens formella rätt att själv tillsätta ämbetsmän inom livgedinget, en rätt som hon för övrigt också utövade inom andra delar av sina underhållsländer liksom självklart vid sitt hov. Hedvig Eleonoras tillsättning av lagmän och häradshövdingar kan lätt kartläggas med hjälp av litteraturen. Det framgår att domare som förordnats av Kungl. Maj:t satt kvar tills vidare när änkedrottningen tillträdde ett område. När de avgick utnämndes dock efterträdarna av Hedvig Eleonora.

Att änkedrottningen personligen månade om sina ämbetsmän kan iakttas i samband med Karl XI:s reform av häradshövdingeämbetena 1680. Dessa tjänster hade dittills oftast använts som löneförstärkning åt bland andra riksråd och hovrättstjänstemän. De sysslor som var förknippade med ett häradshövdingeämbete utfördes alltså som regel inte av häradshövdingen själv utan av en vikarie, vanligen kallad lagläsare eller lagförare. Kungens reform innebar att häradshövdingarna hädanefter skulle bo i sin domsaga, inte befatta sig med något annat ämbete samt själva fullgöra sina åligganden som domare. Därigenom avskaffades lagläsarsystemet. Systemsiftet tycks ha genomförts över hela riket i stort sett omedelbart. Bland de få undantagen märks några av domsagorna i Hedvig Eleonoras underhållsländer. Där verkställdes reformen först i slutet av 1680-talet, sedan de ditillsvarande häradshövdingarna avlidit.⁸⁸

Frågan om änkedrottningens reella roll i beslutsfattandet kan inte ges något entydigt svar. När det gällde byggheten, hovet och enskilda personers angelägenheter höll hon av allt att döma avgörandena i sin hand. Verksamheten vid hovet är visserligen inte särskilt synlig i källmaterialet, men det beror antagligen på att hovmarskalken under Hedvig Eleonoras dagliga överinseende ledde verksamheten utan någon nämnvärd skriftproduktion bortsett från räkenskaperna. Sakerligen präglades hovet av änkedrottningens preferenser.

87 Hemmanens omistlighet hade betonats av Gyllenstierna redan i en tidigare skrivelse 10 okt. 1699. Båda skrivelserna finns i original i Länsstyrelsen i Uppsala län. Landskansliet, D III ac:1, ULA.

88 Asker 2007, s. 32 ff., och där anförd litteratur.

Det är svårare att bedöma i vilken grad hon ledde driften av den övriga förvaltningen. Klart är emellertid att Hedvig Eleonora hölls underrättad om organisationens verksamhet och hade alla möjligheter att ingripa styrande om hon ville. En inte alltför djärv bedömning är att hon avgjorde inte bara verksamhetens allmänna inriktning utan också de viktigaste av organisationens löpande ärenden. I vilken utsträckning hon följde ämbetsmännens råd respektive tog självständiga beslut kanske kan bedömas efter en mera ingående undersökning av innehållet i brevväxlingen mellan henne och guvernörerna.

KAPITEL V

Arkiven

Ett omfattande arkivmaterial finns bevarat från Hedvig Eleonora och livgedingets förvaltning. Arkiven ingår i både de statliga och de enskilda arkivbestånden i Riksarkivet, men vissa delar finns också i Slottsarkivet. Även om arkiven också tidigare varit ordnade och förtecknade, har de ofta ansetts svåröverskådliga och komplicerade. Översikter över arkiven finns tryckta i Riksarkivets bestandsöversikter. En mer ingående presentation av dem gjordes i *Karolinska förbundets årsbok* 2007 och senare i mer populär form i *Årsbok för Riksarkivets och Landsarkiven* 2008. Inom ramen för vårt projekt har en fördjupad genomgång gjorts av arkiven.⁸⁹

Hedvig Eleonoras eget arkiv samt delar av livgedingsförvaltningens arkiv ingår i den stora samlingen Kungliga arkiv i Riksarkivet där arkiven efter svenska kungar, drottningar, prinsar och prinsessor ingår (volymerna numrerade löpande med bokstaven K). En annan del av livgedingsförvaltningens arkiv ingår i de statliga arkivbestånden, dels i Riksarkivet, dels i Slottsarkivet. Över den statliga arkivdelen finns en arkivförteckning där handlingarna är uppdelade i följande delarkiv efter ett försök att rekonstruera livgedingsförvaltningens uppbyggnad:

Generalguvernörernas arkiv
Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar
Hovkontoret
Advokatfiskalskontoret
Guvernementskontoret
Revisionskontoret

Inom vårt projekt har vi delvis kommit fram till andra resultat beträffande livgedingsförvaltningens organisation. Arkiven redovisas därför nedan på ett annorlunda sätt än tidigare genom att de olika arkivdelarna sammanförs. De arkivbeteckningar som etablerats för de olika livgedingsdelarna i Kungliga arkiv, Riksarkivet och Slottsarkivet har emellertid bibehållits. Någon nyordning eller något sammanförande av arkiven har inte aktualiserats och förefaller inte heller nödvändigt.

89 Riksarkivets bestandsöversikt, 4, s. 234–239, 8, s. 428–438. Brunius 2007 och 2008.

Änkedrottningen

Huvudparten av Hedvig Eleonoras eget arkiv utgörs av änkedrottningens omfattande korrespondens. En stor svit utgörs av hennes brevkoncept i 25 volymer i K 105–131 och kopior av hennes brev och resolutioner i K 135–136. Hennes utgående brev är registrerade i ett registratur, K 132, och en serie diarium, K 133–134. En omfattande serie utgör de inkomna breven i K 137–200, till vilka det finns ett utförligt brevskrivarregister. Inkomna brev till änkedrottningen ingår också i Generalguvernörernas arkiv E 1:1 och F 3:3, utgående brev i Generalguvernörernas arkiv F 3:3 samt Guvernementskontoret F 2 A:1.

Hedvig Eleonoras brevsamling i Kungliga arkiv täcker alla de olika områden där hon var verksam: kungamoder, änkedrottning och förvaltningschef över livgedinget, men också som tidens viktigaste byggherre och konstmecenat. Breven gäller alltså flera olika områden, från det personliga området till förvaltningen av livgedinget. Någon särskild del av breven som rör hennes roll som livgedingets ledande person finns inte utan alla olika områden är blandade i brevserien. Den stora brevsamlingen har hittills utnyttjats i relativt begränsad omfattning. Därtill kommer att breven i Kungliga arkiv inte är de enda brev som finns bevarade av Hedvig Eleonora; sådana brev finns också i en rad andra samlingar i Riksarkivet.⁹⁰

I Kungliga arkiv finns också Hedvig Eleonoras egenhändiga anteckningar, bland annat en almanacka från 1690 (K 100), samt hennes egenhändigt förda räkenskaper från åren 1671–1699 och 1706–1709 (K 101–104). I Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar F 2:1 finns handlingar angående prinsessan Juliana av Hessen som på 1670-talet vistades vid änkedrottningens hov.

Efter Hedvig Eleonoras död tillsattes en särskild arvdelningskommission, som 1724–1728 svarade för delningen av arvet efter änkedrottningen mellan drottning Ulrika Eleonora d.y. och hertig Karl Fredrik av Slesvig-Holstein. Kommissionens arkiv, som ingår i K 679–685, innehåller ett omfattande material rörande änkedrottningen och livgedinget.

90 Bl.a. följande: Skrivelser till konungen (brev till Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII); Kungliga och furstliga personers brev (5 vol); Ulrika Eleonora den yngres samling (vol. K 237); Brahesamlingen (brev till Per Brahe d.y., vol. E 3305); De la Gardieska samlingen (brev till Magnus Gabriel De la Gardie, vol. E 1431); Horn af Ekebyholm (brev till Arvid Horn, vol. E 4278); Horn af Åminne (vol. E 4309); Oxenstiernska samlingen (brev till Gabriel Turesson Oxenstierna af Croneborg, vol. E 1101, och Johan Axelsson Oxenstierna af Södermöre, vol. E 929); Stegeborgsamlingen (brev till hertig Adolf Johan, vol. E 281); Stenbock (brev till Johan Gabriel Stenbock, vol. E 5658); Bergshammarsamlingen, Stenbock (brev till Johan Gabriel Stenbock, vol. 592–594); Skoklostersamlingen 1, Manus-kript- och avskriftsamlingen (vol. E 8624, brev till utländska hov 1660–68); Kassmans samling, vol. 2; Kanslitjänstemäns koncept och mottagna skrivelser, vol. 26, 27, 29, 80 och 94; Danica (brev till Johan Gyllenstierna, vol 86).

Livgedinget

Livgedingets omfattande förvaltningsarkiv, som uppgår till ca 1140 volymer, är uppdelade mellan Riksarkivets enskilda och statliga avdelningar samt Slottsarkivet. I samlingen Kungliga arkiv finns som nämnts änkedrottningens eget arkiv men här ingår också ca 400 volymer från livgedingets förvaltning. I Kammararkivet, sedan länge en del av Riksarkivet, finns en samling om 445 volymer med namnet Hedvig Eleonoras livgeding från samma livgedingsförvaltning som i Kungliga arkiv. I Kammararkivet finns också de lokala räkenskaperna från livgedinget: länsräkenskaper, jordeböcker och mantalslängder, som ingår i samlingarna Länsräkenskaper 1631–1820, Jordeböcker och Mantalslängder.⁹¹

Splittringen av livgedingets arkiv mellan Kammararkivet och Riksarkivet har en arkivhistorisk förklaring. Efter livgedingets avveckling 1719 levererades dess arkiv i sin helhet till kronan. Det kom då liksom flera liknande förvaltningsarkiv att ingå i Kammarkollegiets arkiv, Kammararkivet, som då var helt skilt från Riksarkivet. Härifrån överfördes delar av arkivet vid mitten av 1800-talet till Riksarkivet, formellt som lån för att granskas, ordnas och förtecknas. Flera äldre förvaltningsarkiv, bl.a. hertigdömenas från 1500-talet, är på liknande sätt splittrade på två olika ställen inom dagens Riksarkiv.⁹² Även arkiven efter de slott änkedrottningen ägde eller disponerade, Drottningholm, Gripsholm, Svartsjö, Ulriksdal, Vadstena och Tynnelsö, är på samma sätt uppsplittrade mellan dels Slottsarkivet, dels Riksarkivet, där handlingar om dem finns både i Kungliga arkiv och i livgedingsarkivet i Kammararkivet.⁹³

91 Livgedingsarkiven se Riksarkivets beståndsoversikt del 8:1 s. 430 och del 4 s. 234, de lokala räkenskaperna i del 4, s. 302, 313, 325. Handlingar från livgedinget ingår också i andra arkiv: Skrivelser till Kungl. Maj:t, Hedvig Eleonoras livgeding; (beståndsoversikten 1:1, Stockholm 1996, s. 120); samlingen Kvarnar och sågar, vol. 7; Likvidationsakter, serie 22 ½; Reduktionskommissionen i Uppland 1683–1685; Reduktionskommissionen i Östergötland 1683; Reduktionskommissionen i Västmanland 1683; Daniel Bengtsson Uttermarcks brevsamling; Kommission till Eskilstuna och Gripsholms län; Länens kopieböcker (beståndsoversikten del 4, s. 169, 199–201, 239, 251, 325); kommittéarkiven ÄK 161, Kommission ang. allmänningar i Livgedinget 1697, ÄK 221 och ÄK 222, Indelningsverket i Gripsholms och Eskilstuna län 1683 resp. Indelningsverket i Vadstena län 1683 (beståndsoversikten del 2, Stockholm 1993, s. 41 och 47); Topographica: Kungsgårdar.

92 Omflyttningarna av arkiven, se Wichman 1990, s. 20, 33.

93 Slottens arkiv i Slottsarkivet (beståndsoversikten, 4, s. 471, 474, 482f, 485); Kungliga arkiv, vol. K 665–667, 679, 681, 685 (beståndsoversikten, 8:1 s. 434 ff); Hedvig Eleonoras livgeding, bl.a. Guvernementskontoret, serie F 9 A–F 9 E (beståndsoversikten, 4, s. 237).

Guvernören

Från de fyra olika guvernörerna finns en omfattande korrespondens bevarad:

Claes Christoffer Lützw (guvernör 1661–1664): handlingar i Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar F 1:3.

Johan Gabriel Stenbock (guvernör 1664–1667): koncept i K 686.

Gustaf Soop (guvernör 1667–1679): koncept i K 688 och K 691; diarier i K 691b, beställningstraktamentshandlingar i K 692; inkomna skrivelser i K 693–702 samt Generalguvernörernas arkiv E 2:1 och E 3:1.

Carl Gyllenstierna (guvernör 1680–1719): koncept i K 703–715 samt Generalguvernörernas arkiv B 2:1–8; kopieböcker i K 689–690; registratur i K 716 och K 951 samt Generalguvernörernas arkiv B 1:1–17; diarier över inkomna skrivelser i Generalguvernörernas arkiv C 1:1–3, diarier över utgående skrivelser i Generalguvernörernas arkiv C 2:1–8; inkomna skrivelser i K 718–856, Generalguvernörernas arkiv E 3:2–35, E 4 A:1–3, E 4 B:1–4, E 4 C:1–33, E 4 D:1 samt Hovkontoret E:1; anordningar i K 717.

Hovkontoret

Från några av hovkamrerarna finns särskilda korrespondensserier bevarade:

Anders Gudmundsson (Canterstierna) (hovkamrerare 1669–1683): brevbok i Hovkontoret B 1:1; inkomna skrivelser i K 958 och Hovkontoret E:1; memorialbok 1642–1679 i Hovkontoret D 1:1.

Jöran Eriksson (hovkamrerare 1683–1698): koncept 1682–1698 i K 959, inkomna skrivelser 1683–1698 i K 960 och 1683–1694 i Hovkontoret E:1.

Johan von Brehmer (hovkamrerare 1699–1705): koncept i K 954 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar B 2:1–2; inkomna skrivelser i K 955–956 och K 972 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 C:1–37.

Elias Gavelius (Adelstierna) (hovkamrerare 1706–1718): koncept i Hovkontoret B 3:1, E:2; annotationsböcker i Guvernementskontoret D 1:1 och Hovkontoret D 2:1–6; registratur i Hovkontoret B 2:1–2; inkomna skrivelser i K 961–963 och K 983.

Vid sidan av hovkamrerarnas korrespondens finns också allmänna serier av korrespondens till och från hovkontoret i K 977–986 och K 989–990 samt i Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 2:1, E 3 B:1 och E 3 C:1.

Hovkontoret ledde den ekonomiska förvaltningen i livgedingsförvaltningen och här fanns också den centrala kassafunktionen, hovkassan. Över inbetalningar och utbetalningar från hovkassan förde man kontinuerligt en *hovkassaräkenskap*. På grundval av de olika räkenkaperna från lägre nivåer upprättade man varje år en huvudbok, oftast kallad *hovbok*, över samtliga livgedingets inkomster och ut-

gifter. Både hovkassaräkenskaperna och hovböckerna ingår för hela perioden från 1656 till 1719 oegentligt nog i samlingen Hedvig Eleonoras hovstatsräkenskaper i Slottsarkivet. Hovböcker i koncept 1696–1698 finns i Hovkontoret G 1:1–3, hovkassaräkenskaper i koncept 1708–1710 i Hovkontoret G 2:2, revisionsanmärkningar ("observationer") över hovkassaräkenskaper i Revisionskontoret F 1:2–4.

Till hovkontorets område hörde också andra verksamhetsområden: spannmålshandeln, kopparhandeln och godsens i Livland, som ledde till att särskilda handlingar och räkenskaper upprättades vid sidan av hovböckerna. Handlingar om spannmålshandeln med bland annat kontrakt finns i K 618 och 678 samt Hovkontoret F 1:1–6, kopparhandeln i K 677 och 1013, de livländska godsens i K 1015–1018 samt Hovkontoret F 2:1–5 och F 4:1. Handlingar kring kronans betalningar till livgedingen återfinns bland annat i Hovkontoret F 5:1–3, G 4:1–3 och G 5 B:3–4, Guvernementskontoret F 2 A:1 och G 6 A:1 samt Revisionskontoret F 3:1.

Till hovkontoret inlämnades räkningar från ämbetsmän, hantverkare, köpmän och leverantörer. Sådana avräkningar eller likvidationsakter ingår bland annat i Hovkontoret G 5 B:1–4, Guvernementskontoret F 8:1 samt Revisionskontoret F 2 C:1.

I anslutning till hovkontoret skedde också revisionen av förvaltningens räkenskaper, och dessa handlingar återfinns i Revisionskontorets olika serier.

Hovet

Hovstaten som leddes av en hovmarskalk omnämns sällan i samband med hovkontoret och förvaltades troligen skilt från detta. Medan korrespondens nästan helt saknas, finns flera olika räkenskapsserier med anknytning till hovet, främst i Slottsarkivet: hovstatens räkenskaper ingår i Hedvig Eleonoras hovstatsräkenskaper, hovets köksräkenskaper, "hovförtäringen", i Hedvig Eleonoras hovförtäringssräkenskaper, räkenskaperna för änkedrottningens s.k. provisionskällare 1658–1715 ingår i Vinkällarens arkiv samt hennes hovstall 1672–1719 i Hovstallets arkiv. Därutöver finns handlingar om hennes hovstater 1661–1698 i Guvernementskontoret H 1:1; stater och statförslag finns i K 987, Hovkontoret F 3:1 och Guvernementskontoret B 4:1–13 och H 2:1–2. Räkenskaper för hennes hov finns också i K 615–630, Hovkontoret F 4:1 och G 2:1–5 samt Guvernementskontoret E 2 A:1 och F 9 A:1.

Hedvig Eleonoras borgrätt som inrättades 1690 efter mönster av de kungliga borggrätterna och fortlevde till 1719, ingår i borggrätternas arkiv i Slottsarkivet.

Guvernementskontoret och guvernementskansliet

Från flera av livgedingsguvernementets ämbetsmän, både lands- eller guvernementskamrerare samt guvernementssekreterare, finns korrespondensserier:

Johan von Westphal (landskamrerare 1671–1690, hauptman 1690–1705): inkomna skrivelser i K 957; handlingar i Guvernementskontoret E 1A:1 och Revisionskontoret F 1:11.

Anders Persson Brunman (landskamrerare 1691–1705): inkomna skrivelser i K 964 och Guvernementskontoret E 1A:1; handlingar i Guvernementskontoret F 1:1.

Jakob Giötherberg (guvernementskamrerare 1706–1715): koncept i K 965–966 och Guvernementskontoret B 2:1, inkomna skrivelser i K 967–971 och Guvernementskontoret E 1 B:1; handlingar i Guvernementskontoret F 1:1.

Johan Lundberg (Nordsköld) (guvernementssekreterare 1687–1697): inkomna skrivelser i K 972 samt Guvernementskontoret E 1 A:1.

Olof Nordeman (Nordenstråle) (guvernementssekreterare 1714–1718): inkomna skrivelser i K 972 samt i Guvernementskontoret E 1 A:1.

Samuel Schultén (advokatfiskal 1714–1718): koncept och inkomna skrivelser i K 973.

Skrivelser till olika guvernementssekreterare ingår också i Guvernementskontoret B 1:1, E 1A:1 samt i K 972. Annotationsböcker 1705 finns i Guvernementskontoret D 1:1, remissböcker 1714–1719 i Guvernementskontoret D 2:1, akt-samling i Guvernementskontoret F 2 B:1.

Till guvernementskontoret insändes länsförvaltningens lokala räkenskaper som sammanställdes till en landsbok, ofta kallad *livgedingsbok*, som försågs med en sammanfattning, *överdrag*. I landsboken ingick även särskilda räkenskaper för slott, gårdar och ladugårdar samt restantieräkenskaper för tidigare år. Alla verifikationer till landsboken sammanfördes till en *avkortningsbok* (numera ofta kallad verifikationer i RA). Landsböcker i koncept med verifikationer finns för åren 1661–1718 i Guvernementskontoret G 1:1–93 samt för 1710 i K 1014, medan de reviderade landsböckerna med tillhörande verifikationer ingår i Länsräkenskaper 1631–1820. Mantalslängder finns huvudsakligen i samlingen Mantalslängder 1642–1820, men också i Guvernementskontoret G 5:1–2, tiondelängder i Guvernementskontoret G 4:1. Kontributionsräkenskaper ingår i Guvernementskontoret G 6 A:1 och skattningslängder i Guvernementskontoret G 6 B:1–6.

Jordeböcker i koncept ingår i Guvernementskontoret G 1:35, 38 och 47 samt i G 3:1–2, medan avskrifter av äldre jordeböcker från 1500-talet finns i Guvernementskontoret G 12:1 och G 13:1. De reviderade jordeböckerna 1655–1718 ingår i samlingen Jordeböcker.

Räkenskaper och handlingar rörande militära förhållanden i livgedinget, bland annat rullor, utskrivningslängder och roteringslängder finns i K 675–676 och

991, Hovkontoret G 3:1 och G 6:1–3, Guvernementskontoret F 7 A:1–3, F 7 B:1, F 7 C: 1–2 och F 7 D:1.

Handlingar angående adeln finns i Guvernementskontoret F 5 D:1–3, rusttjänstlängder 1689–1721 i Guvernementskontoret F 5 C:1–27, arrenden i Guvernementskontoret F 5 A:1–2. Donationer, skatteköp och handlingar rörande reduktionen finns i Guvernementskontoret F 5 B:1–6 och Revisionskontoret F 4:1, lantmåteriförrättningar i Guvernementskontoret F 5 E:1, skattläggningar i Guvernementskontoret F 4:1 och G 7 C:1, gårdshandlingar i K 664.

Rättegångshandlingar ingår i K 668–674 samt Advokatfiskalens arkiv, men också Generalguvernörernas arkiv F 2:1–2 och Guvernementskontoret F 6:1–4.

Strödda handlingar från guvernementsförvaltningen finns också i K 201, 664, 989–1002 och Generalguvernörernas arkiv F 3:1–7, strödda räkenskaper i K 1003–1012 och Guvernementskontoret G 10:1–2.

Hauptmansdömen, slott och städer

Från vissa hauptmän och ståthållare finns korrespondensserier och andra handlingar bevarade. Särskilt gäller detta livgedingets förste ståthållare, Daniel Bengtsson Uttermarck: koncept i K 857, Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar B 1:1 och Advokatfiskalskontoret E:1; kassabok 1678–1680 i K 858; räkenskaper i K 859–862; gårdshandlingar i K 863; strödda handlingar i K 864 och Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar F 1:1–4; inkomna skrivelser i K 865–899 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1A:1–7; handlingar angående Uttermarcks sterbhus i K 900 och Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar F 1:4. Dessutom finns ett särskilt arkiv, Daniel Bengtsson Uttermarcks brevsamling.

Nils Gavelius (Adelstierna) (hauptman 1707–1719): koncept i Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar B 3:1–6; kungl. brev i K 901; kommissioners och kollegiers skrivelser i K 902; kopieböcker och inkomna skrivelser från Carl Gyllenstierna i K 903–951; övriga inkomna skrivelser i K 952–953 ½ samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 D:1–37.

Johan Barthold Hammerich (Gyllencrona) (hauptman 1668–1677): inkomna skrivelser i Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 E:1, koncept och inkomna brev i Drottningholms slott G 1:16 i Slottsarkivet; verifikationsbok 1675 i Guvernementskontoret G 11:1.

Jacob Du Rées (hauptman 1678–1706): inkomna skrivelser i K 957 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 E:1.

Samuel Enander (hauptman 1706–1714): inkomna skrivelser i K 957 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 E:1.

Nils Ugglä (adlad Uggeklö) (hauptman 1714–1721): inkomna skrivelser i K 957 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 1 E:1.

Lars Henriksson Häger (befallningsman 1665–1679): inkomna skrivelser i K 974–976 samt Ståthållares (hauptmäns) m.fl. personers handlingar E 3 A:1.

Befallningsmännen i de olika länen upprättade årligen uppbördsböcker över skatteuppbörden och ingav månadsförslag och särskilda spannmålsförslag till hovkontoret. Uppbördsböckerna finns bevarade för åren 1664–1676 och 1701–1710 i Guvernementskontoret G 2 A:1–3, handlingar rörande uppbörden i Guvernementskontoret G 2 B:1–3. Månadsförslagen finns i Guvernementskontoret E 1 C:1, E 2 B:1–8 och E 2 C:1–4, E 3 A:1 och spannmålsförslagen i Hovkontoret F 1:5. Restlängder finns i Hovkontoret G 5 A:1 och 3, Guvernementskontoret G 2 B:1–3, G 7 A:1–3, G 7 B:1 och G 7 C:1 samt Revisionskontoret G:1–4. Befallningsmännens eder och kautioner finns dels i Generalguvernörernas arkiv F 1:1, dels i K 988.

Kronologiskt ordnade handlingar finns också för de olika länen:

Eskilstuna län i K 631–636, 647, Guvernementskontoret F 3:1–3 samt Revisionskontoret F 1:10;

Gripsholms län i K 637–645, 647, Guvernementskontoret F 3:1–3, F 9 B:1, Revisionskontoret F 1: 8–9;

Rävnäs län i K 646–647;

Strömsholms län i K 648–651, 663, Guvernementskontoret F 3:1–3;

Svartsjö län i K 652–654, 663, kopieböcker i K 655, Guvernementskontoret G 8:3 och G 11:1, Revisionskontoret F 1:12–13;

Vadstena län i K 656–662, 647, 663, Guvernementskontoret F 3:1–3.

Handlingar om slott och kungsgårdar i livgedingsförvaltningen finns allmänt i Guvernementskontoret F 9 A:1 och bland arvsdelningskommissionens papper i K 679–680. Särskilda handlingar om de olika slotten finns också:

Drottningholms slott: K 665–666, Guvernementskontoret F 9 B:1 och G 8:1–3, Arvsdelningskommissionen K 679 och 685, Revisionskontoret F 1:1 och 5 samt Drottningholms slotts arkiv i Slottsarkivet;

Ulriksdals slott: K 667 och 679, Guvernementskontoret F 9 D:1, Revisionskontoret F 1:1 och 5, samt Drottningholms slotts och Ulriksdals slotts arkiv i Slottsarkivet;

Gripsholms slott: Guvernementskontoret F 9 B:1, Arvsdelningskommissionen K 681 samt Gripsholms slotts arkiv i Slottsarkivet;

Strömsholms slott: K 665–666, 681, Guvernementskontoret F 9 C:1, Revisionskontoret F 1:7 samt Strömsholms slotts arkiv i Slottsarkivet;

Svartsjö slott: K 665–666 samt Svartsjö slotts och Drottningholms slotts arkiv i Slottsarkivet;

Tynnelsö gård: K 636 och 681, Guvernementskontoret F 9 E:1 samt Tynnelsö slotts arkiv i Slottsarkivet;

Rävnäs gård: K 646–647.

Handlingar angående städer i livgedinget finns i Hovkontoret G 5 A:2–3 (Vadstena) och Guvernementskontoret F 12:1 (Eskilstuna), kyrkor och skolor i

Guvernementskontoret F 10:1, gästgiverier i Guvernementskontoret F 11:1. Samtida arkivförteckningar för livgedinget ingår i K 679 och Guvernementskontoret F 13:1. Städernas rådhusrätts- och magistratsarkiv förvaras i landsarkiven i Uppsala (Eskilstuna, Torshälla, Mariefred, Strängnäs) respektive Vadstena (Vadstena, Skänninge).

KAPITEL VI

Resultat

Hedvig Eleonoras underhållsländer eller livgeding omfattade stora delar av Uppland, Södermanland, Västmanland och Östergötland. Vår undersökning har visat att man i samtiden med termen livgedinget dock endast avsåg Gripsholms län, Strömsholms län och Eskilstuna län. Detta var områden som Karl X Gustav själv haft som förläning och som han vid bröllopet med Hedvig Eleonora 1654 avsatte för hennes underhåll. Senare utvidgades området med Vadstena slotts län i Östergötland och Svartsjö län på Mälarsjöarna. Hit hörde också Drottningholms och Ulriksdals slott med underlydande gårdar.

Räntorna från dessa områden, som utgick främst i spannmål, utgjorde en av grundpelarna i livgedingets ekonomi. Karl X Gustav tillsköt också delar av kronans intäkter, främst kopparräntor och tullinkomster. Karl XI och senare Karl XII värnade om änkedrottningens ekonomi mot de besparingskrav som tidvis uppkom. Ett viktigt resultat av vår undersökning är att man ser ett utpräglat kommersiellt inslag i livgedingets finanser. Spannmålen var föremål för en omfattande handel med en rad olika aktörer inblandade: bryggare, bruksägare och städernas borgare. En lika omfattande handel med spannmål bedrevs i samtiden, så vitt vi vet, endast av Uppsala universitet. Änkedrottningen behövde inkomsterna för sina omfattande byggnadsföretag med om- och tillbyggnad av de många slott som låg inom livgedinget.

Undersökningen har klarlagt hov- och livgedingsorganisationens struktur och enheternas huvudsakliga funktioner. Eftersom arkivbestånden har bevarats under omständigheter som inte tydliggör sambandet med arkivbildarna, det vill säga förvaltningens enheter, är detta av betydelse för kommande forskning. Viktigast är kanske att vi påvisat hovkontorets roll som central ekonomienhet för hela hov- och livgedingsorganisationen.

Ett annat resultat är att änkedrottningens formella godkännande krävdes för ekonomiskt betydelsefulla beslut. Inte sällan skrev hon också under handlingar som gällde mycket små belopp. Frågan om hennes reella roll som beslutsfattare har inte kunnat ges något entydigt svar. Men med all sannolikhet avgjorde hon verksamhetens allmänna inriktning, med dess satsning på kostsam bygghet. Hon tycks ha hållit sig kontinuerligt underrättad om förvaltningsangelägenheterna och hade därför alla möjligheter att ingripa styrande. Troligen fattade hon själv beslut om de viktigaste av organisationens löpande ärenden.

Livgedingets omfattande förvaltningsarkiv har inventerats och presenterats

mer ingående än som tidigare skett. Sammanställningen baseras på de resultat om förvaltningens olika enheter som undersökningen kommit fram till.

Bilaga

Förvaltningens enheter och tjänstemän

Under varje organisatorisk enhet anges den högste tjänstemannens titel. Dessutom utsätts hans nominella årslön, i några fall under hela perioden men i flertalet fall endast åren 1670, 1690 och 1709. Uppgifterna om årslöner redovisas främst i avsikt att belysa befattningarnas positioner i ämbetsmannahierarkin.

Eftersom kännedom om befattningshavarna är nyttig för den forskare som använder materialet anges också tjänstemännens namn och tjänstgöringsår, i den mån dessa uppgifter kunnat återfinnas utan genomgång av annat arkivmaterial än det som använts för undersökningen i övrigt. Vissa uppgifter har hämtats ur litteratur, som anges i noterna. I första hand grundar sig informationen om befattningshavare på Hedvig Eleonoras hovstater och annat räkenskapsmaterial. Detta kännetecknas av en viss eftersläpning som kan innebära att det år som anges som första år för innehav av tjänsten är året efter det verkliga tillträdesåret. När exaktare uppgifter påträffats om en tjänstemans utnämning respektive avgång ur tjänsten har dessa använts, men någon heltäckande insamling av sådana uppgifter har inte företagits. Eftersom räkenskapsmaterialet upphör 1718 anges detta år som slutår för ett stort antal tjänstemän, varav flertalet torde ha behållit sina ämbeten till dess livgedinget drogs in 1719. Andra behöll sina tjänster även därefter, men inom ramen för den statliga länsförvaltningen.

Lägg märke till att vissa befattningshavare inte uppfördes på staterna, eftersom de avlönades på annat sätt. Anmärkningsvärt är att Balthasar Gyldenhoff, hauptman över Drottningholm, Vadstena län och Svartsjö 1662–1668, inte återfinns på hovstaten förrän 1665 utan dessförinnan uppbar sin lön direkt från stora sjötullen. Flertalet av dem som inte uppfördes var dock lägre tjänstemän med uppgifter inom uppbordeen, däribland mantalskommissarier, tiondeinspektorer och uppborrdsmän för extraordinarie räntorna. Dessa tjänstemäns namn möter i räkenskaper och brevväxling men de är som regel inte uppförda på staterna. Städerna och deras tjänstemän förekommer överhuvudtaget inte på änkedrottningens stater.

Hur stor del av tjänstemännens lön som verkligen utbetalades har inte undersökts. En komplicerande faktor är att avlöningen ibland angavs i lantbruksprodukter, främst spannmål, och att dessas marknadsvärde kunde vara ett annat än det nominella värdet. Något som minskade det privatekonomiska utbytet av många tjänster var att deras utövande medförde kostnader som måste täckas av innehavaren, exempelvis utgifter för resor eller avlöningen av skrivare och andra biträden. Ibland specificeras att resepenningar eller ersättning för tjänstemannens skrivbiträ-

den ingår i årslönen och hur stora dessa belopp är. Anges ingenting om resepenningar eller ersättning för skrivare kan sådana medel ändå vara inräknade, vilket framgår om man jämför avlöningsbelopp och specifikationer för olika år. Slutligen bör sägas att tjänstemännen kunde ha lagliga biinkomster och förmåner, exempelvis fri kost eller fritt fiske, och kanske också tillfälle till olagliga inkomster.⁹⁴

En grafisk sammanställning av organisationen finns på s. 39.

Dsm = daler silvermynt.

1. Hedvig Eleonora

Hennes Majestät Riksänkedrottningen var organisationens formella överhuvud. Hennes reella roll som beslutsfattare diskuteras i kapitlet Änkedrottningen som förvaltningschef.

2. Guvernören – organisationens ledning

Guvernören fungerade under änkedrottningen som verkställande chef för organisationen. Årslönen var 5 000 dsm från år 1665 men höjdes 1688 till 6 200 dsm, sedan dåvarande guvernören lämnat sina befattningar som överkammarherre och överhovstallmästare. År 1699 höjdes den ytterligare till 6 700 dsm, varvid anmärktes i staterna att guvernören också avlönade guvernementssekreteraren. Fr.o.m. år 1700 uppgick årslönen till 7 700 dsm, ett belopp som inte sänktes när guvernementssekreteraren 1707 uppfördes på staten med 600 dsm i lön. Utöver lönen tillerkändes guvernören fr.o.m. 1710 ett årligt ”gratial” på 3 000 dsm.

I litteraturen och i arkivförteckningarna kallas guvernören ofta ”generalguvernör”. I det samtida källmaterialet, inklusive de fullmakter som utfärdades när ämbetet tillsattes, benämns han dock regelmässigt guvernör, eller någon gång överguvernör. Förste styresmannen över Hedvig Eleonoras underhållsländer var Claes Christoffer Lützow 1661–1664, vilken förstnämnda år utnämndes till änkedrottningens råd, hovmarskalk och överguvernör över ”unser Wittibthumbs ämbter undt gesampte andere Güeter”. Efter honom följde guvernörerna Johan Gabriel Stenbock 1664–1667, Gustaf Soop 1667–1679 och Carl Gyllenstierna 1680–1719. Stenbocks innehav av guvernörsämbetet har ibland förbisetts, bland annat av Johan Axel Almquist.⁹⁵

94 Liknande resonemang kan föras om tjänstemännen vid kronans länsförvaltningar, se Asker 2004, s. 341 f

95 Lützows utnämning och titlar enligt Pursche 2000a, s. 377. Jfr uppgifterna om livgedingets guvernörer i Elgenstierna 1925–1936, 3, s. 367 (Gyllenstierna), 5, s. 100 (Lützow), 7, s. 368 (Soop) och 573 (Stenbock) med J.A. Almquist 1931–1976, 2:1, s. 40f., Lewenhaupt 1962, s. 55, och Riksarkivets bestandsöversikt, 4, s. 234. Hedvig Eleonoras utnämning av Gyllenstierna till guvernör 30 mars 1680 (K 133) konfirmerades av Karl XI 6 april samma år (RR). Enligt Almquist erhöll han generalguvernörs titel 20 maj 1687. Denna uppgift har inte kunnat styrkas i källmaterialet.

Guvernörsbefattningen förenades oftast med andra ämbeten. Gustaf Soop var vid sin utnämning till guvernör redan riksråd och kammarråd. Som riksråd kvarstod han till sin död, men som kammarråd efterträddes han snart av sin företrädare som guvernör, Johan Stenbock.⁹⁶ Carl Gyllenstierna hade i motsats till Soop inga tidigare uppdrag på riksnivå. Däremot var han vid sin utnämning till guvernör 1680 sedan flera år såväl överkammarherre hos änkedrottningen som överhovstallmästare och chef för hennes hovstall. Sistnämnda befattningar lämnade han först sedan han 1687 av Karl XI utnämnts till kungl. råd och kammarråd. År 1695 blev Gyllenstierna president i kammarrevisionen och vid stora nordiska krigets utbrott också ledamot av defensionskommissionen.⁹⁷

Som guvernörens administrativa stöd vid handläggningen av organisationens angelägenheter fungerade framförallt hovkontoret, revisionskontoret, guvernementskansliet och guvernementskontoret. Det ibland omnämnda "likvidationskontoret" tycks endast ha varit en lokal.

2.1 Hovkansliet

Hovkansliets högste tjänsteman var sekreteraren, som också bar titeln hovråd. Dennes årslön uppgick år 1670 till 1 000 dsm. Åren 1690 och 1709 var den obetydligt högre, eller 1 050 dsm. Periodvis åtnjöt hovrådet dessutom 500 dsm i tillägg eller "augment" på e.o. staten. Kansliet fungerade som administrativt stöd åt änkedrottningen vid allt slags arbete utom räkenskapsföringen, som låg under hovkontoret. Under hovrådet uppfördes från 1669 en kanslist på staten, senare även annan skivarpersonal.

Sekreterare och hovråd var Stefan Gambrotius Hirschenstierna 1662–1671, Thomas Polus 1671–1697, Anders Leijonstedt 1701–1709 och Samuel Barck, tf. 1704–1710, ord. 1710–1718. Sedan Polus blivit kungl. råd och statsråd 1697 kvarstod han till och med 1703 på änkedrottningens stat som den "som förer [direktionen av] Hennes Kongl. Maj:ts kansliexpeditioner". Från 1704 till sin död 1708 fick han underhåll på e.o. staten. Som sekreterare och senare även "Hennes K.M:ts ombudsman" upptogs Johan Nordsköld 1694–1713, vilken inte fick någon efterträdare. Nordsköld sorterade under hovrådet, men när något sådant inte fanns var han placerad överst bland kansli- och kammarbetjante.

2.2 Hovkontoret

Hovkontorets högste tjänsteman var hovkamreraren. Denne åtnjöt år 1670 en årslön om 900 dsm. Åren 1690 och 1709 uppgick lönen till 1 000 dsm. Hovkamreraren hanterade hela organisationens ekonomi, och hans titel bör inte leda till förhastade slutsatser om hans funktion. Med Hedvig Eleonoras hov i snäv bemärkelse tycks han nämligen inte ha tagit någon närmare befattning. Bokföringen av änkedrottningens inkomster och försäljningen av inlevererade naturapersedlar,

96 Edén 1941, s. 101f.

97 Grauers 1967–1969.

främst spannmål, måste däremot ha tagit upp en stor del av hans arbetstid. Under hovkamreraren löd från början en hovkassör, därefter tillkom även andra tjänstemän.

Hovkamrerare var Jonas Andersson Österling (adlad 1660) 1662–1664, Knut Pedersson Törnshär (adlad Törnhielm 1673) 1665–1669, Anders Gudmundsson (adlad Canterstierna 1673) 1669–1683, Jöran Eriksson 1683–1698, Johan Brehmer (adlad von Brehmer 1705) 1699–1705 och Elias Gavelius (adlad Adelstierna 1708) 1706–1718.

2.3 Revisionskontoret

Ursprungligen anlätades externa revisorer. För den interna revisionen av organisationens räkenskaper tillsattes år 1701 en särskild tjänsteman, som senare fick titeln revisionskommissarie. Revisionskommissariens årlön uppgick 1709 till 800 dsm. År 1713 tillsattes ytterligare en revisionskommissarie.

”Revisor med Hennes K.M:ts räkningekammar” var assessorn i kammarrevisionen Olof Stiernadler 1701–1707 och revisionskommissarier var Johan Bratt (adlad von Bratt 1720) 1708–1718 och Jakob Friese 1713–1718.

3. Hovstaten

Hovstatens främste befattningshavare var hovmarskalken. Dennes årlön uppgick åren 1661–1664, då hovmarskalken tillika var ”överguvernör”, till 6 000 dsm. Därefter, sedan ett särskilt guvernörsämbete inrättats, låg hovmarskalkens årlön under några år på olika belopp mellan 3 000 och 4 000 dsm. Från och med 1668 till dess ämbetet upphörde uppfördes den till 3 717 dsm. Som chef för hovstaten var hovmarskalken en nyckelperson inom Hedvig Eleonoras organisation, vilket också belyses av bevarade ämbetsinstruktioner. Det kan nämnas att instruktionen för Johan Rosenhane 1672 endast omtalar att hovmarskalken var underordnad Hedvig Eleonora, medan instruktionen för Per Bagge 1688 anger att denne på flera olika punkter var underställd guvernören.⁹⁸

Till skillnad från andra innehavare av höga poster inom organisationen, som guvernören och hauptmännen, har hovmarskalken inte efterlämnat något arkiv och synbarligen knappast några handlingar överhuvudtaget.

Inom den månghövdade hovstaten var det överkammarherren som stod närmast hovmarskalken ifråga om lön och rang. När ingen överkammarherre fanns på staten var det i stället äldste tjänstgörande kammarherren som intog denna ställning.

Hovmarskalkar var Claes Christoffer Lützow 1661–1665, Axel Lillie 1665–1666, Jochim Wilhelm Lützow 1667–1672, Johan Rosenhane 1673–1685, Axel Leijonssköld 1686–1687, Per Bagge 1688–1712 och Gustaf Rålamb 1712–1719.

98 Rosenhanes instruktion 17 juni 1672 i K 132 och Bagges instruktion 20 november 1688 i K 615, RA.

3.1. Borgrätten

Borgrätten inrättades 1690 efter mönster av de kungliga borgrätterna och var verksam till sommaren 1719. Ordförande var hovmarskalken. Bisittare eller assessorer var några särskilt utsedda kammarherrar och hovjunkare samt en hovauditör. Den sistnämnde fungerade också som åklagare. Hovauditörens årslön uppgick år 1709 till 300 dsm.

4. Hovstallet

Högste ämbetsmannen vid hovstallet betitlades ursprungligen hovstallmästare men efter några år tillsattes en överhovstallmästare. År 1670 uppbär denne i årslön 1 200 dsm. Sista gången någon överhovstallmästare uppförs på staten är 1687. Redan tidigare uppträdde vid hovstallet en understallmästare, vilken efter överhovstallmästarämbetets indragning blev stallets högste tjänsteman och ofta helt enkelt kallades "stallmästaren". Understallmästarens årslön uppgick åren 1690 och 1709 till 600 dsm.

Hovstallmästare var Herman Winter 1661 och Johan Fredrik von Holstein 1662–1666. Understallmästare var därefter Christian Baur 1667–1669, Joakim Sälle 1672–1674, Anthoni Günther (adlad Güntherfelt 1682) 1675–1693, Carl Drakensköld 1694–1701, Kaspar Henrik Gerdes 1702–1712, Aleph Herman Anrep 1712–1714 och Gustaf Watrang 1715–1718. Överhovstallmästare var Johan Gabriel Stenbock 1668, Nils Bielke 1669–1673 och Carl Gyllenstierna 1674–1687.

5. Guvernören – livgedingsguvernementets ledning

I guvernörens åligganden ingick att fungera som guvernementets styresman. Det var för övrigt på livgedingets stat som hans ovan redovisade lön var uppförd, även om det mot periodens slut anmärks i staterna att den egentligen inte utgick av landräntorna utan av hovkassan. Till guvernören var på livgedingsstaten knutna en advokat eller advokatfiskal från 1664 samt en lantmätare, vilken ibland betitlades "ingenjör".

5.1 Guvernementskansliet

En sekreterare åt guvernören uppfördes på staten först 1707, varvid det anmärktes att sekreteraren dittills avlönats av guvernören på dennes egen lön. Sekreterarens arbetsuppgifter inskränktes sannolikt inte till de delar av guvernörens verksamhet som gällde guvernementet utan avsåg den senares arbete med organisationen som helhet. Åtminstone under Soops tid skötte sekreteraren också guvernörens privata korrespondens.⁹⁹ Guvernementssekreterarens årslön uppgick 1709 till 600 dsm.

Eftersom sekreterarna inte uppfördes på staten före 1707 är namnen fram till dess svåra att belägga. Som "livgedingssekreterare" omtalas emellertid Andreas

⁹⁹ Detta framgår av Soops registratur (K 691 B, RA).

Brodinus på 1660-talet och Johann Hinnel 1669–1674. Guvernementssekreterare var Johan Lundberg (adlad Nordsköld 1694) 1687–1694[?], Nils Gavelius (adlad Adelstierna 1708) 1707, Nils Uggla (adlad Uggelklo 1719) 1707–1714 och Olof Nordeman (adlad Nordenstråle 1719) 1714–1718.

5.2 *Guvernementskontoret*

Guvernementets kamrerare benämndes i staterna bokhållare 1661–1668, landskamrerare eller endast kamrerare 1669–1700 och guvernementskamrerare fr.o.m. 1701. Årslönen uppgick åren 1670, 1690 och 1709 till 600 dsm. Kamreraren var uppförd på livgedingets stat, och det är osäkert ifall han även handlade göromål som gällde Vadstena och Drottningholms hauptmansdömen.

(Lands-)bokhållare, landskamrerare resp. guvernementskamrerare var Hans Hansson Törneros 1654–1671, Johan Westphal (adlad von Westphal 1689) 1671–1690, Anders Persson Brunman 1691–1705 och Jakob Giötherberg 1706–1718.¹⁰⁰

6. *Livgedingets hauptmansdöme*

Livgedingets förste styresman Daniel Bengtsson Uttermarck benämndes ståthållare, men hans efterträdare bar titeln hauptman (ofta försvenskat till ”hoppman”). Ståthållarens årslön uppgick fr.o.m. 1661 till 1 500 dsm, samma belopp som en landshövding åtnjöt. År 1679 höjdes den till 1 900 dsm, varvid det anmärktes i staten att 200 dsm var avsedda för en skrivare och att ytterligare 200 utgjorde resepenningar.

Efter Uttermarcks död 1683 tillsattes ingen efterträdare förrän 1690. De åligganden som Uttermarck hade haft var under denna period sannolikt delade mellan guvernören och guvernementets landskamrerare. Landskamreraren Johan Westphal befordrades emellertid 1690 till hauptman, med en lön på 1 120 dsm, varefter en ny landskamrerare utsågs i hans ställe. År 1709 var hauptmannens årslön 1 136 dsm.

Hauptmän var Daniel Bengtsson Uttermarck 1655–1683 (med titeln ståthållare), Johan von Westphal 1690–1705, Johan von Brehmer 1706–1707 och Nils Gavelius (adlad Adelstierna 1708) 1707–1719.¹⁰¹

6.1 *Gripsholms län*

Länet, som omfattade Åkers och Daga härader samt till 1708 också Selebo härad, administrerades av en befallningsman som även var slottsfogde på Gripsholm. Som befallningsman åtnjöt denne tjänsteman 288 dsm år 1670, vari inberäknats 90 dsm för en skrivare i Selebo härad (med den administrativa benämningen Rävsnäs län). År 1690 uppgick lönen till 198 dsm, det vill säga samma belopp utom den nu särredovisade skrivarlönen, men år 1709 till 258 dsm. Slottsfogde-

100 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 2:1, s. 42.

101 Namnlistan finns i Riksarkivets beståndsoversikt, 4, s. 234.

lönen, som alltså tillföll befallningsmannen, uppgick alla tre åren till 90 dsm.

Befallningsmän var Daniel Enberg 1660, Olof Christoffersson 1661–1662, Anders Jönsson 1662–1674, Anders Eriksson Kihlman 1675–1682, Ambrosius Christiansson 1683, Nils Larsson 1685–1693, Anders Ulfström 1694–1704, Olof Thorell 1704–1708, Sven Häger 1708–1716 och Jonas Lille 1717–1722.¹⁰²

6.2 Rävsnäs län

Länet omfattade Selebo härad. Under Rävsnäs löd från 1685 Tynnelsö gård. Till biträde åt befallningsmannen över Gripsholm vid förvaltningen av Rävsnäs tillsattes som ovan framgått en uppbördsman eller skrivare, vars årslön 1690 uppgick till 90 dsm. År 1708 befordrades den dåvarande skrivaren till befallningsman över området och åtnjöt påföljande år en årslön om 258 dsm.

Befallningsmän var Abraham Persson 1708–1717 och Olof Strandberg 1718–1727.¹⁰³

6.3 Eskilstuna län

Länet, som omfattade Öster- och Västerrekarne härader, förvaltades genom en befallningsman. Dennes årslön uppgick åren 1670 och 1690 till 261 dsm men år 1709 till 321 dsm.

Befallningsmän var under perioden Nils Joensson 1648–1664, Lars Henriks-son Häger 1665–1679, Sven Eriksson Härling 1679–1686, Abraham Dahlborg 1687–1697, Baltzar Springer 1698–1708, Olof Törnberg 1709–1717 och Jonas Sandwall 1718–1728.¹⁰⁴

6.4 Strömsholms län

Länet, som omfattade Snevringe härad, administrerades genom en befallningsman. Dennes årslön uppgick åren 1670 och 1690 till 198 dsm men år 1709 till 258 dsm. År 1680 erhöll den dåvarande befallningsmannen titeln inspektör, med oförändrad lön. Sedan en befallningsman 1688 tillsatts under inspektorn höjdes den senares lön till 300 dsm; kort därpå indrogs inspektorstjänsten.

Befallningsmän var Frans Bengtsson 1662[?]-1668, Joen (Jonas) Eriksson 1669–1676 och Carl Henriksson 1676–1680. Den sistnämnde fick 1680 titeln inspektör och redovisades som sådan till sin avgång omkring 1688. Befallningsmän var därefter Anders Borg 1688, Olof Norberg 1689–1704, Nils Melander 1705, Sven Wetterling 1705–1713, Johan Söderquist 1714–1715 och Isak Enström 1716–1718.

102 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 2:1, s. 61

103 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 2:1, s. 61.

104 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 2:1, s. 51.

6.5 Eskilstuna stad och Torshälla stad

Dessa städer styrdes som andra svenska städer av borgmästare och råd, i administrativa sammanhang ofta benämnda magistraten. Ett särdrag var samordningen mellan dem genom att borgmästaren i Torshälla var ordförande inte bara i Torshälla rådhusrätt och magistrat utan även i motsvarande organ i Eskilstuna.¹⁰⁵ De båda städernas magistrater avlönades inte på någon av änkedrottningens stater. Bland de båda städernas borgmästare nämns under livgedingsperioden Erik Eriksson Lagerqvist (justitiarie), Lars Ljung, Tillman Eriksson Wassman, Jonas Stiernstolpe, Nils Gavelius (adlad Adelstierna 1708), Baltzar Springer och Olof Törnberg.

6.6 Mariefreds stad

Staden styrdes av borgmästare och råd, vilka inte uppfördes på någon av änkedrottningens stater.

6.7 Strängnäs stad

Strängnäs magistrat avlönades inte på någon av Hedvig Eleonoras stater. Staden hade vid livgedingsperiodens början två borgmästare men från och med 1670 endast en. Ämbetet innehades av Isak Berghult 1670–1672, Johan Berelius (adlad Stierneroos 1692) 1673–1696, Jonas Thunberg 1696–1706, Jakob Gerdes 1707–1713 och Anders Tholander 1713–1736.¹⁰⁶

7. Drottningholms hauptmansdöme

Balthasar Thile utnämndes 1662 till "Hauptman und Cammerierer" över såväl Drottningholm som Vadstena län "und etwas andere Güter", men efter dennes avgång tillsattes en särskild hauptman över Drottningholm och en annan över Vadstena län. Årslönen för hauptmannen över Drottningholm uppgick till 1 200 dsm 1670 och 1690 men 1 136 dsm år 1709.

Hauptmän var Balthasar Thile (adlad Gyldenhoff 1662) 1662–1668, Johan Barthold Hammerich (adlad Gyllencrona 1675) 1668–1677, Knut Törnhjelm 1678–1699 och Mårten Törnhjelm 1700–1719.¹⁰⁷

7.1 Drottningholms stat

Under hauptmannen fanns först en fogde, från 1675 en inspektor och därefter, fr.o.m. 1680, en slottsförvaltare. Dennes årslön uppgick 1690 till 200 dsm och 1709 till 250 dsm.

Mats Sigfredsson, som ej namnges i hovstaten, var fogde åtminstone 1661. Inspektor var Johan Ruski eller Roschi 1675–1679. Slottsförvaltare var Tobias Henning 1680–1714 och Petter Lundman 1715–1718.

105 Ohlsson & Magnusson 2001, s. 52.

106 Jägerstad 1959, s. 305 ff.

107 Riksarkivets bestandsöversikt, 4, s. 234.

7.2 Svartsjö län

Befallningsmannen över detta län, som tillföll änkedrottningen 1665, åtnjöt en årlön som 1670 uppgick till 300 dsm, 1690 till 222 dsm och 1709 till 282 dsm. Fogdedistriktet omfattade 1665 inte bara Svartsjö län, det vill säga Färentuna härad, utan också Sollentuna härad, Danderyds skeppslag och en del av Södertörn (Svartlösa och Öknebo härad), områden som inte tillhörde underhållsländerna utan låg under kronan. Änkedrottningens befallningsman över Svartsjö län var alltså densamme som kronofogden över sistnämnda områden. Sedan delades dock fogderiet, och från och med 1672 hade Svartsjö län en fogde som löd endast under Hedvig Eleonora.

Befallningsmän var Gustaf Mattsson 1658–1671, Carl Bröms 1672, Gustaf Henriksson Grip 1673–1679, Ambrosius Christiansson 1680–1683, Lorens Hägg 1683–1694, Sven Bjugg 1695–1702, Petter Udd 1703–1707, Johan Udd 1708–1713 och Olof Wulff 1714–1719.¹⁰⁸

7.3 Ulriksdals stat

Dävarande Jakobsdals stat hade vid införandet på hovstaten 1669 ingen styresman uppförd utan låg under flera år direkt under hauptmannen på Drottningholm. År 1681 tillsattes emellertid en inspektör, senare kallad slottsförvaltare. Inspektorns årlön var 544 dsm år 1690 och 610 dsm år 1709. Inspektorn Hans Goldtberg åtnjöt dessutom lön som änkedrottningens överkammartjänare.

Inspektorer var Hans Goldtberg 1681–1703, Petter Goldtberg 1704–1707 och Fredrik Leijer 1707–1710[?] samt slottsförvaltare Mattias Högman 1711–1718.

8. Vadstena läns hauptmansdöme

Balthasar Thile utnämndes 1662 till "Hauptman und Cammerierer" över såväl Drottningholm som Vadstena län "und etwas andere Güter", men efter dennes avgång tillsattes en särskild hauptman över Drottningholm och en annan över Vadstena län. Årslönen för hauptmannen över Vadstena län uppgick till 1 000 dsm åren 1670 och 1690 men till 1 136 dsm år 1709.

Hauptmän var Balthasar Thile (adlad Gyldenhoff 1662) 1662–1668, Erik Johansson Bergman 1668–1669, Knut Pedersson Törnskär (adlad Törnhielm 1673) 1669–1678, Jakob Du Rées 1678–1706, Samuel Enander 1706–1714 och Nils Uggla (adlad Uggelklo 1719) 1714–1721.¹⁰⁹

108 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 1:1, s. 9, som dock sammanför Petter Udd och Johan Udd under den senares namn.

109 Riksarkivets bestandsöversikt, 4, s. 234, och 8:1, s. 434, nämner inte Erik Johansson Bergman.

8.1 *Vadstena slottslän*

Slottslänet omfattade ett antal gårdar belägna i Göstrings, Lysings, Aska och Dals häradar, vilka tidigare varit anslagna till underhållet av Karl X Gustavs bror, hertig Adolf Johan. År 1677 bestämdes att även övriga gårdar i de fyra häraderna skulle läggas till Hedvig Eleonoras underhållsländer. De införlivades dock inte med slottslänet utan förvaltades för sig, se vidare nedan. Befallningsmannen över slottslänet hade en årslön som åren 1670, 1690 och 1709 uppgick till 270 dsm.

Befallningsmän eller slottsfogdar var under perioden Jöran (Jurgen) Claesson 1661–1689, Jöns Johansson Wetterman 1690–1707 och Anders Follijn 1708–1718.¹¹⁰

8.2 *Vadstena landsstat*

Sedan återstående gårdar i Göstrings, Lysings, Aska och Dals häradar 1677 anslagits till Hedvig Eleonoras underhåll infördes 1680 rubriken ”Vadstena landsstat” i änkedrottningens hovstater. Uppgifter om tjänsterna på denna stat saknas dock under perioden 1681–1698. I stället anmärks att ”Vadstena landsstat avlönar Kungl. Maj:t och kronan och fördenskull går man den här alldeles förbi”. Fr.o.m. 1699 års hovstat redovisas emellertid befattningarna och deras innehavare. Befallningsmannens årslön uppgick år 1709 till 360 dsm. År 1714 delades fögderiet, så att Dals och Lysings häradar utgjorde ett fogdedistrikt samt Aska och Göstrings häradar ett annat.

Befallningsmän i det sammanhållna fögderiet var Jonas Wahlberg 1675–1693 och Anders Nilsson Folling 1694–1714. Isak Torstensson var befallningsman i Dals och Lysings häradar 1714–1728 och Peter Erhardt i Aska och Göstrings häradar 1714–1726.¹¹¹

8.3 *Vadstena stad*

Vadstena införlivades med Hedvig Eleonoras underhållsländer genom kungl. brev 1 september 1668, men stadens borgmästare och råd avlöndades inte på någon av änkedrottningens stater. Vadstena hade vid periodens början två borgmästare men efter 1692 endast en. Från och med inkorporeringen 1668 fanns i staden följande borgmästare: Sven Persson 1655–1684, Olof Häger 1680–1687, Per Eriksson Orre 1684–1692, Christopher Wadman 1687–1690, Jöns Johansson Wetterman 1690–1717 och Hans Kindberg 1717–1723.¹¹²

110 Namnlista med avvikande årtal (JC 1665–1683, JJW 1685–1706, AF 1707–1718) finns i J.A. Almquist 1931–1976, 3:1, s. 59, som anger befallningsmannens titel som ”slottsfogde”.

111 Namnlistan finns i J.A. Almquist 1931–1976, 3:1, s. 60, som dock tidfäster fögderiets delning till 1716.

112 Pursche 2000b, s. 408.

8.4. Skänninge stad

Stadens borgmästare och råd avlönades inte på någon av Hedvig Eleonoras stater. Skänninge hade vid livgedingsperiodens början två borgmästare men efter 1688 endast en. Från och med den slutgiltiga inkorporeringen i Hedvig Eleonoras underhållsländer 1679 fanns i staden borgmästarna Gabriel Hacke (död 1680) och Hans Pedersson (död 1688). Senare innehavare av ämbetet var Jonas Wahlberg 1693–1705, Gustaf Huss 1705–1712 och därefter Anders Nilsson Folling.¹¹³

9. Lantjustitien

Lagmän och häradshövdingar avlönades oftast med de vanliga lagmans- och häradshövdingeämbeterna, men ibland med lön på änkedrottningens hovstat. Ända till slutet av 1680-talet förekom det att häradshövdingarna inte själva höll ting, utan att dessa förrättades av lagläsare som arvoderades av häradshövdingeämbetets innehavare.¹¹⁴ Nedan anges tingsförrättare. När denne var häradshövdingeämbetets innehavare, har detta angetts. I övriga fall handlar det alltså om lagläsare, som kan ha innehaft andra tjänster.

Den av Kungl. Maj:t år 1654 tillsatte lagmannen i Södermanland, riksrådet Schering Rosenhane, förblev lagman också över livgedingets Södermanlandsdel till sitt fränfälle 1663. Året därpå utsåg änkedrottningen i hans ställe en särskild lagman för sina södermanländska underhållsländer. I fullmakten kallas denne visserligen endast vice lagman men han fick rätt att uppbära lagmansräntan från livgedinget, dock med undantag av Strömsholms län. Lagmän över livgedingets Södermanlandsdel var Erik Eriksson Lagerqvist 1664–1692, Johan Stierneröos 1692–1718, Johan Rudberus (adlad Cederbielke 1718) 1718 och Thomas Fehman 1718–1719.

Strömsholms län löd under lagmannen över Västmanland och Dalarna, riksdrotsen Per Brahe, till dess denne avled 1680. Därefter skildes området från lagsagan och underställdes samma lagmän som livgedingets Södermanlandsdel, det vill säga Erik Eriksson Lagerqvist, vilken tidigare varit vice lagman där, och dennes efterträdare.

I Vadstena län uppbars lagmansräntan till en början av den ordinarie lagmannen över Östergötland. Ämbetet innehades av Lars Kagg 1644–1661, Gustaf Bonde 1661–1667 och Gustaf Soop 1667–1679. Den sistnämnde utsågs alltså av förmyndarregeringen till lagman samma år som han blev änkedrottningens guvernör. Sedan änkedrottningens befogenheter i Vadstena län fastställts av Kungl. Maj:t 1677 erhöll Soop den 29 juni 1678 Hedvig Eleonoras fullmakt på lagmans-

113 Kjellberg 1929, s. 216. Det var till en början oklart om 1677 års beslut ang. änkedrottningens rätt till Vadstena län gällde även administrationen av Skänninge stad. Genom kungl. brevet 31 maj 1679 fastslogs dock att staden skulle lyda under änkedrottningen. Se Pursche 2000a, s. 383. Wahlberg var bror till statssekreteraren Samuel Åkerhielm (1639–1702).

114 Se vidare Asker 1987, särskilt s. 246 ff.

ämbetet i Vadstena län. Efter det att Soop avlidit 1679 upprätthölls ämbetet av underlagmannen Petrus Fredenhielm 1681–1706. Denne efterträddes av lagmännen Jakob Du Rées 1706–1718, Johan Gyllenadler 1718 och Bernhard Cederholm 1718–1719.

Lagmansrätten från Svartsjö län tillföll under hela perioden den ordinarie lagmannen över Uppland. Innehavare av ämbetet var Carl Gustaf Wrangel 1657–1676, Göran Gyllenstierna 1676–1686, Nils Gripenhielm 1686–1692 och Carl Gustaf Gyllencreutz 1692–1718.¹¹⁵

Tingsförrättare i Daga, Åkers och Selebo härader (Gripsholms län) var Abraham Månsson Knoop och häradshövdingen Erik Eriksson Lagerqvist 1658–1664, häradshövdingen Johan Sylvius 1665–1669 och häradshövdingen Abraham Månsson Knoop 1670–1682. Häradshövdingar var därefter Johan Berelius (adlad Stierneroos 1692) 1682–1692, Jonas Thunberg 1692–1706, Jakob Gerdes 1707–1713, Olof Nordeman (adlad Nordenstråle 1719) 1713–1714 och Nils Lundwall 1714–1718. Tingsförrättare och häradshövdingar i Öster- och Västerrekarne härader (Eskilstuna län) var nyssnämnda personer till och med 1713. Därefter bildade Rekarne en egen domsaga, vars häradshövding var Erik Germund Cederhielm 1714–1718.¹¹⁶

Tingsförrättare i Snevringe härad (Strömsholms län) var 1657–1675 som regel häradshövdingen Johan Sylvius, men åren kring 1660 även Paulus Rudbeckius och därefter Tillman Eriksson Wassman 1675–1676, Christian Nycopp 1677, återigen Sylvius 1678 men Peter Zachariasson Wreman 1679 och Andreas Larsson Barchius 1680. Därefter var Sylvius häradshövding till 1685 och sedan Jonas Krank (adlad Stiernstolpe 1696) 1685–1702, Nils Gavelius (adlad Adelstierna 1708) 1702–1706, Jakob Gerdes 1706–1707 och Erik Germund Cederhielm 1707–1718.¹¹⁷

Tingsförrättare i Färentuna härad (Svartsjö län) var Magnus Warnhem 1662–1669, Andreas Milander 1669–1670, Nikolaus Careel 1671–1672, Jonas Planck 1672–1673 och Benedictus Andersson 1673–1680. Häradshövdingar var därefter Gustaf Rosenhane (1672)–1684, Johan Sylvius 1684–1685, Jonas Krank (adlad Stiernstolpe 1696) 1685–1702, Nils Gavelius (adlad Adelstierna 1708) 1702–1706, Jakob Gerdes 1706–1707, Erik Germund Cederhielm 1707–1714 och Nils Lundwall 1714–1718.¹¹⁸

Tingsförrättare i Göstrings härad var, när detta tillföll underhållsländerna, Nils Åkerman 1678–1689. Innehavare av häradshövdingeämbetet var under hela denna tid fältmarskalken Gustaf Banér. Efter dennes död var Åkerman häradshövding åren 1689–1706, fr.o.m. 1692 också i Lysings härad. Han efterträddes av

115 J. E. Almquist 1954, särskilt s. 13 ff., 95 ff., 129, 272 ff. Pursche 2000a, s. 384.

116 J. E. Almquist 1954, s. 109 ff., 123.

117 J. E. Almquist 1954, s. 151, 157 f.

118 J. E. Almquist 1954, s. 26, 36, 46, 90.

Carl von Rudbeck 1706–1718, som fr.o.m. 1708 var häradshövding över Aska och Göstrings hänader.¹¹⁹

Tingsförrättare i Lysings, Dals och Aska hänader var Olof Häger 1678–16[80]. Innehavare av häradshövdingeämbetet var hovintendenten Zacharias Rehnberg 1678–1688. Därefter tjänstgjorde häradshövdingarna Johan Carl Stiernhöök 1688–1691 och Carl von Rudbeck 1691–1706. Under den sistnämndes ämbets-tid överfördes, som framgått, Lysings härad till granndomsagan. Carl von Rudbeck efterträddes av Göran Stierneroos 1706–1710, som fr.o.m. 1708 var häradshövding över Dals och Lysings hänader. Därpå följande häradshövdingar var Johan Lagerberg 1710–1716 och Johan Lothigius 1716–1718.¹²⁰

119 J. E. Almquist 1954, s. 282, 318.

120 J. E. Almquist 1954, s. 285, 318.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Konungahusens urkunder

Riksregistraturet

Kungliga arkiv (K-nummer)

Hedvig Eleonoras arkiv och livgedingsarkiv

Kammararkivet

Karl Gustavs förläning

Hedvig Eleonoras livgeding

Jordeböcker

Slottsarkivet, Stockholm (SLA)

Hovstatsräkenskaper

Kungl. Maj:t

Änkedrottning Hedvig Eleonora

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Länsstyrelsen i Uppsala län

Landskansliet

Tryckta källor

Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll fr.o.m. år 1719, 1:1. [Utg. av] E.V. Montan. Stockholm 1875.

Sveriges regeringsformer 1634–1809 samt konungaförsäkringar 1611–1809. Utg. af Emil Hildebrand. Stockholm 1891.

Litteratur

- Almquist, Jan Eric, *Lagsagor och domsagor i Sverige*, 1. Stockholm 1954.
- Almquist, Johan Axel, *Fräsegods i Sverige under storhetstiden med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning*, 1–4. Stockholm 1931–1976.
- Asker, Björn, *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*. Uppsala 1983.
- ”Striden om häradshövdingeämbetena under 1600-talet.” I *Historisk tidskrift för Finland* 1987.
 - *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735*. Uppsala 2004.
 - ”Hedvig Eleonoras livgeding som regional förvaltning. En diskussion.” I *Karolinska förbundets årsbok* 2007.
 - *Karl X Gustav. En biografi*. Lund 2009.
- Bredfeldt, Rita, *Tidigmoderna företagarstrategier. Järnbrukens ägar- och finansieringsförhållanden under 1600-talet*. Stockholm 1994.
- Brunius, Jan, ”Marcus Meus och hertig Karl. Furstlig utrikeshandel i slutet av 1500-talet.” I *Gemeinsame Bekannte. Schweden und Deutschland in der Frühen Neuzeit*. Münster 2003.
- ”Hedvig Eleonora – drottningen, livgedinget och arkiven. En översikt.” I *Karolinska förbundets årsbok* 2007.
 - ”Nyckeln till de rika arkiven kring Hedvig Eleonora.” I *Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven* 2008.
- Dahlgren, Stellan, ”Hedvig Eleonora.” I *Svenskt biografiskt lexikon*, 18. Stockholm 1969–1971.
- Danielson, Christer, ”Hedvig Eleonora och hennes hov.” I *Årsbok för Riksarkivet och landsarkiven* 1993.
- Edén, Nils, ”Från Gustav Vasa till Karl XII:s död (1539–1718).” I *Kammarkollegiets historia*. Stockholm 1941.
- Ekström, Gunnar, *Västerås stifts herdaminne*, 2:1. Västerås 1971.
- Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 1–9. Stockholm 1925–1936.
- Grauers, Sven, ”Karl Gyllenstierna.” I *Svenskt biografiskt lexikon*, 17. Stockholm 1967–1969.
- Hallenberg, Mats, *Statsmakt till salu. Arrendesystemet och privatiseringen av skatteuppbörden i det svenska riket 1618–1635*. Lund 2008.
- Hegardt, Astrid, *Akademiens spannmål. Uppbörd, handel och priser vid Uppsala universitet 1635–1719*. Uppsala 1975.
- Jonasson, Gustaf, ”Thomas Polus.” I *Svenskt biografiskt lexikon*, 29. Stockholm 1995–1997.

- Jägerstad, Hans, "Stadens styrelse och förtroendemän. Tiden omkring 1080–1718." I *Strängnäs stads historia*. Red. Hans Jägerstad. Strängnäs 1959.
- Karlsson, Åsa, *Den jämlike undersåten. Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713*. Uppsala 1994.
- "Drottning Hedvig Eleonora – landsmoder och kulturmecenat." I *Karolinska förbundets årsbok* 2007.
- Kjellberg, Carl Mauritz, "Skänninge från nyare tidens början." I *Skänninge stads historia*. Linköping 1929.
- Kullberg, Anders, *Johan Gabriel Stenbock och reduktionen. Godspolitik och ekonomiförvaltning 1675–1705*. Uppsala 1973.
- Lagerroth, Fredrik, *Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång*. Malmö 1928.
- Landberg, Hans, m.fl., *Det kontinentala krigets ekonomi. Studier i krigsfinansiering under svensk stormaktstid*. Uppsala 1971.
- Lewenhaupt, Sten, *Svenska högre ämbetsmän från 1634. Högre ämbetsmän och chefer för statliga verk inom central och lokal förvaltning m.m. Namn och årtal*. Stockholm 1962.
- Lundh-Eriksson, Nanna, *Hedvig Eleonora*. Stockholm 1947.
- Lövgren, Anna-Brita, *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontratsignering under Karl XI:s envælde*. Lund 1980.
- Recension av B. Asker, I konungens stad och ställe. I *Karolinska förbundets årsbok* 2003.
- Muncktell, Johan Fredric, *Westerås stifts herdaminne*, 1. Uppsala 1843.
- Munthe, Arne, *Tobakens och tobakshandterings historia. Minnesskrift utg. med anledning av Svenska tobaksmonopolets tjugofemåriga verksamhet den 1 juni 1940*. Stockholm 1940.
- *Joel Gripenstierna. En storfinansiär från Karl XI:s tid*. Stockholm 1941.
- Naumann, Erik, "Samuel Bark." I *Svenskt biografiskt lexikon*, 2. Stockholm 1920.
- Norberg, Petrus, *Avesta under kopparbrukets tid*, 1–2. Stockholm 1956.
- Ohlsson, Bror-Erik, & Magnusson, Ulf, *Eskilstuna historia*, 2. Eskilstuna 2001.
- Olsson, Bernt, "Anders Leijonstedt." I *Svenskt biografiskt lexikon*, 22. Stockholm 1977–1979.
- Pursche, Werner, "Hedvig Eleonoras livgeding och Vadstena stad och län." I *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*. Vadstena 2000. [Pursche 2000a]
- Pursche, Werner, "Stadens styrelse." I *600 år i Vadstena. Vadstenas historia från äldsta tider till år 2000*. Vadstena 2000. [Pursche 2000b]

- Riksarkivets bestandsöversikt*, 1, 2, 4, 8. Stockholm 1993–2006.
- Rystad, Göran, *Karl XI. En biografi*. Lund 2001.
- Räfsnäs – *en kungsgård i Mälardalen*. Sundbyberg 2006.
- Smith, William, *Studier i svensk tulladministration*, 1–2. Stockholm 1950–1955.
- Svenska akademiens ordbok*, sp. L923 (1941; www.saob.se)
- Torstendahl, Rolf, "Mellan normalstat och fasta anordningar. Den medellånga finansplaneringens villkor i Sverige 1620–1680." I *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige*. Uppsala 1979.
- Wichman, Holger, "Kamreraren Carl Sandberg och Kammararkivet." I *Arkiv, samhälle och forskning* 1990.
- Wittrock, Georg, *Karl XI:s förmyndares finanspolitik*, 1. Uppsala & Leipzig 1914.
- Åberg, Alf, "Karl XI:s militära arbetspapper." I *Gottfrid Carlsson 18.12.1952*. Lund 1952.
- Ågren, Kurt, *Adelns bönder och kronans. Skatter och besvär i Uppland 1650–1680*. Uppsala 1964.
- Åmark, Karl, *Sveriges statsfinanser 1719–1809*, 1. Stockholm 1961.

Om författarna

Jan Brunius, f. 1947, är docent i historia och förste arkivarie vid Riksarkivet. Hans forskning inom Det nordiska ödegårdsprojektet ledde till doktorsavhandlingen *Bondebygd i förändring* 1980. Efter anställning vid Landsarkivet i Lund kom han 1979 till Riksarkivet, där han sedan 1991 är ansvarig för Kammararkivet med det äldre kamerala materialet samt för Slottsarkivet. Han ledde 1995–2004 MPO-projektet, katalogiseringen av de medeltida bokfragmenten i Riksarkivet. Han har publicerat en rad artiklar kring medeltidens och 1500-talets historia, ofta med anknytning till det kamerala materialet samt till medeltidens bokkultur. Bland hans arbeten märks *Atque Olavi. Nordiska helgon i medeltida mässböcker* (2008) och *Vasatidens samhälle. En vägledning till arkiven 1520–1620 i Riksarkivet* (2010). Han var redaktör för konferensrapporten *Medieval Book Fragments in Sweden* (2005).

Björn Asker, f. 1956, är docent i historia och arkivråd vid Riksarkivet. Han har tidigare varit anställd vid Riksdagens biografikommitté, Landsarkivet i Uppsala och Uppsala universitet. Bland hans arbeten märks doktorsavhandlingen *Officerrarna och det svenska samhället 1650–1700* (1983), de förvaltningshistoriska studierna *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735* (2004) och *Hur riket styrdes. Förvaltning, politik och arkiv 1520–1920* (2007, 2. uppl. 2009) samt *Karl X Gustav. En biografi* (2009). Han är medförfattare till uppslagsverket *Tvåkammarriksdagen 1867–1970. Ledamöter och valkretsar*, 1–5 (Stockholm 1985–1992) och har publicerat artiklar och recensioner i bland annat *Historisk tidskrift*, *Scandinavian Journal of History*, *Svenskt biografiskt lexikon* och *Nationalencyklopedin*.

Personregister

- Adelstierna, Elias, hovkamrerare 43, 55, 67, 78
Adelstierna, Nils, hauptman, borgmästare, häradshövding, guvernementssekreterare 43, 47, 70, 80, 82, 86
Adlercrona, Jean, köpman 34
Adolf Johan, hertig 11, 65, 84
Andersson, Anders, se Drakensköld, Anders
Andersson, Benedictus, lagläsare 86
Anrep, Aleph Herman, understallmästare 79
- Bagge, Per, hovmarskalk 78
Banér, Gustaf, friherre, fältmarskalk 86
Banér, Sigrid, grevinna 62
Barchius, Andreas Larsson, lagläsare 86
Barck, Samuel, hovråd 43, 45, 77
Baur, Christian, understallmästare 79
Bengtsson, Frans, befallningsman 59, 81
Berelius, Johan, se Stierneroos, Johan
Berg, Anna Katarina, piga 44
Berghult, Isak, borgmästare 82
Bergman, Erik Johansson, hauptman 83
Berndes, Märta, friherrinna, hovmästarinna 56
Bielke, Nils, friherre, överhovstallmästare 79
Bjugg, Sven, befallningsman 83
Bohm, Petter, handelsman 30
Boij, Ingrid, bruksägare 26
Bonde, Gustaf, friherre, riksskattmästare 18, 85
Borg, Anders, befallningsman 81
Brahe, Per, greve, riksdrots 18, 65, 85
Bratt, Johan von, revisionskommissarie 78
Brehmer, Johan von, hauptman, hovkamrerare 67, 78, 80
Brodinus, Andreas, livgedingssekreterare 80
- Brunman, Anders Persson, landskamrerare 69, 80
Bröms, Carl, befallningsman 83
- Canterstierna, Anders, hovkamrerare 19, 24–26, 28, 32–35, 48, 58, 59, 61, 67, 78
Careel, Nikolaus, lagläsare 86
Cederbielke, Johan, lagman 85
Cederhielm, Erik Germund, häradshövding 86
Cederholm, Bernhard, lagman 86
Christiansson, Ambrosius, befallningsman 81, 83
Christoffersson, Olof, befallningsman 81
Claesson, Jöran (Jurgen), befallningsman 58, 84
Cronberg, Börje, ränthmästare 29, 30
Cronström, Abraham, köpman 26, 29
Cronström, Isak, köpman 26
- Dahlborg, Abraham, befallningsman 81
De Flon, Jean, se Adlercrona, Jean
De Geer, släkten 26
De la Gardie, Magnus Gabriel, greve, rikskansler 11, 18, 30, 65
Drakenhielm, Vilhelm, generaltullförvaltare 29, 30
Drakensköld, Anders, husgerädsmästare 30
Drakensköld, Carl, understallmästare 79
Du Rées, Jakob, hauptman, lagman 58, 70, 83, 86
- Ekeblad, Johan, kammarherre 48
Ekman, Joel, se Gripenstierna, Joel
Ekman, Nils, se Gripenmarck, Nils
Enander, Samuel, hauptman 70, 83
Enberg, Daniel, befallningsman 81
Enström, Isak, befallningsman 81

- Erhardt, Peter, befallningsman 84
 Eriksson, Anders, befallningsman 61
 Eriksson, Joen (Jonas), befallningsman 81
 Eriksson, Jöns, silvermästare 26
 Eriksson, Jöran, hovkamrerare 67, 78

 Fehman, Thomas, friherre, lagman 85
 Follijn, Anders, befallningsman 84
 Folling, Anders Nilsson, befallningsman, borgmästare 84, 85
 Fredenhielm, Petrus, underlagman 86
 Fredrik III, hertig av Holstein-Gottorp 17
 Friese, Jakob, revisionskommissarie 78
 Funck, Johan, köpman 26, 29
 Funck, Simon, köpman 26

 Gambrotius, Stefan, se Hirschenstierna, Stefan
 Gavelius, Elias, se Adelstierna, Elias
 Gavelius, Nils, se Adelstierna, Nils
 Gerdes, Jakob, borgmästare, häradshövding 82, 86
 Gerdes, Kaspar Henrik, understallmästare 79
 Giötherberg, Jakob, guvernementskamrerare 46, 47, 69, 80
 Goldberg, Hans, inspektör 83
 Goldberg, Petter, inspektör 83
 Gravius, Nicolaus Ravaldi, kaplan 59
 Grip, Gustaf Henriksson, befallningsman 83
 Gripenhielm, Nils, friherre, lagman 86
 Gripenmarck, Nils, inspektör 29
 Gripenstierna, Elisabeth, fru 57
 Gripenstierna, Joel, inspektör 29
 Gudmundsson, Anders, se Canterstierna Anders
 Gustav II Adolf, kung 17
 Gustav Vasa, kung 53
 Gyldenhoff, Balthasar, hauptman 32, 61, 75, 82, 83
 Gyllenadler, Johan, lagman 86
 Gyllencreutz, Carl Gustaf, lagman 86
 Gyllencrona, Johan Barthold, hauptman 70, 82
 Gyllenhielm, Carl Carlsson, friherre, riksamiral 30
 Gyllenstierna, Carl, greve, kungl. råd, guvernör, överkammarherre, överhovstallmästare 36, 37, 43–46, 51, 54, 55, 56, 58, 61, 62, 67, 70, 76, 77, 79
 Gyllenstierna, Göran, friherre, riksråd 86
 Gyllenstierna, Johan, friherre, riksråd 65
 Gyllenstierna, Maria, friherrinna, bruksägare 26
 Güntherfelt, Anthoni, understallmästare 79
 Görtz, Georg Heinrich von, geheimeråd 18

 Hacke, Gabriel, borgmästare 85
 Hammerich, Johan Barthold, se Gyllencrona, Johan Barthold
 Henning, Tobias, slottsförvaltare 82
 Henriksson, Carl, befallningsman, inspektör 81
 Henriksson, Lars, se Häger, Lars Henriksson
 Hinnel, Johann, livgedingssekreterare 80
 Hirschenstierna, Stefan, hovråd 47, 61, 77
 Hiärne, Urban, livmedikus 40
 Hoddersen, Meno, hästhandlare 54
 Hoghusen, Johan, friherre, landshövding 36, 62
 Holstein, Johan Fredrik von, hovstallmästare 79
 Horn af Åminne, släkt 65
 Horn, Arvid, greve, kanslipresident 65
 Huss, Gustaf, borgmästare 85
 Häger, Lars Henriksson, befallningsman 71, 81
 Häger, Olof, lagläsare, borgmästare 84, 87
 Häger, Sven, befallningsman 81
 Hägerstierna, Claude, hovskräddare 48
 Hägg, Lorens, befallningsman 83
 Härling, Sven Eriksson, befallningsman 81
 Högman, Mattias, slottsförvaltare 83

- Joensson, Nils, befallningsman 81
 Johan, hertig av Östergötland 24
 Juliana, prinsessa av Hessen-Eschwege
 49, 65
 Jönsson, Anders, befallningsman 81
- Kagg, Lars, greve, riksmarsk 85
 Karin, kittelskurerska 40
 Karl Fredrik, hertig av Slesvig-Holstein 65
 Karl IX, kung 24
 Karl X Gustav, kung 9, 10, 17, 24, 36,
 49, 65, 73
 Karl XI, kung 11, 18, 32, 35, 42, 43, 46,
 53, 62, 65, 73, 76, 77
 Karl XII, kung 19, 35, 54, 65, 73
 Kihlman, Anders Eriksson, befallnings-
 man 81
 Kindberg, Hans, borgmästare 84
 Knoop, Abraham Månsson, häradshöv-
 ding 86
 Kraner, Johan, fältskär 57
 Krank, Jonas, se Stiernstolpe, Jonas
 Kristina den äldre, änkedrottning 24
- Lagerberg, Johan, häradshövding 87
 Lagerqvist, Erik Eriksson, borgmästare,
 häradshövding, lagman 82, 85, 86
 Lampa, bryggarsläkt 25
 Lampa, Daniel, älderman 25
 Larsson, Nils, befallningsman 81
 Leijer, Fredrik, inspektör 83
 Leijonsköld, Axel, friherre, hovmarskalk
 78
 Leijonstedt, Anders, friherre, hovråd 45,
 77
 Lille, Jonas, befallningsman 81
 Lillie, Axel, greve, hovmarskalk 78
 Lillie, Gustaf Helmer, greve, överste 49
 Ljung, Lars, borgmästare 82
 Lothigius, Johan, häradshövding 87
 Lundberg, Johan, se Nordsköld, Johan
 Lundgren, Olof, kanslist 57
 Lundman, Petter, slottsförvaltare 82
 Lundwall, Nils, häradshövding 86
 Lützow, Claes Christoffer, guvernör,
 hovmarskalk 67, 76, 78
- Lützow, Jochim Wilhelm, hovmarskalk
 78
- Maria Eleonora, änkedrottning 11
 Matsdotter, Margareta, tvätterska 40
 Mattsson, Gustaf, befallningsman 83
 Melander, Nils, befallningsman 81
 Milander, Andreas, lagläsare 86
 Möller, Vincent, resident 17
- Nils, kaplan i Torshälla, se Gravius, Ni-
 colaus Ravaldi
 Norberg, Olof, befallningsman, härads-
 fogde 57, 81
 Nordeman, Olof, se Nordenstråle, Olof
 Nordenstråle, Olof, guvernementssekre-
 terare, häradshövding 69, 80, 86
 Nordsköld, Johan, guvernementssekrete-
 rare, ombudsman 46, 69, 77, 80
 Nycopp, Christian, lagläsare 86
- Orre, Per Eriksson, borgmästare 84
 Oxenstierna af Croneborg, Gabriel Tu-
 resson, greve 65
 Oxenstierna af Korsholm och Wasa, Ul-
 rika Eleonora, grevinna 57
 Oxenstierna af Södermöre, Johan Axels-
 son, greve, riksråd 65
- Pedersson, Hans, borgmästare 85
 Persson, Abraham, befallningsman 54,
 81
 Persson, Sven, borgmästare 84
 Planck, Jonas, lagläsare 86
 Polus, Thomas, friherre, hovråd 43, 45,
 61, 77
- Rehnberg, Zacharias, hovintendent 87
 Reutercrantz, Esbjörn, stallmästare 61
 Ribbing, Konrad, friherre, landshövding
 15
 Roschi, Johan se Ruski, Johan
 Rosenhane, Gustaf, friherre, häradshöv-
 ding 86
 Rosenhane, Johan, friherre, hovmarskalk
 42, 78

Rosenhane, Schering, riksråd 85
Rudbeck, Carl von, häradshövding 87
Rudbeckius, Paulus, lagläsare 86
Rudberus, Johan, se Cederbielke, Johan
Ruski, Johan, inspektor 82
Rålbamb, Gustaf, friherre, hovmarskalk 78

Sandwall, Jonas, befallningsman 81
Schultén, Samuel, advokatfiskal 69
Sigfredsson, Mats, fogde 82
Soop, Gustaf, friherre, guvernör, riksråd,
kammarråd 32, 46, 56, 58, 61, 67,
76, 77, 79, 85, 86
Spetz, Petter, inspektor 54
Springer, Baltzar, befallningsman, borg-
mästare 81, 82
Stenbock, Johan Gabriel, greve, guver-
nör, överhovstallmästare 20, 25, 49,
65, 67, 76, 77, 79
Stiernadler, Olof, assessor 78
Stierneroos, Göran, häradshövding 87
Stierneroos, Johan Berelius, borgmästare,
häradshövding, lagman 43, 82, 85,
86
Stiernhöök, Johan Carl, häradshövding
87
Stiernstolpe, Jonas, borgmästare, härads-
hövding 82, 86
Strandberg, Olof, befallningsman 81
Sylvius, Johan, häradshövding 86
Sylvius, Johan, målare 40
Sälle, Joakim, understallmästare 79
Söderquist, Johan, befallningsman 81

Thile, Balthasar, se Gyldenhoff, Balthasar
Tholander, Anders, borgmästare 82
Thorell, Olof, befallningsman 81
Thunberg, Jonas, borgmästare, härads-
hövding 82, 86
Torstensson, Isak, befallningsman 84
Törnberg, Olof, befallningsman, borg-
mästare 81, 82

Törneröos, Hans Hansson, bokhållare 80
Törnhielm, Knut, hovkamrerare, haupt-
man 49, 58, 78, 82, 83
Törnhielm, Mårten, hauptman 82
Törnskär, Knut Pedersson, se Törnhielm,
Knut

Udd, Johan, befallningsman 83
Udd, Petter, befallningsman 83
Uggelklo, Nils, guvernementssekreterare,
hauptman 70, 80, 83
Uggla, Nils, se Uggelklo, Nils
Ulfström, Anders, befallningsman 81
Ulrika Eleonora den yngre, drottning 65
Uttermarck, Daniel Bengtsson, ståthål-
lare 26, 30, 38, 47–49, 58, 59, 61,
66, 70, 80

Wadman, Christopher, borgmästare 84
Wahlberg, Jonas, befallningsman, borg-
mästare 43, 84, 85
Warnhem, Magnus, lagläsare 86
Wassman, Tillman Eriksson, borgmä-
stare, lagläsare 59, 82, 86
Wattrang, Gustaf, understallmästare 79
Westphal, Johan von, landskamrerare,
hauptman 56, 58, 69, 80
Wetterling, Sven, befallningsman 81
Wetterman, Jöns Johansson, befallnings-
man, borgmästare 84
Winter, Herman, hovstallmästare 79
Wrangel, Carl Gustaf, greve, riksmarsk
86
Wreman, Peter Zachariasson, lagläsare 86
Wulff, Olof, befallningsman 83

Åkerhielm, Samuel, statssekreterare 85
Åkerman, Nils, lagläsare, häradshövding
86

Österling, Jonas Andersson, hovkamre-
rare 30, 78

KVHAA HANDLINGAR *Historiska serien*

- 1 Boëthius, B., *Dalarnas bränsleskatter och Stora Kopparbergs bergsfrälse under äldre Vasatid*. 1957
- 2 Viljanti, A., *Gustav Vasas ryska krig 1554–1557*. 1–2 (The Russian War of Gustav Vasa 1554–1557). 1957
- 3 Axelsson, S., *Sverige i dansk annalistik 900–1400*. 1956
- 4 Olofsson, S.I., *Efter Westfaliska freden. Sveriges yttre politik 1650–1654* (Nach dem Westfälischen Frieden. Die Aussenpolitik Schwedens 1650–1654). 1957
- 5 Odén, B., *Kopparhandel och statsmonopol. Studier i svensk handelshistoria under senare 1500-talet* (Kupferhandel und Staatsmonopol. Studien in schwedischer Handelsgeschichte im späteren 16. Jahrhundert). 1960
- 6 Carlsson, G., *Från Erik Segersäll till Gustav Vasa. Undersökningar och rön* (Von Erik Segersäll bis Gustav Vasa. Untersuchungen und Ergebnisse). 1961
- 7 Fahlborg, B., *Sveriges yttre politik 1668–1672*. 1–2. 1961
- 8 Soom, A., *Der Baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*. 1961
- 9 Steckzén, B., *Birkarlar och lappar. En studie i birkarleväsendets, lappbefolkningens och skinnhandelns historia*. 1964
- 10 *Gustavianska opinioner. Michael Anckarsvärds brev till Nathanael Gerhard Schulthén 1790–1808*. Med inledning och kommentarer utgivna av Mustelin, O. 1965
- 11 Klockars, B., *Birgitta och böckerna. En undersökning av den heliga Birgittas källor* (Sources of the writings of St. Bridget of Sweden). 1966
- 12 Ekwall, S., *Vår äldsta Birgittavita och dennas viktigaste varianter* (La plus ancienne vie de S:te Brigitte et ses deux variations les plus importantes). 1965
- 13 Ström, A., *Huvuddragen av Olof Håkanssons politiska verksamhet åren 1726–1743* (The political activities of Olof Håkansson, 1726–1743). 1967
- 14 Bachman, M.-L., *Studier i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens historia* (History of the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities, 1837–1879). 1969
- 15 Soom, A., *Die Zunfthandwerker in Reval im siebzehnten Jahrhundert*. 1971
- 16 Klockars, B., *Birgitta och hennes värld*. 1971
- 17 Friedlaender, I., *Peringskölds Diplomatarium*. (Zusammenfassung) 1971. ISBN 91-7192-004-8
- 18 Lundberg, B., *Territoriell indelning och skatt i Uppland under medeltiden* (Territoriale Einteilung und Besteuerung in Uppland im Mittelalter). 1972. ISBN 91-7192-045-5
- 19 Arnell, S., *Bidrag till belysning av den baltiska fronten under det nordiska sju-årskriget 1563–1570*. 1977. ISBN 91-7402-033-1
- 20 Kumlien, K., *Historieskrivning och kungadöme i svensk medeltid*. 1979. ISBN 91-7402-094-3

- 21 Klockars, B., *I Nådens dal. Klosterfolk och andra c. 1440–1590*. 1979.
ISBN 91-7402-079-X
- 22 Schück, H., *Engelbrektskrönikan. Tillkomsten och författaren*. 1994.
ISBN 91-7402-245-8
- 23 Schück, H., *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280–1480*.
2005. ISBN 91-7402-352-7
- 24 Myrdal, J., *The Dovring Saga. A story of academic immigration*. 2010.
ISBN 978-91-7402-395-4
- 25 Fritz, S., *Jennings & Finlay på marknaden för öregrundsjärn och besläktade studier i frihetstida storföretagande och storfinans*. 2010. ISBN 978-91-7402-396-1

